

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРОВСЬКА АНАСТАСІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 911.375:314:330.59(447)

ДИСЕРТАЦІЯ
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ
НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ

Спеціальність 106. Географія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 10 Природничі науки

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.О. Петровська

Науковий керівник — Запотоцький Сергій Петрович, доктор географічних
наук, декан географічного факультету, професор
кафедри економічної та соціальної географії КНУ
імені Тараса Шевченка

Київ — 2025

АНОТАЦІЯ

Петровська А.О. Суспільно-географічне дослідження якості життя населення міст України в контексті відбудови. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 — Географія. — Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерства освіти і науки України, Київ, 2025.

Дослідження за темою дисертації виконувались протягом 2021-2025 років, згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Інформаційною основою дисертаційного дослідження стали матеріали Державної служби статистики України, нормативно-правові документи (закони України, постанови Кабінету Міністрів та Верховної Ради, укази Президента України), містобудівні документи, аналітичні звіти вітчизняних і міжнародних організацій, аналітичні та статистичні матеріали органів центральної та обласної влади, місцевого самоврядування, наукові праці та публікації українських і закордонних науковців, які були зібрані автором під час камерального етапу, тези доповідей та наукові публікації автора в фахових виданнях. На доступність статистичних даних значно вплинули початок повномасштабної війни РФ проти України в лютому 2022 р. та обмеження, пов'язані з військовим станом.

Дисертаційна робота присвячена суспільно-географічному дослідженню якості життя населення деокупованих міст України в умовах посткризового (воєнного) відновлення. За основу взято приклад міст Буча, Ірпінь, Ізюм, Охтирка, Тростянець, які суттєво постраждали під час повномасштабної війни.

Проаналізовано постіндустріальний розвиток міст. Визначено, що більшість малих та середніх промислових міст України наразі знаходяться в періоді трансформації, створюючи елементи постіндустріальної економіки. На розвиток міст значно впливають воєнні дії, руйнація промислових підприємств внаслідок обстрілів. Визначено, що з п'яти ґрунтовно досліджених нами міст, два — Ірпінь та Буча — наразі демонструють ознаки переважання третинного сектору економіки над

первинним та вторинним, що вказує на суттєві постіндустріалізаційні процеси в цих населених пунктах.

Проаналізовано етапи еволюції в осмисленні поняття «якість життя населення» як суспільно-географічної категорії. Досліджено методологічні підходи до розуміння якості життя населення — об'єктивний, суб'єктивний та інтегральний напрямки.

Досліджено чинники, які впливають на якість життя населення міст України: історичні, демографічні, економічні, фінансові, соціальні, екологічні. Додатково проаналізовано вплив руйнування міської тканини під час воєнних дій та процесу її відновлення на якість життя населення українських міст. Визначено, що повномасштабна війна значно поглибила диспропорцію в просторовому розміщенні населення і ця диспропорція вірогідно не зникне навіть після її закінчення: були проведені глибинні інтерв'ю з вимушеними мігрантами, як зовнішніми, так і внутрішніми, щодо перспектив їхнього повернення до міст першочергового розміщення. Проаналізовано збитки від руйнувань, які зазнали міста, які перебували в окупації або були оточені.

Встановлено особливості функціонування та територіальні відмінності розвитку міст України, визначено вплив бойових дій на населення. Визначено індикатори необхідні для проведення інтегрального оцінювання якості життя населення. При аналізі економічних проблем міст Буча, Ірпінь, Ізюм, Охтирка та Тростянець виявлено, що більшість бюджетоутворюючих підприємств знизили свою економічну активність через широкомасштабну війну, руйнування, проблеми з логістикою та ринком збуту, а деякі поки що не відновили свою діяльність, тому основним джерелом наповнення бюджету трьох з п'яти міст, які досліджено, наразі є сфера послуг. При аналізі демографічних проблем виявлено, що на даний момент основним джерелом поповнення людності цих міст є внутрішньо переміщені особи (ВПО), які виїждять з більш небезпечних населених пунктів, в той час як частина корінних мешканців досліджених міст самі стали вимушеними мігрантами.

Досліджено якість життя міського населення деокупованих міст України в умовах посткризового (воєнного) відновлення. На основі оцінки якості життя міст, які розташовуються в різних регіонах, визначено основні проблеми та перспективи їх відбудови та розвитку з урахуванням післявоєнних трансформаційних процесів у

країні. Вивчено міжнародний досвід з повоєнної відбудови міст для кращого розуміння шляхів подальшої відбудови в Україні.

Проведено бальну оцінку якості життя населення за 14 критеріями, визначено проблеми, що перешкоджають підвищенню показників якості життя в українських містах в контексті відбудови. Основними серед них є економічна, соціальна, демографічна та екологічна кризи, які з початком повномасштабної війни суттєво поглибилися, особливо в районах, які знаходяться близько до кордонів з країнами-агресорками та до лінії фронту.

Автором запропоновано ряд заходів, які могли би частково зменшити просторову диспропорцію в повоєнній Україні та покращити якість життя населення в українських містах, розташованих в районах близьких до кордонів з Російською Федерацією та Білоруссю. Мова насамперед йде про відродження важливих галузей економіки, стимулювання релокованих підприємств до повернення в свої міста (запровадження податкових знижок, розробка та реалізація програм для відбудови зруйнованих підприємств із залученням міжнародного кредитування та інвестицій), відбудову житлової, соціальної та транспортної інфраструктури, якісну зміну публічних просторів, будівництво житла для ВПО, що також потребує значних капіталовкладень від держави та залучення коштів від міжнародних партнерів.

Ключові слова: якість життя населення, постіндустріальний розвиток, післявоєнна відбудова, реконструкція міст, внутрішньо-переміщені особи, вимушена міграція, сталий розвиток, місто, планування, міський простір.

ABSTRACT

Petrovska A.O. A human geography study of urban quality of life in Ukraine in the context post-crisis recovery. — Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy Degree in Geography, Speciality 106 — Geography — Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2025.

The research topic of the dissertation was carried out during 2021-2025, in accordance with the plans of scientific research of the Department of Economic and Social Geography of the Faculty of Geography of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The information basis of the dissertation research was materials of the State Statistics Service of Ukraine, normative and legal documents (laws of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers and the Verkhovna Rada, decrees of the President of Ukraine), analytical reports of domestic and international organizations, analytical and statistical materials of central and regional authorities, local self-government, scientific works and publications of Ukrainian and foreign scientists, which were collected by the author during the cameral stage, abstracts of reports and scientific publications of the author in professional publications. The availability of statistical data was significantly affected by the beginning of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine in February 2022 and the restrictions associated with martial law.

The dissertation is devoted to a socio-geographical study of the quality of life of the population of deoccupied cities of Ukraine in the conditions of post-crisis (war) recovery. The example of the cities of Bucha, Irpin, Izyum, Okhtyrka, Trostyanets, which were significantly damaged during the full-scale war, is taken as a basis.

The post-industrial development of cities has been analyzed. It has been determined that most small and medium-sized industrial cities of Ukraine are currently in a period of transformation, creating elements of a post-industrial economy. The development of cities is significantly influenced by military operations and the destruction of industrial enterprises as a result of shelling. It has been determined that out of the five cities we have thoroughly studied, two — Irpin and Bucha — currently demonstrate signs of the dominance of the tertiary sector of the economy over the primary and secondary, which indicates significant post-industrialization processes in these settlements.

The factors that affect the quality of life of the population of Ukrainian cities are studied: historical, demographic, economic, social, ecological and natural. Additionally, the impact of the destruction of the urban fabric during military operations and the process of its restoration on the quality of life of the population of monofunctional cities is analyzed. It is determined that the full-scale war significantly deepened the disparity in the spatial distribution of the population and this disparity is unlikely to disappear even after its end: in-depth interviews were conducted with forced migrants, both external and internal, regarding the prospects for their return to the cities of primary location. The damage from the destruction suffered by cities that were under occupation or surrounded was analyzed.

The peculiarities of functioning and territorial differences in the development of Ukrainian cities were established, and the impact of hostilities on the population was determined. The indicators necessary for conducting an integrated assessment of the quality of life of the population were determined. When analyzing the economic problems of the cities of Bucha, Irpin, Iziium, Okhtyrka and Trostianets, it was found that the majority of budget-forming enterprises have reduced their economic activity due to the large-scale war, destruction, problems with logistics and the sales market, and some have not yet resumed their activities, therefore the main source of replenishment of the budget of three out of five cities studied is currently the service sector. When analyzing demographic problems, it was found that at the moment the main source of replenishment of the population of these cities is internally displaced persons (IDPs), who leave from more dangerous settlements, while some of the indigenous residents of the studied cities themselves have become forced migrants.

The quality of life of the urban population of deoccupied cities of Ukraine in the conditions of post-crisis (war) reconstruction was studied. Based on the assessment of the quality of life of cities located in the river regions, the main problems and prospects for their reconstruction and development were identified, taking into account the post-war transformation processes in the country. International experience in post-war reconstruction of cities was studied to better understand the ways of further reconstruction in Ukraine.

A score assessment of the quality of life of the population was carried out using 14 criteria, and problems that hinder the improvement of the quality of life in Ukrainian cities in the context of reconstruction were identified. The main ones are the economic, social, demographic and ecological crises, which have significantly deepened since the start of a full-scale war, especially in areas close to the borders with aggressor countries and the front line.

The author proposes a number of measures that could partially reduce the spatial disproportion in post-war Ukraine and improve the quality of life of the population in Ukrainian cities located in areas close to the borders. First of all, we are talking about the revival of important sectors of the economy, stimulating relocated enterprises to return to their cities (introduction of tax breaks, development and implementation of programs for the reconstruction of destroyed enterprises with the involvement of international lending and investments), reconstruction of housing, social and transport infrastructure, qualitative

change of public spaces, construction of housing for IDPs, which also requires significant capital investments from the state and attraction of funds from international partners.

Key words: quality of life of the population, post-industrial development, post-war reconstruction, urban reconstruction, internally displaced persons, forced migration, sustainable development, city, planning, urban space.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації (у фахових наукових виданнях України):

1. Петровська, А. & Запотоцький, С. (2024). Стратегії післявоєнного розвитку українських міст в контексті міжнародного досвіду. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / Економічна та соціальна географія*, 92, 26–37, DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.92.26-37>
2. Petrovska, A. (2024). Migration processes and quality of life of the population in the conditions of war. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Geografiya [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography]*, 3/4 (90/91), 92–97, (in English, abstr. in Ukrainian). DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.12>
3. Zapototskyi, S. & Petrovska, A. (2025). Transformation changes in monofunctional cities of Ukraine during war and post-war period. *Geography and Tourism. Issue 77*, 33–46. DOI: <https://doi.org/10.17721/2308-135X.2025.77.36-41>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Петровська А. (2023). Монофункціональні міста: соціально-економічні трансформації у воєнний період. Міста та регіони в епіцентрі просторових змін: зб. наук. праць (за ред. С. П. Запотоцького та К. В. Мезенцева). К: ВПЦ «Київський університет», С. 89.
2. Петровська, А. О. (2022). Особливості відновлення економіки монофункціональних міст у повоєнний період. У *Регіон – 2022: стратегія оптимального розвитку: міжнародна науково-практична конференція (2022; Харків): матеріали* (С. 142-145). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
3. Петровська, А. О. (2023). Сталий розвиток та якість життя населення повоєнної України. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень*, С. 180-182.
4. Петровська, А. О. (2024). Руйнування міської інфраструктури як загроза цілям сталого розвитку. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень*, С. 380-382.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ.....	16
1.1. Якість життя населення як суспільно-географічна категорія.....	16
1.2. Постіндустріальний розвиток міст в частині оцінки якості життя населення.....	26
1.3. Методологічні підходи до розуміння якості життя.....	31
1.4. Методичні основи суспільно-географічного дослідження якості життя населення міст України в контексті відновлення.....	35
Висновки до розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ВПЛИВУ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОСТКРИЗОВОГО (ВОЄННОГО) ВІДНОВЛЕННЯ	43
2.1. Історичні особливості розвитку міст.....	43
2.2. Демографічний чинник та ринок праці.....	63
2.3. Економічний чинник.....	73
2.4. Фінансовий чинник.....	93
2.5. Соціальні чинники.....	102
2.6. Екологічний чинник.....	108
2.7. Руйнування міст під час війни та їх відновлення.....	122
Висновки до розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ВІДНОВЛЕННЯ.....	131
3.1. Особливості розвитку українських міст під час війни.....	131
3.2. Загальна оцінка якості життя населення міст України в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення.....	138
3.3. Міжнародні напрямки оцінки якості життя населення	142
3.4. Аналіз міжнародного досвіду у сфері повоєнної відбудови міст.....	147

3.5. Проблеми та перспективи підвищення якості життя населення міст України.....	162
Висновки до розділу 3.....	180
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ.....	222

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний рівень розвитку країн потребує зосередженості не тільки на стабільному економічному зростанні та визначені ефективних напрямків цього зростання, а й на добробуті громадян. Це означає, що створення сприятливих умов та шляхів підвищення якості життя населення, стає надзвичайно важливим для всіх зацікавлених сторін. Аналіз якості життя населення міст та розуміння потреби містян у комфортному, збалансованому середовищі, з високим рівнем добробуту та безпеки, потребує особливої уваги з огляду на динаміку світового процесу урбанізації.

Актуальність обраної теми особливо підвищується з огляду на початок активної фази війни на території України. Бойові дії, руйнування та окупація українських міст, жертви серед мирного населення та посттравматичний стресовий розлад змінили якість життя населення. Саме тому необхідним є напрацювання підходів до підвищення якості життя з огляду на нові реалії життя населення в українських містах в контексті суспільно-географічних трансформацій та відновлення.

Теоретико-методологічні основи дисертаційної роботи складають праці А. С. Пігу, Р. Бауера, Р. Дж. Хевігенрта, К. Аргіріса, К. С. Ленда, А. Ч. Міхалоса та ін., які використано для вивчення підходів до розуміння явища «якість життя населення». Для розгляду різномірних аспектів «якості життя» як суспільно-географічної категорії проаналізовано наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених: І. В. Гукалова, С. А. Покляцький, Н. В. Омельченко, Г. І. Рибак, І. Заблоцька, Ю. Рогозян, Д. М. Сміт, Л. Славуй Борчич, Л. Шакая, Д. Гарві, Б. П. Девіс, Р. Гіллінгем, П. Л. Нокс, Р. Кламар, Е. Рокіцка та ін.

Загальні теоретичні засади до розуміння поняття «постіндустріальне суспільство» та процесу постіндустріального розвитку міст в дисертаційній роботі представлені працями таких науковців як Д. Белл, Н. І. Мезенцева, О. Л. Дронова, О.С. Суптело, І.В. Кулага, Л. М. Дуброва та ін. А питання, що стосуються впливу активних бойових дій на якість життя в місті, післявоєнної відбудови міст та якості життя населення, яке постраждало внаслідок військових дій працями таких науковців як П. Ларкхем, Д. Адамс, Г., А. Козіцький, Г. Пятек, А. Матанов, Д. Джакко, М. Богич, Д. Айдукович та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Представлене дисертаційне дослідження пов'язане з науково-дослідними роботами кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема результати дисертаційної роботи за темою «Суспільно-географічне дослідження якості життя населення міст України в контексті відбудови» були використано Лабораторією «Впливи війни в рамках міжнародного проєкту «Labs4TwinnedResearch — спільний розвиток досліджень Києва та Единбурга для майбутнього» (реєстраційний номер с-13495143, відповідно до Угоди про співробітництво з Единбурзьким університетом), що виконувалась на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Результати дисертаційного дослідження також були впроваджені в навчальний процес географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні освітніх дисциплін «Соціальна географія», «Сталий розвиток міст і регіонів», «Просторове планування громад та регіонів» та «Міське планування та основи містобудування» (довідка №050/216-30 від 06.03.2025 року).

Головною метою є наукове обґрунтування теоретико-методологічних та прикладних засад суспільно-географічного дослідження якості життя міського населення деокупованих міст України в умовах посткризового (воєнного) відновлення, з виявленням територіальних відмінностей, визначенням ключових впливів і розробленням рекомендацій щодо підвищення якості життя в містах на основі міжнародного досвіду.

Об'єкт дослідження є якість життя населення деокупованих міст України в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення.

Предметом є просторово-територіальні аспекти, чинники формування та динаміка якості життя населення деокупованих міст України в контексті посткризового (воєнного) відновлення.

Основними завданнями дисертаційної роботи стали:

- розробка теоретико-методологічних засад дослідження якості життя населення міст України в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення;
- оцінка основних чинників, які визначають напрямки розвитку українських міст та впливають на якість життя їх мешканців;

- відбір критеріїв, аналіз їх динаміки та порівняння для оцінки якості життя в обраних містах України;
- загальна оцінка якості життя населення в модельних містах, що були в епіцентрі військової агресії РФ, та визначення основних проблем і тенденцій;
- напрацювання основних напрямів вирішення проблем та підвищення якості життя в містах України, які були деокуповані, в контексті посткризового (воєнного) відновлення.

Методи дослідження. В основу суспільно-географічного дослідження якості життя населення міст України в контексті відбудови покладено географічний та системний методологічні підходи. Дані підходи дозволили розглянути обрані населені пункти як цілісні елементи адміністративно-територіальної структури та проаналізувати вплив просторового аспекту на якість життя населення. До основних методів, які були використані під час дисертаційного дослідження належать: описовий, географічно-порівняльний, історичний, метод аналізу та синтезу, картографічний, метод статистичного аналізу, метод кейсів, метод опитування (а саме глибинні інтерв'ю, респондентів для яких було відібрано за допомогою соціальних мереж та з використанням методу «снігової кулі») та ін.

Інформаційною основою дисертаційного дослідження стали матеріали Державної служби статистики України, нормативно-правові документи (закони України, постанови Кабінету Міністрів та Верховної Ради, укази Президента України), містобудівні документи, аналітичні звіти вітчизняних і міжнародних організацій, аналітичні та статистичні матеріали органів центральної та обласної влади, місцевого самоврядування, наукові праці та публікації українських і закордонних науковців, які були зібрані автором під час камерального етапу, тези доповідей та наукові публікації автора в фахових виданнях. На доступність статистичних даних значно вплинули початок повномасштабної війни РФ проти України в лютому 2024 р. та обмеження, пов'язані з військовим станом.

Наукова новизна результатів, які були отримані під час дослідження за обраною темою, полягає в тому, що:

вперше:

- проведено комплексне дослідження якості життя населення в контексті посткризового (воєнного) відновлення в п'яти містах України, що були в

епіцентрі військової агресії РФ, а саме: Буча, Ірпінь, Ізюм, Охтирка та Тростянець; виявлено особливості просторового розвитку досліджуваних міст, історичний, демографічний, соціальний, економічний, фінансовий, екологічний чинники добробуту мешканців міст;

- проаналізовано та охарактеризовано масштаб руйнувань досліджуваних міст під час війни, а також розглянуто, на якому етапі перебуває процес їх відновлення;

- проведено загальну оцінку якості життя населення досліджуваних міст, яку перебували в окупації або в оточені: Буча, Ірпінь, Ізюм, Охтирка та Тростянець.

удосконалено:

- теоретично-методологічну базу поняття «якості життя населення» як суспільно-географічної категорії в контексті посткризового (воєнного) відновлення;

- методичку суспільно-географічного дослідження якості життя населення деокупованих українських міст в контексті відновлення.

набули подальшого розвитку:

- історико-географічний аналіз та просторово-теоретичні аспекти розвитку міст України;

- визначення механізмів відновлення міст у посткризовий (воєнний та повоєнний) період, враховуючи міжнародний досвід;

- дослідження міграційних процесів, зокрема переміщення зовнішніх та внутрішніх мігрантів, а також чинників, які впливають на їхнє суб'єктивне бачення перспектив повернення до першочергових місць розміщення.

Практичне значення одержаних результатів.

В дисертаційній роботі на прикладі конкретних населених пунктів показано, з якими викликами через агресивну війну РФ проти України зіштовхнуться вітчизняні міста. Одним із основних наслідків повномасштабної війни є формування нової системи розселення в Україні та зміна економічного потенціалу регіонів.

Результати дисертаційного дослідження «Суспільно-географічне дослідження якості життя населення міст України в контексті відбудови» можуть бути використані в межах розробки концепцій розвитку міст, які були досліджені, програм, які направлені на поліпшення якості життя міського населення деокупованих міст в

умовах посткризового (воєнного) відновлення, на удосконалення нормативно-правової та законодавчої бази. Результати дисертаційної роботи впроваджено при розробці Програми комплексного відновлення Ізюмської міської територіальної громади (№684-ВС відповідно до Угоди з Ізюмською міською радою).

Особистий внесок здобувача. Представлене дисертаційне дослідження є особистою розробкою автора, в якій викладено результати досліджень якості життя населення п'яти міст України: Буча, Ірпінь, Ізюм, Охтирка та Тростянець, які перебували в епіцентрі військової агресії РФ. У дослідженні використані лише індивідуальні дослідження з наукових праць та статей опублікованих у співавторстві.

Апробація матеріалів дисертації. Результати теоретичних напрацювань і практичних результатів дисертаційної роботи були апробовані на Міжнародних та Всеукраїнських конференціях, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «Регіон-2022: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 24 листопада 2022 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Міста та регіони в епіцентрі просторових змін» (м. Київ, 2023 р.), а також X Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (м. Київ, 2023 р.) та XI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (м. Київ, 2024 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження розкрито у 7 наукових публікаціях, зокрема: у 3 наукових статтях, які було опубліковано у фахових наукових виданнях (у томі числі дві наукові роботи у співавторстві), загальним обсягом 2,62 друкованих аркушів, а також у 4 тезах наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (337 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінок, з них основного тексту — 186 сторінок. Робота містить 6 таблиць, 23 рисунків, 12 додатків. Список використаних джерел налічує 337 найменувань на 34 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ

1.1. Якість життя населення як суспільно-географічна категорія

Протягом останніх десятиліть «якість життя населення» стала невід'ємною складовою вивчення людини як окремого елементу соціуму, а також особливостей її поведінки. Особистість є багатостороннім та складним об'єктом для вивчення, що окреслює неможливість комплексного охоплення цього питання лише однією дисципліною. Це означає, що таке явище як «якість життя населення» є категорією, яка широко вивчається в рамках соціології, психології, економіки, суспільної географії, філософії, політології, медицини та ін. Тож у найбільш загальному розумінні поняття «якість життя» являє собою комплексну характеристику всіх умов, які впливають на життєдіяльність населення та положення окремого індивіда в соціумі (Гукалова (а), 2009).

Міждисциплінарний характер категорії, яка досліджується, викликає відсутність загальноновизнаного визначення цього поняття, яке б охоплювало та розкривало всі його особливості. Більшість вітчизняних дослідників вважають, що загальноприйнятим відліком в історії досліджень поняття «якість життя населення» є робота «Суспільство достатку» американського економіста Джона Кеннета Гелбрейта, яку він видав наприкінці 50-х рр. ХХ століття. Науковець, вивчаючи співвідношення «приватного достатку» та «суспільної злиденності», зробив аналіз переходу західного суспільства до постіндустріального етапу розвитку. У цьому економічному контексті Гелбрейт запропонував термін «якість життя», окреслюючи ним будь-яке благо, яке може бути надано постіндустріальним суспільством, що спирається передусім на науку та організацію (Galbraith, 1958).

Втім ще у 1920 р. англійський економіст Артур Сесіл Пігу у своїй праці «Економічна теорія добробуту» використав термін «якість життя». Він наголошував, що немає чіткої межі між економічним і неекономічним добробутом, однак підкреслював, що особистісний добробут не зводиться до суто економічних чинників і залежить від умов праці людини, якісного відпочинку, екології, доступу до освіти та медицини, безпеки на вулицях тощо (Pigou, 1932).

Однак ми погоджуємося, що поштовхом для подальших досліджень серед науковців, інтересу до поняття «якість життя», широкого застосування цього терміну стала саме праця Гелбрейта. Тож впродовж 1960-х рр. поняття «якість життя», як наукова категорія, стало активно обговорюватися в багатьох сферах, зокрема в охороні здоров'я, політиці, освіті та послугах (Marans, 2012). Достатній дослідницький інтерес до проблематики оцінки особливостей умов життя людини допоміг сформувати відмінності «якості життя» як наукової категорії від суміжних понять, зокрема «рівня життя населення». У цей період науковці також стали відходити від запропонованого Дж. К. Гелбрейтом розуміння явища і почали шукати вихід за рамки підходу, який ґрунтувався виключно на вивченні лише економічних показників (Galbraith, 1958). Такі пошуки спричинили розширення розуміння процесу формування якості життя, а також дозволили запропонувати певні базові показники за якими можна її оцінити, не зосереджуючись тільки на матеріальних складових явища. Особиста задоволеність, фізичні, соціальні та культурні умови, в яких живе людина — також поступово стали складовими якості життя.

Вагомий внесок для утвердження нового шляху розуміння явища якості життя, не виключно на матеріальних складниках, було зроблено під час дослідження, яке проводила група американських науковців під керівництвом економіста Раймонда Бауера. У другій половині 60-х рр. ХХ ст. ними було опубліковано звіт про виконану роботу, який згодом став збірником статей та отримав назву «Соціальні індикатори». Автори збірки прагнули показати важливість соціальних показників, зосередившись на всьому, що стосувалося статистики, даних та будь-яких існуючих на той момент формах аналізу, які дозволили б оцінити середовище, в якому перебуває людина, її цілі й цінності, а також вплив різних чинників на її життя (Bauer, 1966).

Праця «Соціальні індикатори» виконала завдання, яке ставили перед собою її автори, дала поштовх до розуміння важливості соціальних показників у ситуації, коли об'єктом дослідження стає середовище людського існування, а також якість цього існування. Звіт під керівництвом Баура став певним чином поштовхом не просто для критики матеріалістичного підходу розуміння світу, а й для формування нових напрямів соціальних досліджень, і також став своєрідною основою руху («За соціальні індикатори»), навколо якого об'єдналися американські та західноєвропейські науковці в боротьбі за надання більшої ролі соціальним індикатором в дослідженнях.

У цілому інтерес до збору різних типів даних: економічних, соціальних та демографічних, різко зріс лише тільки у 1960-х рр. Навіть не дивлячись на те, що потреба в доповненні існуючої інформації виникла ще в 1930-ті рр., після того як Говард Д. Одум виявив регіональні відмінності в добробуті мешканців Північних штатів США (Land, Michalos & Sirgy et al., 2012). Саме цей різкий стрибок допоміг впродовж ХХ століття сформулювати теорію, методи та принципи соціального дослідження характеристик людського життя та розвинути галузь аналізу якості життя, у тому числі як географічної категорії.

Окрім розвитку уявлень про важливість соціальних індикаторів, протягом 1950-х та 1960-х рр. починають проводитися наукові дослідження, які дозволили розкрити та сформулювати ще й інші індикатори якості життя. Приміром представники Комітету з людського розвитку Чиказького університету Берніс Л. Нойгартен, Роберт Дж. Хевігенрт та Шелдон С. Тобін у своєму дослідженні підняли питання якості здоров'я та рівня медицини як індикатора вимірювання задоволеності життям окремого індивіда. Їхній підхід до вивчення питання впливу стану здоров'я пацієнтів засновувався на аналізі визначених ними показників якості життя. Таке дослідження мало на меті сформулювати уявлення про те, що конкретно і яке конкретно захворювання може заважати людині задовольняти свої потреби (Neugarten, Navighurst & Tobin, 1961). Загалом дискурс про важливість здоров'я та окреслення його як одного з індикаторів якості життя почався ще в часи Другої світової, коли стало зрозуміло, що хвороба впливає не тільки на фізичне благополуччя людини, а й залишає відбиток на психологічних, соціальних та економічних складових добробуту (Land, Michalos & Sirgy et al., 2012).

У цей же період формується та розвивається ще один напрям дослідження — вивчення якості трудового життя індивіда. До науковців, які заклали основу цієї складової якості життя відносяться вчені, які досліджували організаційну поведінку та управління (менеджмент). Це зокрема були:

- американський психолог А. Маслоу, який у своїй праці «Мотивація та особистість» в 1954 р. більш розширено обґрунтував теорію «піраміди потреб». На думку дослідника до групи потреб найнижчого рівня належало все, що має підтримувати індивіда при житті, а до потреб найвищого рівня належать самореалізація та реалізація всіх сторін потенціалу людини (Maslow, 1987).

- американський соціальний психолог Д. Мак-Грегор, який у 1960 р. у своїй роботі запропонував теорію управління персоналом (теорія X та Y), яка ґрунтується на мотивації та оцінці поведінки працівників, що мають безпосередній вплив на результати роботи. Згідно з дослідником найкращим для підвищення якості трудового життя є зосередження менеджерів на тому, щоб їхні підлеглі могли досягати своїх індивідуальних цілей, під час того як досягають цілей, необхідних для організації (McGregor, 1960).
- американський теоретик менеджменту К. Аргіріс у своїй праці в 1957 р. зосередився на дослідженні стосунків працівника як окремого індивіда з організацією, в якій він працює. На думку дослідника організації зазвичай покладаються на стандартний поділ праці, на концепцію раціональності та спеціалізації, не забезпечуючи потреб окремого працівника в самореалізації та зовсім не даючи йому каналів для цього. Основуючись на цьому припущенні Кріс Аргіріс запропонував теорію щодо того як поводить себе індивід в різних типах організацій (Argyris, 1957).

Аналізуючи доробок дослідників теорії менеджменту стає очевидно, який важливий поштовх вони зробили для руху за поліпшення якості трудового життя та пошуків нових управлінських підходів. Проте загалом в працях цього періоду чітко прослідковується мотив вихваляння високих якісних характеристик саме американського способу та рівня життя (Романюк, 2014). Це підводить до думки, що критерії за якими першопочатково намагалися оцінити якість життя населення були орієнтовані виключно на реалії проживання в США.

Провідними ж напрямками досліджень для західних соціальних географів були насамперед розширення знань про просторові умови людського розвитку, добробуту індивідів, їхнього способу та якості життя. Окрім цього період 50-х–60-х рр. ХХ століття характеризується інтенсивним впровадженням математичних методів до методології дослідження зокрема і соціальних явищ в географії, що певною мірою порушило цілісність того як сприймалися науковцями об'єкти дослідження, тож простежується чіткий поділ на дві парадигми географічних досліджень: гуманістичну та радикальну (Гукалова (а), 2009). Гуманістична географія, зосереджена на індивідуальності, сприйнятті людиною себе та свого оточення, на виборі та потреба індивіда, зробила в цей період значний стрибок вперед (не в останню чергу завдяки руху «За соціальні індикатори»). Радикальна географія набула широкого розвитку наприкінці 60-х рр. ХХ ст. Представники цього напрямку прагнули спрямувати увагу

соціальної географії на дослідженні соціальних проблем, зокрема просторової диференціації соціальної нерівності, територіальних відмінностей в розподілі бідності, гендарній та расовій дискримінації тощо (Slavuj Borčić & Šakaĵa, 2017). Особливої популярності набула концепція Бледдіна П. Девіса про територіальну справедливість, яка була запропонована у 1968 р. Концепція визначала існування значних територіальних відмінностей у доступності соціальних ресурсів для різних груп населення (Davies, 1968).

В інших країнах світу теж розвивалися та підтримувалися новаторські дослідницькі програми, приміром, у 1968 р. у Швеції комітетом, який працював при Міністерстві праці та житла, було проведено опитування, метою якого було оцінити рівень життя в країні спираючись у більшій мірі на соціальні індикатори. У цілому команда дослідників цього комітету провела ще два опитування: щодо доходів населення, щодо доходів та купівельної спроможності населення. На основі отриманих результатів пізніше було сформовано принципи концепції «рівня життя», яка є вужчою ніж категорія «якість життя» (Land & Michalos, 2017). Загалом впродовж багатьох років саме американські вчені займали передові позиції в усіх напрямках, з точки зору яких можна було розглядати «якість життя».

Переломом для розвитку більш концептуальних уявлень про поняття «якість життя» були 1970-ті рр. Аналізуючи дослідження, пов'язані з проблематикою категорії в цей період варто згадати внесок американського соціолога Елвіна Тоффлера. У своїй праці “A Future Shock” у 1970 р. він запропонував виділяти декілька складових, зокрема економічну, соціальну та екологічну, з перспективи яких можна розглядати досліджуване поняття. Кожен з цих аспектів був охарактеризований науковцем, і на основі його характеристики можна підібрати ряд показників, необхідних для оцінки рівня добробуту людини:

- *Економічний аспект* якості життя пов'язаний передусім з бажанням індивіда задовольнити свої нематеріальні потреби, які виходять з естетичних уподобань та психологічних особливостей.
- *Соціальна складова* розкривається скоріше не як ряд особливостей, які характеризують якість життя, а скоріше як індикатори стилю життя. У цілому Е. Тоффлер говорив про те як шокує та дезорієнтуюче соціальний та технічний прогрес впливають на індивідуальне та суспільне життя.

- *Екологічний аспект* якості життя на думку соціолога полягав насамперед у боротьбі проти забруднення середовища, в якому проживає людина, шумового забруднення, проблеми перенаселення тощо (Toffler, 1970; Романюк, 2014).

Американський інженер Джей Р. Форестер, в одній з своїх найвідоміших робіт, у 1971 р. запропонує модель системної динаміки, за допомогою якої проаналізовано та представлено сукупність зв'язків, які існують між суспільством, промисловим виробництвом, забрудненням навколишнього середовища, природними ресурсами, капітальними інвестиціями, виробництвом сільськогосподарської продукції та якість життя (Lane, 2007). Загалом Форестер намагався чітко окреслити термін «якість життя», щоб охарактеризувати його як наукову категорію, яка мала б являти собою аналіз ступеню задоволеності різнорідних потреб індивіда, на основі комбінації ряду показників (наприклад, рівень захворюваності, рівень безробіття, рівень життя та ін.) (Романюк, 2014).

Американські економісти Роберт Гіллінгем та Вільям С. Ріс у 1979 р. у своїй статті приходять до висновку, що якість життя населення має полягати в тому, що на з точки зору індивіда ця категорія є результатом задоволення, якого можна досягти внаслідок споживання ринкових товарів, суспільних благ, задоволення фізіологічних потреб та інших чинників (фізичних та соціальних) середовища, в якому може перебувати людина (Gillingham & Reese, 1979).

Для розвитку «якості життя» як суспільно-географічної категорії важливою є перша та найбільш повна спроба визначити загальну оцінку якості життя в Канаді. Дослідження почалися в 1970 р. в рамках великого проекту політолога та філософа Александроса Ч. Міхалоса, який займався порівнянням якості життя в Канаді з якістю життя в США впродовж періоду з 1964 по 1974 рік. Загалом науковець опублікував 5 томів з результатами свого дослідження протягом 1980-1982 рр. (Land & Michalos, 2017).

У 1970-ті рр. в географічних дослідженнях якості життя відбувається значний поштовх завдяки тому, що були опрацьовані перші комплексні дослідження, в яких описано просторові відмінності в якості життя індивіда. Головну роль в цьому відіграли американський географ Девід М. Сміт (опублікував дві праці в 1973 р. пов'язані з цією тематикою) та британсько-американський географ Пол Л. Нокс (опублікував працю в 1975 р. пов'язану з цією тематикою) (Slavuj Borčić & Šakaĳa, 2017). Крім цього представники американської географічної науки зосередилися на картографуванні різних соціальних явищ, які чинили вплив на рівень добробуту.

Отримані результати зокрема застосовувалися для планування заходів направлених на поліпшення умов життя населення (Гукалова (а), 2009). Девід М. Сміт в своїй праці «Географія соціального благополуччя в Сполучених Штатах» зазначав, що матеріальні показники (наприклад, рівень ВВП на душу населення) можуть не надавати всебічну характеристику якості життя індивіда, тож необхідним є також вивчення соціальних індикаторів, які можуть дати вичерпні дані для аналізу нерівності серед американського населення (Smith (b), 1973).

Англо-американський географ Девід Гарві у 1973 р. в своїй книзі «Соціальна справедливість і місто» говорить про необхідність створення принципів просторової справедливості. Крім цього науковець пропонує декілька своїх принципів, зокрема: доходи мають бути розподілені таким чином, щоб потреби населення були задоволені в межах кожної території; інституційні, економічні, організаційні, політичні та інші механізми мають бути такими, щоб території, навіть з найменшими перевагами, мали можливість розвиватися з найкращими перспективами розвитку (Harvey, 1973). Саме в контексті такого дискурсу фокусуються географічні дослідження (зосереджені на дослідженні соціальної нерівності), які почали розглядати категорії «якість життя». Представники радикальної географії в цей період розробили складний кількісний апарат, який мав на меті розкрити сильні сторони географії під час аналізу реальних проблем (з використанням кількісних та статистичних методів). Крім цього актуальності набуває важливість людських проблем, які розглядаються в новому світлі (Slavuj Borčić & Šakaļa, 2017).

Пол Л. Нокс у своїй праці «Соціальне благополуччя: просторова перспектива» розглядає територіальні відмінності в якості життя і наголошує на їх значущості. Згідно з його теорією явище якості життя необхідно досліджувати не лише на внутрішньоміському рівні, а також на міжміському та міжрегіональному. До того ж Нокс говорив про комплексний аналіз добробуту населення, аналізуючи різні категорії, зокрема житлові умови, освіту та охорону здоров'я, зайнятість та доходи, соціальний статус, соціальне забезпечення та соціальну стабільність території, рівень демократичної участі тощо (Knox, 1975).

У 1970-х рр. продовжуються хвиля досліджень, яка була викликана рухом «за соціальні індикатори». У географії соціальні показники розглядаються в просторовому вимірі — кожен чинник аналізується таким чином, щоб результати могли бути порівнювальні на кожному рівню. Таким чином з'являється цілий рух «за просторові соціальні індикатори» (Smith, (a), 1975).

80-ті рр. XX століття відзначилися появою новаторських рішень щодо вимірювання та оцінки якості життя. Так, особливий інтерес викликало дослідження німецького соціолога Вольфганга Цапфа, який запропонував систему соціальних показників SPES для оцінки якості життя (Zarfl, 1980). Цікавим є той факт, що В. Цапф та А. Ч. Міхалос незалежно одне від одного використовували дуже подібну схему для отримання всебічної оцінки проаналізованих даних (Land & Michalos, 2017).

У свою чергу Ф. М. Ендрюс у своїй праці «Порівняльні дослідження якості життя» зазначає, що в той час як існує дискурс щодо того, які індикатори краще використовувати для визначення та оцінки якості життя — об'єктивні чи суб'єктивні, варто мати на увазі, що вибір об'єктивних індикаторів у багатьох випадках залежить від суджень конкретного науковця або від мети конкретного дослідження. Тож при зборі даних, порівнянні результатів можуть виникати похибки, які можна нівелювати тільки завдяки консенсусу серед усіх дослідників, які займаються вивченням якості життя та визначенням стандартизованих показників для її вимірювання (Andrews, 1980).

Крім цього 80-ті рр. XX століття в урбаністичній географії пройшли під егідою дослідження категорії «якість життя» (Гукалова (а), 2009). Головною темою стала дискусія географів щодо можливості використання як об'єктивних показників, так і суб'єктивних в так званому «інтегральному» підході до визначення якості життя. Такий підхід було визнано найкращим для дослідження добробуту в містах, адже саме на міському рівні чи на рівні мікрорайону населеного пункту найлегше використовувати таку методику. Дослідження цього періоду зосереджено на аналізі проблем відчуження районів міста та погіршення стану міської тканини, для того щоб запропонувати міському населенню, яке найбільше потерпає в таких умовах, шляхи вирішення. Говориться про соціальну нерівність в межах міст (Slavuj Borčić & Šakaja, 2017).

Останнє десятиліття XX століття характеризується поглибленням знань в тематиках, які впродовж попередніх років були популярними серед географічних досліджень якості життя. Крім цього важливого значення набуває розгляд простору як багатовимірної площини, в якій існує розгалужена система взаємозв'язків (Гукалова (а), 2009). Чітко простежуються основні характеристики, які визначають «якість життя» як суспільно-географічну категорію. Зокрема можемо говорити про те, що у центрі дослідження стоїть насамперед аналіз територіальної диференціації добробуту населення на різних просторових рівнях та з різними цілями; для

отримання статистичної інформації використовується матеріальні та нематеріальні індикатори; репрезентативні результати досліджень подаються на тематичних картах. Крім цього на міському рівні увага приділяється аналізу просторової доступності як однієї зі складових якості життя міських мешканців (Slavuj Borčić & Šakaĵa, 2017).

Для українських географів у цей період головною дослідницькою тематикою стала Чорнобильська катастрофа, яка стала однією з найбільших техногенних, екологічних та гуманітарних. Тож, наприкінці 80-х рр. та впродовж 90-х рр. ХХ століття основні дослідження стосувалися впливу цього деструкційного антропогенного явища на стан навколишнього середовища, а також вплив такого великого екологічного забруднення на добробут населення. Це допомогло зібрати значний масив даних, який було покладено в основу формування знань про «якість життя» як географічної точки зору. Дослідженнями займалися такі науковці-географи: Л. Г. Руденко, Г. В. Балабанов, Немченко М. П., Л. М. Сорокіна та ін. 1990-ті відзначилися початком вивчення в українських географічних дослідженнях якості життя не лише в рамках матеріальних індикаторів (Гукалова (а), 2009).

У перші десятиліття ХХІ століття дослідження «якості життя» аналізуються через призму актуальних глобальних проблем. У книзі під редакцією Майкла Р. Хагерті, Йоахіма Фогеля та Валері Меллер було розглянуто дослідження та відомі показники вимірювання якості життя, з метою створення стандартизованого показника для відстежування прогресу країн. У результаті проаналізованого масиву даних для оцінки якості життя та добробуту як окремого індивіда, так і цілої нації дослідники рекомендували помірковано поєднувати суб'єктивні та об'єктивні показники на різних рівнях: індивідуальному та суспільному (Hagerty et al., 2002).

У своїй статті Ірина Гукалова зазначає, що географічна категорія «якість життя» формується та розвивається в діапазоні вивчення такого напрямку як дослідження функції території — розглядається насамперед посилення вивчення про спосіб задоволення потреб індивіда та його інтересів. В основному найбільша увага приділяється тому як людина здійснює перехід між тим, щоб реально забезпечувати свої потреби в місці проживання, до того, щоб потенційно забезпечувати свої потреби за межами місця свого перебування. У таких ситуаціях необхідним є аналізувати об'єктивні чинники добробуту та якості життя індивіда на конкретній території його проживання, а також брати до уваги чинники, які виникають внаслідок появи в індивіда нових життєвих просторів. Також важливим є той факт, що географія

починає розглядати не просто територіальну диференціацію якості життя населення в масштабах громади, регіону або країни, але й масштабі віртуального простору (Гукалова, (b), 2013). Особливо це стало важливим як з огляду розвитку сучасних технологій, так і з огляду, наприклад, на досвід, який отримала світова спільнота під час пандемії COVID-19, або на досвід життєдіяльності українського суспільства після початку повномасштабної війни у лютому 2022 р.

Н. В. Омельченко на прикладі населених пунктів та районів Херсонської області запропоновано типізацію за рівнем урбанізації на основі проведеної оцінки якості життя населення (Омельченко, 2018). Г. І. Рибак запропонувала розглядати соціальне партнерство на регіональному рівні як один з інструментів завдяки якому можливо підвищити якість життя в українських регіонах (Рибак, 2018).

В дослідженні І. В. Гукалової (Gukalova, 2022; Petrovska, 2024) увагу приділено впливу наслідків широкомасштабної війни на просторові відмінності якості життя населення та оцінці ступеню руйнування міського середовища. І. Заблоцька, Ю. Рогозян, В. Близнюк, О. Вартанова, Н. Держак (Zablodska et al., 2023; Petrovska, 2024) у свою чергу зосередилися на аналізі просторових відмінностей у якості життя населення в різних регіонах України та порівнянні отриманих показників з рівнем життя в інших країнах Європи.

У дослідженні словацьких географів М. Іванової, Р. Кламара, та математика Е. Фечкової Шкрабулякової було оцінено якість життя в країнах-членах Європейського Союзу, на основі 19 показників, які зазвичай не використовуються при багатовимірному аналізі; увагу приділено визначенню факторів, які найбільше впливають на якість життя та спричиняють відмінності між країнами (Ivanová, Klamár & Fecková-Škrabuľáková, 2022).

Загалом «якість дослідження населення», на нашу думку, характеризується як суспільно-географічна категорія завдяки певним особливостям. Суспільно-географічне дослідження якості життя населення зосереджується на аналізі таких елементів як доступність, розподіл та накладення одне на одного різних явищ (наприклад, соціальних) у межах певного простору. Окрім цього можна говорити про візуалізацію результатів оцінки якості життя населення завдяки картографуванню та аналізу отриманої інформації, яка в суспільній географії використовуються для розробки напрацювань для створення справедливої просторової організації суспільства тощо.

1.2. Постіндустріальний розвиток міст в частині оцінки якості життя населення

Таке поняття як «постіндустріальне суспільство» характеризується передусім змінами в соціальній структурі, економіці, сфері зайнятості, новими співвідношеннями між теорією та практикою (новим досвідом) (Белл, 1996). Рівень та якість постіндустріального розвитку залежить передусім від співвідношення двох секторів економіки — третинного і четвертинного, які домінують над первинним і вторинним секторами (Дронова, 2014). Так, американський соціолог Деніел Белл вважав, що найголовнішою характеристикою постіндустріального суспільства є переважна зайнятість населення не в виробництві чи сільському господарстві, а в галузі послуг: від торгівлі до науково-дослідної роботи (Кулага, Дуброва, 2008).

На нашу думку, успішний постіндустріальний розвиток України не може дорівнювати загальній деіндустріалізації, адже розвинута сфера послуг має базуватися на потужному підґрунті — розвинутій, оновленій та диверсифікованій промисловості. Однак, часто постіндустріалізаційні процеси в Україні супроводжується саме деіндустріалізацією та депресивністю, що не кращим чином позначається на якості життя населення малих та середніх міст, на його сприйнятті міста як безпечного в економічному плані середовища.

Оскільки суспільство та території тісно взаємозв'язані, постіндустріальних трансформацій населенні пункти зазнають разом із соціумом (Suptelo, 2019). Високі темпи урбанізації як в світі, так і в Україні значно збільшили значення ролі міст як соціально-економічної системи, що має забезпечити населенню належну якість життя. Водночас однією з найважливіших рис постіндустріального суспільства є посилення ролі і значення індивіда (людського капіталу), збільшення частки розумової висококваліфікованої і творчої праці (Кулага, Дуброва, 2008). Втім, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу водночас з позитивними змінами в якості життя населення, викликав і багато різновидів ризикових ситуацій, внаслідок яких індивід не може почувати себе в безпеці в економічному та соціальному плані, адже суспільство виробляє не тільки блага, а й ризики (Романовська, 2023). Тобто індивід сприймає місто не тільки як простір можливостей, а й як місце проблем (Мезенцев, Олійник & Мезенцева та ін., 2017).

В постіндустріальному суспільстві значимість якості життя, стабільності та захищеності індивідуума тільки посилюється (Мезенцев, Олійник & Мезенцева та

ін., 2017). Втім, з початком повномасштабного вторгнення мешканці України втратили ще й відчуття фізичної безпеки, частина міст зазнала суттєвих руйнувань і потребує відновлення. Також в країні значно поглибилися соціально-економічні проблеми. Особливо помітними кризові явища стали в малих (людність до 50 тис. осіб) та середніх містах (від 50 тис. до 100 тис. осіб), якість життя в яких є об'єктом нашого дослідження. В той час як економічні та соціальні показники є однією з невід'ємних складових, які визначають якість життя населення.

Згідно з Законом України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст», тільки 6% подібних населених пунктів належали до таких, що інтенсивно розвиваються, 61% малих міст мали недостатні темпи розвитку а 33% статус депресивних міст, 25% були монофункціональними. Слід також зазначити, що не дивлячись на те, що цей Закон містить чіткий перелік малих міст країни (350), ним передбачено, що його дія поширюється і на не внесені до списку населені пункти, які мають статус міста та чисельність до 50 тис. осіб (Закон України № 1580-IV, 2012; Zapototskyi & Petrovska, 2025). Мали міста є найчисельнішою групою в Україні, яка внаслідок демографічної та економічної криз, від'ємного природного та механічного приросту населення постійно збільшується за рахунок зменшення людяності в середніх містах.

За функціями міста в Україні поділяють на монофункціональні, міста з обмеженим набором функцій (вузькопрофільні, що мають 2-3 головні функції) та поліфункціональні (Топчієв, 2005; Zapototskyi & Petrovska, 2025). Треба зазначити, що починаючи з 2014 року Україна тимчасово не контролює частину своїх класичних старопромислових регіонів, в яких зосереджена значна кількість малих монофункціональних міст, зокрема й тих, які були центрами вугледобування, добування рудної і нерудної сировини, хімічної нафтопереробної промисловості, енергетики, транспортними центрами. Так, приміром, зі 111 малих монофункціональних міст, внесених до Загальнодержавної програми розвитку малих міст, 23 (Додаток А) були тимчасово окуповані Російською Федерацією ще протягом 2014-2015 рр. (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р, 2014; Zapototskyi & Petrovska, 2025). В період з лютого 2022 р. до 1 жовтня 2014 р. Російській Федерації вдалося захопити та поки що утримувати ще 14 малих монофункціональних міст, які значяться в Законі України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст». Мова йде про міста в Донецькій, Луганській, Запорізькій та Херсонській областях: Волноваха, Вугледар, Соледар,

Українськ, Новодружеськ, Перевальськ, Привілля, Попасна, Щастя, Дніпрорудне, Кам'янка Дніпровська, Токмак, Олешки. Ще 9 малих монофункціональних міст України (Додаток А) станом на 1 жовтня 2024 р. знаходилися на лінії фронту, постійно обстрілювалися росіянами та нещадно руйнувалися: Білозерське, Гірник, Добропілля, Залізне, Новгородівка, Родинське, Торецьк, Часів Яр, Оріхів (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, 2024; Zaporotskyi & Petrovska, 2025).

Не зважаючи на те, що промисловість Донбасу була здебільшого технологічно відсталою, тимчасова окупація частини Донецького економічного району призвела до негативних економічних наслідків для всієї країни. Якщо аналізувати 2013 р., який передував збройній агресії та окупації Російською Федерацією частин Донеччини та Луганщини, то на долю цих областей припадало 14,4% валового регіонального продукту (ВРП) України (10,8% — Донецька область та 3,6% Луганська), 13,8% валової доданої вартості (ВДВ) — 10,3 — Донецька область, 3,5% — Луганська; майже 22% промислового виробництва країни; 25,2% товарного експорту (19,6% — Донецька область, 5,6% — Луганська) (Барановський, Смаль & Барановська, 2021). Вже через 6 років після початку окупації, станом на 2020 р., ВРП Донецької області зменшився більш ніж удвічі і складав 5,1%. Щодо Луганської області, то її ВРП у 2020 р. складав 1%, тобто він зменшився у порівнянні з 2013 р. у 3,6 рази. ВДВ Донеччини 2020 р. складав 4,9%, а Луганщини — 1% (знизився в 2,1 та 3,5 рази відповідно). Показники експорту товарів станом на 2020 р. в Донецькій області знизилися до 8% (в 2,4 та рази менше ніж в 2013 р.), а в Луганській до 0,2% (зменшення в 28 разів). За кількістю населення Донецька область опустилася з третього на 21 місце, в той час як Луганська — з 10 на останнє 24 (Ситник, 2022).

Безумовно, не тільки війна, що триває з 2014 р., а її повномасштабна фаза — з 24 лютого 2022 р., стала причиною негативних змін в економіці малих та середніх міст на Сході України та зниження рівня якості життя їх населення. Вузькопрофільність та монофункціональність малих та середніх міст уже в перші роки української незалежності, коли держава цілком логічно відмовилася від радянської спадщини — планової економіки, послабила конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість цих населених пунктів, людинність більшості яких стала стрімко скорочуватись, як внаслідок природного від'ємного приросту, так і міграційних процесів.

В подальшому процес деіндустріалізації — масове закриття промислових підприємств та шахт зробив частину вузькопрофільних та монофункціональних міст депресивними та дотаційними. Приміром, з 1995 по 2001 рр. було ліквідовано майже 50 % шахт Луганської області, це поставило такі малі міста як Голубівка, Міусинськ, Сокологірськ тощо на межі виживання (Мезенцев, Олійник & Мезенцева та ін., 2017; Zapototskyi & Petrovska, 2025).

Безумовно, не тільки міста в Донецькому економічному районі наразі знаходяться в складній ситуації. Внаслідок повномасштабного вторгнення диспропорції в розвитку українських регіонів поглибились, при цьому саме малі та середні міста безвідносно до їх функціональності, очікувано виявилися найбільш вразливими щодо викликів. Повномасштабна війна, її наслідки для економіки та якості життя населення змусили Уряд в 2024 р. внести суттєві корективи в Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 рр. Так, згідно з її поточною редакцією, територія України поділена на 7 функціональних зон. При цьому малі міста та сільські території, які знаходяться далеко від лінії фронту, об'єднані в одну функціональну зону, як населені пункти, навантаження на соціальну та критичну інфраструктуру яких зросло через потік переселенців та релокацію підприємств.

Також серед інших виокремлені функціональні зони з високим ступенем ризику: території, на яких ведуться активні бойові дії та райони, що знаходяться до них в безпосередній близькості (руйнування внаслідок перманентних обстрілів, масова вимушена міграція населення, релокація підприємств); тимчасово окуповані країною-агресоркою території України (наразі не перебувають під контролем української влади); прикордоння з Росією, Білоруссю та самопроголошеним утворенням Придністров'ям (логістичний потенціал втрачено, частина земель вилучена з господарського обліку, підприємства та інфраструктура руйнується або можуть руйнуватися внаслідок обстрілів) (Постанова Кабінету Міністрів України № 940, 2024).

Крім цих чотирьох функціональних зон у Стратегії також виділено «Гірські території Українських Карпат», розвиток яких наразі недостатньо підтримується державою; «Прибережні території», які наразі втратили свій логістичний та туристичний потенціал; «Регіональні полюси зростання», показники розвитку яких, зокрема і демографічні, є кращі порівняно з іншими і позитивно впливають на сусідні території (Постанова Кабінету Міністрів України № 940, 2024). Для порівняння: в першопочатковому, зразка 2020 р., тексті Стратегії було виділено не 7, а 10

функціональних зон, сценарій розвитку країни в цілому був більш оптимістичним, ніж у поточній редакції від 2024 р. Серед іншого тоді відмічалось, що Україна має хороший людський потенціал, її географічне розташування є вигідним з огляду на те, що країна знаходиться на перетині шляхів між Європою, Азією та Близьким Сходом, а транзитний потенціал — потужним (Постанова Кабінету Міністрів України № 940, 2024). Повномасштабна війна, яку розпочала Російська Федерація проти України, фактично невілювала ці переваги. Наразі з 7 функціональних зон, що виділені в Стратегії, тільки одна визначена такою, яка не має ознак депресивності.

В умовах, коли ще задовго до початку повномасштабної війни частина промислових підприємств малих та середніх українських міст або закрилася, або суттєво знизила свою економічну активність, а з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну, виробничі зони міст, які знаходилися в тимчасовій окупації або були в оточенні, зазнали суттєвих руйнувань, ми можемо відмітити таке явище, як збільшення частки населення, зайнятого в сфері послуг. Більше того, частина міст, кейси яких ми ґрунтовно дослідили в своїй дисертаційній роботі, а саме — Ірпінь і Буча, демонструють ознаки переважання третинного сектору економіки над первинним та вторинним, що може говорити про їх постіндустріальний розвиток.

Крім того, близькість цих міст до столиці України, зумовлює кращу економічну, а також демографічну ситуацію внаслідок додатного механічного приросту населення. Значно в гіршій економічній та демографічній ситуації знаходяться досліджені нами міста Охтирка, Тростянець та Ізюм (близькість до кордону з Російською Федерацією та до лінії фронту), що перебувають в потенціально небезпечній зоні з ознаками депресивності. Слід також відмітити, що безпечною як в фізичному, так і в соціально-економічному плані, можна визнати стан міської урбаністично-географічної системи, в якому наразі та в найближчій перспективі відсутні масштабні та інтенсивні негативні зміни (Романовська, 2023).

Сьогодні більшість українських міст знаходяться на етапі складного, часом вимушеного переходу від промислового міста до постіндустріального (Суптело, 2019), створюючи елементи постіндустріальної економіки. Наслідки війни, що триває в Україні, тільки посилюють ці процеси.

1.3. Методологічні підходи до розуміння якості життя

Категорія «якість життя» — це багатовимірне поняття, яке дозволяє використовувати різні підходи, щоб глибше розуміти багатогранність явища. Аналіз сучасної наукової літератури, яка формує теоретико-методологічне підґрунтя вчення про якість життя свідчить про існування декількох основних підходів до розуміння цієї категорії — об'єктивіського та суб'єктивіського. Використання цих двох напрямів дозволяють проводити оцінку рівня добробуту населення на різних просторових рівнях та аналізувати вплив зовнішніх факторів.

Об'єктивіський напрям являє собою підхід при якому метою є досягнення адекватного рівня якості життя під час переходу суспільства до постіндустріального розвитку (характеризується переважанням третинного сектору в структурі економіки над усіма іншими, знання стають основним капіталом, розвиток НТР тощо). Серед науковців, які притримувалися цього підходу до розуміння якості життя можна навести: американського соціолога Деніела Белла, американського економіста Джона К. Гелбрейта, американського соціолога (футуролога) Елвіна Тоффлера та ін. (Гукалова (а), 2009).

Суб'єктивіський напрям являє собою підхід при якому метою є досягнення адекватного рівня якості життя завдяки духовному відродженню індивіда, його саморозвитку та самовдосконалення а іншим процесам, які спираються на взаємозв'язок людини та навколишнього середовища. Серед науковців, які притримувалися цього підходу до розуміння якості життя можна навести: німецького філософа та психолога Еріха Фромма, німецького філософа та соціолога Теодора Адорно (представники Франкфуртської школи), французького письменника та філософа Жан-Поль Сатра та ін. (Гукалова (а), 2009).

Окрім цього можна виділити такі методологічні тенденції до розуміння якості життя:

1. Головним мотивом досліджень є захист природного середовища — науковці зосереджені на аналізі впливу науково-технологічного прогресу (як основної причини забруднення повітря, води, ґрунтів, шумового забруднення та ін.) на якість життя, здоров'я та добробут людей.
2. Головним мотивом досліджень є аналіз та вимірювання стану здоров'я індивідів (характерно для медичних наук) — основною метою є спроба розуміння

самооцінки пацієнта щодо того наскільки захворювання впливає на його суб'єктивне відчуття якості життя.

3. Головним мотивом досліджень є вивчення впливу наслідків надмірної урбанізації та неоліберизації міського простору на добробут та якість життя населення.
4. Головним мотивом досліджень є аналіз соціально-психологічних факторів, що впливають на якість життя — основний фокус зосереджується на вивченні негативних наслідків розвитку цивілізації як на особисте життя індивіда, так і на суспільне.
5. Головним мотивом досліджень є вивчення економічного аспекту якості життя (як на індивідуальному рівні, так і на суспільному) (Rokicka, 2013).

На сьогоднішній день при кількісній оцінці якості життя виділяються два варіанти дослідження:

1. *«Скандинавський»* (або *«об'єктивний»*) — під час застосування цього підходу прийнято зосереджуватися на вимірюванні об'єктивних умов життя (наприклад, навколишнє середовище тощо) та сукупності ресурсів (наприклад, соціальні зв'язки, медицина, освіта тощо) (Гукалова (а), 2009). Індикатори, які ототожнюють з цим варіантом дослідження якості життя можна поділити на дві умовні групи: показники, які використовують для вимірювання матеріальних умов життя (наприклад, стан охорони здоров'я, житлові умови, харчування, стан і рівень освіти, безпекова ситуація, відпочинок, соціальне забезпечення, стан навколишнього середовища, стан інфраструктури та відпочинок) та показники, які використовують для вимірювання та аналізу соціокультурних і соціально-політичних умов (наприклад, рівень політичних прав, свобода віросповідання, економічна свобода, громадянська свобода, політична культура, рівень розвитку демократії тощо) (Rokicka, 2013).
2. *«Американський»* (або *«суб'єктивний»*) — під час застосування цього підходу прийнято зосереджуватися на вимірюванні суб'єктивних показників сприйняття індивідом якості життя та його оцінкою свого рівня добробуту в рамках аналізу стану ментального здоров'я населення та ряду нематеріальних факторів (Гукалова (а), 2009). Тож, індикатори, які ототожнюють з цим варіантом дослідження якості життя можуть бути пов'язані з особистими переконаннями, думками та почуттями індивіда, рівнем адаптації індивіда до поточних умов життя, відчуттям щастя, безпеки та задоволеності життям, роботою та

стосунками тощо (Rokicka, 2013). Незалежно від того яким чином проводяться опитування та як підбираються індикатори для аналізу суб'єктивної якості життя, вона залишається динамічною категорією, яка може змінюватися в часі та просторі.

3. Виділяється також «інтегральний» варіант — під час застосування цього підходу прийнято використовувати як об'єктивні так і суб'єктивні індикатори. Найлегше цю методологію використовувати при оцінюванні якості життя населення міст (Slavuj Borčić & Šakaja, 2017).

Загалом, на нашу думку, вибір індикаторів при об'єктивному та суб'єктивному методах вимірювання якості життя населення часто залежать від суб'єктивної думки науковця, який приймає рішення про те, який показник взяти і як його оцінити. При цьому варто розуміти, що результати оцінки якості життя одночасно за двома методиками (або незалежних одна від одної), наприклад, для однієї і тієї ж самої країни можуть бути різними та досить суперечливими. У цьому випадку, коли аналізується взаємозв'язок та взаємозалежність між об'єктивними та суб'єктивними умовами та якістю життя населення, застосовується поняття парадоксу Істерліна, яке було сформульоване американським економістом та демографом Річардом Істерлінгом у 1974 р. Його теорія полягає в тому, що відчуття щастя в певний момент часу починає залежати від рівня доходів як на національному рівні, так і на індивідуальному, проте через певний період часу щастя не зростає пропорційно до збільшення доходів (Easterlin, 1974).

Досліджуючи особливості якості життя населення в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення українських міст, які були пошкоджені або зруйновані внаслідок війни, ми можемо прийти до висновку, що парадокс Істерліна є надаль актуальною концепцією. Хоча в деяких ситуаціях існують фактори, які змінилися впродовж останніх десятиліть та які можуть чинити інший вплив на добробут індивідів. З точки зору цього парадоксу зв'язки між двома методологіями дослідження якості життя мають такі характеристики:

- дилема незадоволення (дисонанс) фіксується в тих ситуаціях, в яких відчуття незадоволеності виникає через те, що сприятливі об'єктивні умови добробуту створюють відчуття ніби вони є низької якості;
- парадокс задоволення (адаптація) фіксується в той момент, коли несприятливі об'єктивні умови добробуту викликають у індивіда відчуття задоволеності від свого існування;

- виправдане задоволення фіксується в той момент, коли сприятливі об'єктивні умови добробуту викликають у індивіда відчуття високої/хорошої якості життя;
- виправдане незадоволення (депривація) фіксується в той момент, коли несприятливі об'єктивні умови добробуту відчуються індивідом як щось, що забезпечує низького рівня задоволеності життям (Rokicka, 2013).

Починаючи з кінця ХХ століття розвиток суб'єктивної методології вибору соціальних індикаторів допоміг значно покращити дослідження якості життя та моніторинг змін умов, які впливають на добробут індивіда. Статистичні опитування становлять основу багатьох досліджень міжнародних, національних та позаурядових організацій. Тож є цілком очевидним, що для всебічної оцінки та характеристики якості життя населення необхідним є використання як об'єктивних, так і суб'єктивних показників (коли на це дозволяють тип та умови дослідження).

З точки зору наук, які досліджують якість життя можна також виділити такі методологічні підходи до вивчення цієї категорії: економічний (фокусується на аналізі статистичних показників, які визначають матеріальні характеристики якості життя); соціальний (вивчає індивідуальне сприйняття якості життя, за допомогою проведення та аналізу результатів соціологічних опитувань), географічний (фокусується на врахування просторових відмінностей в оцінці якості життя з огляду на матеріальні та нематеріальні індикатори), екологічний (фокусується на впливі чинників, які характеризують стан навколишнього середовища, на якість життя), демографічний (фокусується на впливі демографічних факторів на рівень добробуту індивіда) тощо.

Методологічно окремі розділи дисертаційного дослідження (2 та 3 розділ) знаходяться на стику соціально-економічної географії, містобудування та архітектури. Часовими рамками дослідження є воєнний та повоєнний період Другої світової війни (м. Варшава, Польща — від 1939 р. до 1984 р.; м. Бірмінгем, Велика Британія — від 1940 р. до 2000 р.), Боснійських воєн (м. Сараєво, Боснія і Герцеговина — від 1992 р. до 2013 р., м. Дубровник, Хорватія — від 1992 р. до 2010-х рр.) та сучасний воєнний період в Україні (м. Тростянець, м. Попасна). І хоча Варшава, Бірмінгем та Сараєво є великими поліфункціональними містами, а Тростянець та Попасна — малими, ступень руйнувань, які зазнали ці міста є співрозмірним. Додатково важливим для цих українських міст є досвід відбудови Дубровника. Тож ми вважаємо необхідним проаналізувати міжнародний досвід з відновлення цих міст для кращого розуміння шляхів подальшої відбудови в Україні. Монофункціональне

місто Попасна Луганської області, наразі знаходиться на тимчасово окупованій території і є майже повністю зруйнованим. Місто Тростянець Сумської області є учасником експериментального вітчизняного проєкту з комплексного відновлення шести населених пунктів. Окрім міста Тростянець для участі в проєкті Урядом через високий ступінь руйнувань були відібрані для комплексного відновлення села Посад-Покровське Херсонської області, Ягідне Чернігівської області, Мощун Київської області, Циркуни Харківської області та селище Бородянка Київської області (Петровська, Запотоцький, 2024).

Інші окремі розділи даного дисертаційного дослідження методологічно знаходяться на стику суспільно-економічної географії, соціології, медицини, управління та історії, що дозволяє провести комплексний аналіз теоретико-методичної бази поняття «якість життя населення». Крім цього було проведено всебічний аналіз основних чинників, які впливають на рівень добробуту населення, оцінено перспективи щодо змін в індикаторах якості життя в усіх вибраних населених пунктах.

1.4. Методичні основи суспільно-географічного дослідження якості життя населення міст України в контексті відновлення

Соціально-географічне дослідження якості життя населення міст України в контексті посткризового (воєнного) відновлення ґрунтується передусім на використанні таких методів та прийомів, які мають враховувати специфіку соціального, економічного та просторового розвитку обраного типу населених пунктів.

Методика дисертаційного дослідження з одного боку являє собою комплексний підхід до якості життя як географічної категорії, аналізі міжнародних та вітчизняних підходів до визначення її теоретико-методологічної основи. Основна увага зосереджена на розширенні знання про оцінку якості життя населення українських міст, які зазнали пошкоджень внаслідок бойових дій, рівня добробуту та задоволення базових потреб матеріального і нематеріального характеру містян.

З іншого боку *методика* дослідження — ґрунтується на аналізі дискурсу щодо основних просторово-територіальних аспектів розвитку міст, а також впливу соціально-географічних трансформацій життя та добродуту індивідів у містах. Основою розвідки є доробки українських науковців у сфері дослідження вітчизняних

міст та статистичні дані з відкритих джерел. Трансформаційні зміни функціональності та населеності українських міст у наслідок соціально-економічних проблем та воєнних дій проілюстровані прикладами (Zapototskyi & Petrovska, 2025), які детально розкривається в наступних розділах.

Загалом у дисертаційній роботі використовуються різноманітні методи, зокрема: метод статистичного аналізу (розділ 2 та розділ 3), який дозволив виявити закономірності, які не були яскраво вираженими, але об'єктивно існували в тих чи інших економічно-соціальних явищах, характерних для якості життя населення міст України; картографічний метод — необхідний для просторового аналізу та всебічного пізнання досліджуваної проблематики; гіпотетично-дедуктивний метод — використовується під час висунення припущень щодо стану якості життя у вибраних українських містах в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення, а також під час визначення правдивості цих гіпотез наприкінці дослідження; метод кореляційного аналізу, який дозволяє проаналізувати взаємозв'язок ряду чинників (економічні, соціальні, історичні тощо).

Із застосуванням порівняльно-географічного методу, статистичного аналізу та синтезу у 3 розділі (пункт 6) розкрито кількісні показники вимушеної зовнішньої та внутрішньої міграції населення через війну в Україні, досліджено рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб, кількість руйнувань через широкомасштабне вторгнення та перманентні обстріли української території, а також проаналізовано шляхи відновлення зруйнованої житлової та нежитлової інфраструктури країни. За допомогою якісного методу соціологічного дослідження (глибинні інтерв'ю) досліджено досвід переміщення зовнішніх та внутрішніх мігрантів, визначено їх суб'єктивне бачення перспектив повернення до першочергових місць розміщення, яке на пряму залежить як від часу перебування за межами місць походження, так і від того, чи є куди повертатися біженцям та внутрішнім переселенцям, а також від інших травмуючих факторів (Petrovska, 2024).

У 3 розділі (пункти 1 та 5) використано порівняльно-географічний метод, історичний метод, статистичний метод, метод аналізу та синтезу. Для аналізу кількості зруйнованих та пошкоджених об'єктів в Україні використано статистичні та аналітичні дані Кабінету Міністрів України, Світового банку, Єврокомісії та ООН (Ukraine – Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), 2024; Петровська & Запотоцький, 2024). Для аналізу кількості релокованих підприємств дані Міністерства економіки України (Міністерство економіки України, 2023; Петровська

& Запотоцький, 2024) та сервісу Опендатабот (Опендатабот, 2023; Петровська & Запотоцький, 2024).

Визначення та розширення показників для оцінки якості життя відбувалося протягом кількох десятиліть. Ще у 1960 р. ООН представило доповідь, в якій аналізувалися шляхи виміру рівня добробуту та якості життя в світі. Висновки доповіді ґрунтувалися на аналізі всебічної характеристики досліджуванних категорій, а також на аналізі індексів заробітної плати, вартості життя та прожиткового мінімуму (Пальчук, 2018). З огляду на методологічні підходи до розуміння якості життя можна виділити такі групи показників, якими користуються сучасні дослідники: об'єктивні (заснований на аналізі добробуту та умов життєдіяльності за допомогою статистичного, експертного, комбінованого методів та ін.), суб'єктивні (засновані на самостійній оцінці індивіда свого добробуту та умов життєдіяльності) та інтегральні (заснований на поєднанні визначених статистичних даних та результатів різних типів соціологічних опитувань). На сьогоднішній день зафіксовано більш ніж 1200 концепцій оцінки якості життя (Наумова, 2016).

До найбільш відомих інтегральних методик підрахунку якості життя можна віднести:

1. *Індекс людського розвитку (ІЛР)* — першопочатково був розроблений пакистанським економістом М. Уль-Хаком в 1990 р., але майже одразу концепцію стали використовувати в Доповідях ПРООН про людський розвиток. Основною метою запровадження індексу був аналіз та порівняння людського добробуту в різних країнах світу для того щоб відслідкувати, який прогрес вони зробили. Впровадження та розширення застосування ІЛР допомогло зробити доступними та більш стандартизованими індикатори вимірювання та порівняння рівня добробуту в різних країнах, адже показники, які використовуються урядами, неурядовими організаціями та дослідниками досить часто відрізняються (Stanton, 2007). Для розрахунку ІЛР використовується три основні групи індикаторів: вимір довголіття (розраховується за величиною середньої очікуваної тривалості життя населення), показники, які використовують для виміру освіченості (розраховується за рівнем грамотності серед дорослого населення та сукупною чисельністю учнів до загальної кількості населення), та показники, які застосовуються для виміру матеріального рівня життя населення (розраховується за розміром реального рівня ВВП на душу населення). Кожна група індикаторів отримує певне значення значення, а потім між ними вираховується середній

геометричний показник ІРЛ для кожної країни, регіони, статево-вікової, етнічної груп тощо (Наумова, 2016).

2. Загальна методика визначення стандартів життя та його якості — розраховується науковим співтовариством для визначення та аналізу прогресу добробуту суспільства в країнах світу. Методика складається з обрахунку двох основних елементів, таких як: показник рівня життя та показник якості життя. У цілому ця концепція може мати будь-який набір показників, адже визначеного переліку не затверджено (Лібанова та ін., 2013). Досить часто використовується 19 груп індикаторів, зокрема об'єктивних (наприклад, ІЛР, індекс споживчих цін, рівень бідності, величина ВВП на душу населення та ін.), суб'єктивних (наприклад, смертність населення, рівень злочинності, задоволеність життям, відчуття щастя, величина прожиткового мінімуму, щільність населення, рівень освіченості та ін.) (Наумова, 2016).

3. Концепція визначення якості життя від дослідницько-аналітичної групи «Economist Intelligence Unit» — методика полягає на застосуванні регресійної моделі оцінки якості життя, яка майже повністю ґрунтується на результатах соціологічних опитувань. Суб'єктивні індикатори оцінюються за більшої шкалою від 1 до 5. Серед невеликої кількості об'єктивних індикаторів важливе місце займають: величина ВВП на душу населення, індекс споживчих цін (Додаток Б) (Лібанова та ін., 2013).

4. Концепція визначення якості життя за методикою ОЕСР — полягає на застосуванні інноваційного підходу («Better Life Initiative») для обрахування Індексу кращого життя. «Better Life Initiative» надає можливість в інтерактивному режимі пройти опитування та скористатися результатами аналізу якості життя населення країн-членів організації (Наумова, 2016). У цілому для цієї методики проводиться оцінка за 11 визначеними групами чинників (вибрані найбільш актуальні та порівнювальні показники), наприклад, житлові умови, задоволеність життям, стан здоров'я, стан навколишнього середовища, рівень доходів, відчуття безпеки, громадська активність та ін. (Лібанова та ін., 2013).

5. Індекс соціального прогресу (Social Progress Index) — методика ґрунтується на наукових доробках трьох економістів А. Сена, Д. Норта, Дж. Стігліца та обчислюється некомерційною організацією «Social Progress Imperative». В основу методики покладено модель, яка аналізує 4 компоненти, згруповані за трьома основними параметрами: базові потреби індивіда (потреба в здоровому

харчуванні та базовому медичному обслуговуванні, потреба в чистому повітрі, очищеній воді та високих санітарних умовах, наявність безпечного місця для індивіда, потреба в особистій безпеці); основні чинники добробуту (потреби в доступі до базової освіти, потреби в доступу до інформації та комунікації, якість здоров'я та благополуччя, стійкість екосистеми); індикатори можливостей (потреби в забезпеченні особистих прав, потреби в доступі до вищої освіти, потреби в забезпеченні особистої свободи та вибору, потреби в забезпеченні справедливості та інклюзивності) (Додаток В) (Social Progress Imperative, 2013).

6. **Індекс благополуччя (*Legatum Prosperity Index*)** — обчислюється британською аналітично-дослідницькою організацією «The Legatum Institute», з метою визначення та аналізу світового рівня добробуту та багатства. Методика полягає на визначенні та оцінці 79 індикаторів, які об'єднуються у 8 груп чинників, наприклад, економічна ситуація, система та стан охорони здоров'я, стан соціальної сфери, рівень та якість освіти, управління, розвиток підприємницької діяльності, рівень безпеки та рівень особистої свободи індивіда (Наумова, 2016).

7. та інші концепції обрахування якості життя.

Крім цього існують окремі (різноманітні) національні методики, які використовуються для визначення якості життя населення у визначеній країні. До найбільш відомих можна віднести:

- оцінювання якості життя в **Новій Зеландії**, яке полягає на 68 ключових показників за 11 напрямками (наприклад, стан здоров'я, вміння та знання індивіда, житлові умови індивіда, стан навколишнього середовища, дотримання міського способу життя тощо); при цьому існує розширена версія дослідження, в якій аналізується 186 окремих індикаторів.
- в **Канаді** обчислюється Індекс благополуччя, який складається на основі 64 індикатора поділених за 8 напрямками, зокрема: участь у громадському житті, управління власним часом, участь у демократичному житті, якість культурного життя та дозвілля тощо.
- у **Великобританії** якість життя обчислюється в рамках виконання стратегії сталого розвитку, використовуючи при цьому індикатори поділені на 15 груп оцінювання, наприклад, економічна ефективність, рівень зайнятості, якість повітря, рівень бідності та соціальна нерівність, безпека дорожнього руху, стан дикої природи, рівень інвестицій, землекористування тощо (Лібанова та ін., 2013).

- В *Україні* теж існує свій унікальний підхід до обчислення ІЛР на регіональному рівні. Цей регіональний індекс обраховується науковцями ат дослідниками з НІСД. В основі їхньої методики лежить використання необмеженої кількості індикаторів, які допомагають проаналізувати як позитивні так і негативні чинники, що впливають на людський розвиток та добробут. Крім цього завдяки експертним оцінкам в цьому підході є можливість проаналізувати якісні та кількісні характеристики людського розвитку (Гукалова (а), 2009).

Якщо говорити про дослідження якості життя, які полягають на аналізі об'єктивних індикаторів дуже часто використовуються методики обчислення та аналізу соціальної нерівності та розшарування суспільства нерівності, зокрема: індекс Тейла (був запропонований нідерландським економістом А. Тейлом в 1967 р.), індекс Аткінсона (був запропонований британським економістом Е. Б. Аткінсоном в 1970 р.), індекс Джині (був запропонований італійським статистом та економістом К. Джині в 1912 р.) (Примостка, 2016).

До інших «авторських» методик можна віднести:

- Підхід В. Цапфа або система соціальних показників SPES — загалом Цапф, як учасником великого проєкту (дослідження «системи прийняття соціально-політичних рішень та індикаторів для Федеративної Республіки Німеччини») проаналізував дані за період з 1955 по 1975 рр., визначив близько 200 різних показників в 10 категоріях, на основі яких оцінив якість життя німців у визначений період. Для кожного показника соціолог визначив, чи упродовж зазначеного періоду було: певне покращення (+), певне погіршення (-) або зміни були відсутні (=), після чого він підрахував кінцевий результат для кожної з 10 категорій. Таким чином було отримано кількісну інформацію про просторовий розподіл та зміни в якості життя, соціальний прогрес та соціальні зміни в ФРН за 20 років (Zapf, 1980).
- Концепцію А. Ч. Міхалоса — ним було виділено 13 проблемних сфер, зокрема: смертність, стан здоров'я, житло, рівень злочинності, відпочинок, транспорт і зв'язок, рівень освіти, стан природного середовища, економіка, суспільні цінності тощо. А. Ч. Міхалос приймав зміну значення індикатора у відсотковому відношенні вгору або вниз за «значення потоку», яке в будь-який момент часу може ставати «загальною вартістю». Таким чином, можна взяти, приміром, показник річного рівня смертності серед дітей (20 смертей на 1000 живонароджених) за загальну вартість, і якщо цей показник наступного року збільшується або зменшується на

певний відсоток, то можна оцінити позитивне або негативне значення потоку (Land & Michalos, 2017).

- Манчестерську коротку оцінку якості життя (MANSA) — інтегральні індикатори застосовуються для визначення якості життя людей з психічними захворюваннями, наприклад, ПТСР (Priebe et al., 1999).
- Підхід Р. Камманна, М. Фаррі та П. Гербісона до вимірювання щастя як основного компонента відчуття благополуччя — полягає в балансовій оцінці позитивних та негативних ефектів 96 пунктів соціальних індикаторів для отримання загальної оцінки (Kammann, Farry & Herbison, 1984).
- Панельний підхід Т. Аткинсона щодо визначення ефективності індикаторів — полягає в оцінюванні результатів опитування вибірки респондентів, які як суб'єктивно оцінювали рівень їхнього поточного положення, так і давали відповіді на питання стосовно 16 подій, які вони пережили за визначений період (зміна місця роботи, розлучення, одруження, купівля/переїзд до нового будинку, отримання серйозної травми та ін.) (Atkinson, 1982) тощо.

Після аналізу всіх вищеперерахованих методик нами було розроблено авторську методику для загальної оцінки якості життя населення в містах України. Згідно з проведеною нами роботою з аналізу суспільно-трансформаційних процесів, територіальних аспектів, стану навколишнього середовища та ін. найдоцільнішим є поділ методики на три основні етапи: теоретико-методологічний, експертно-аналітичний, синтетичний. Перший етап передбачає дослідження та аналіз зібраної інформації, яка характеризує такі чинники добробуту мешканців міст як історичний, демографічний, соціальний, економічний, фінансовий, екологічний чинники, а також вплив руйнування міської тканини на добродут індивіда. На нашу думку комплексне дослідження зазначених чинників дасть змогу детально висвітлити зв'язок між різним сприйняттям міського простору в фізичному та нефізичному вимірах, що значною мірою впливає на якість життя населення міст.

На другому етапі згідно з проаналізованими даними, з огляду на нашу експертну думку, мають бути відібрані 14 критеріїв, які можна буде згрупувати в 6 груп: *історичні особливості та розташування, демографічні особливості, стан інфраструктури та міської тканини, економічні умови та фізична безпека, соціальні умови та дозвілля, природа та середовище існування*. У контексті посткризового (воєнного або післявоєнного) відновлення, на нашу думку, доцільним

є включення до переліку критеріїв тих, що розкривають ступінь пошкоджень тканини міста та травматичний досвід місцевого населення. Навіть за умов нормалізації ситуації в країні та знівелювання основних проблем, які виникли внаслідок війни, використання цих критеріїв є доцільним, адже суб'єктивне сприйняття власного добробуту міським населенням змінилося завдяки пережитому досвіду. Окрім цього важливим є також аналіз безпекової ситуації в українських містах як одного з критеріїв оцінки якості життя населення. В умовах війни та післявоєнного відновлення безпека містян пов'язана з бойовими діями та їх наслідками, а по закінченню відбудови безпековий фактор буде пов'язаний зі стандартними потребами безпечного перебування в міському просторі.

На останньому, третьому етапі, проводиться аналіз даних для кожного з критеріїв та ситуації, яка фіксується в українських містах. На цьому етапі має проводитися 3-бальна оцінка з наступною шкалою вимірювання: 1 бал — «незадовільно» / «високий рівень», 2 бали — «помірно задовільно» / «середній рівень», 3 бали — «задовільно» / «низький рівень». На основі сумарного результату проводиться ранжування міст України відповідно до оцінки якості життя населення.

Для загальної оцінки якості життя населення згідно нашої методики ми обрали кейси 5 міст: м. Ірпінь (Київська обл.), м. Буча (Київська обл.), м. Ізюм (Харківська обл.), м. Охтирка (Сумська обл.), м. Тростянець (Сумська область). З обраних міст 3 населені пункти (Буча, Ізюм, Тростянець) перебували в повній окупації різний період часу, Ірпінь був частково окупований, а Охтирка знаходилася майже в повному оточенні. Таким чином ми можемо в повній мірі проаналізувати добробут населення міст, що були в епіцентрі військової агресії РФ.

Висновки до розділу 1

1. У ході дослідження підтверджено, що «якість життя» — міждисциплінарна категорія, яку вивчають різні науки. Розглянуто, що 1920-х, а потім у 1950-х рр. головний дискурс навколо цього явища вівся з точки зору аналізу впливу матеріальних індикаторів на добробут населення, а з появою у 1960-х рр. руху «За соціальні індикатори» дослідження перейшли в іншу площину. Крім цього з'ясовано,

що на географічне бачення поняття «якість життя» вплинули між іншим дослідження добробуту індивіда в економіці, соціології, філософії та управлінні (менеджменті).

Виявлено, що вже у 1970-ті рр. можна побачити виокремлення декількох основних тенденцій, згідно яких «якість життя» визначається як географічна категорія, зокрема: аналіз територіальної диференціації на різних просторових рівнях, картографування отриманих результатів, використання напрацювань для створення справедливої просторової організації суспільства, тривала робота над розробкою «географічних» індикаторів оцінки добробуту індивідів, використання міждисциплінарного підходу до аналізу досліджуваного явища. Сучасні дослідження «якості життя» як суспільно-географічної категорії характеризуються використанням складної системи індикаторів та аналізу процесів, які є взаємопов'язані у декількох різних вимірах, зокрема соціальному, економічному, політичному та культурному, а також враховує вплив стану природного середовища на добробут населення.

2. Виявлено, що рівень постіндустріального розвитку залежить передусім від співвідношення двох секторів економіки — третинного і четвертинного, які домінують над первинним і вторинним секторами. Втім, успішний постіндустріальний розвиток українських міст не може дорівнювати загальній деіндустріалізації. На нашу думку, розвинута галузь послуг має базуватися на потужному підґрунті — розвинутій, оновленій та диверсифікованій промисловості, адже сама по собі сфера послуг не забезпечить збалансованого розвитку країни в цілому.

3. Розглянуто основні методологічні підходи, які застосовують для розуміння якості життя: об'єктивний (базується на аналізі добробуту через призму матеріальних показників) та суб'єктивний (базується на аналізі самооцінки індивідом добробуту та відчуття щастя). У випадку використання під час досліджень як об'єктивних індикаторів, так і суб'єктивних можемо говорити про використання інтегрального підходу. Взаємозв'язок між двома основними підходами прийнято аналізувати через парадокс Істерліна. Визначено, що завдяки міждисциплінарності категорії «якість життя» кожна з галузей наук (наприклад, географія, економіка, соціологія, демографія), які її вивчають мають свій підхід. Методологічно дана дисертаційна робота знаходиться в сфері вивчення суспільно-географічної географії, але також має взаємозв'язок з містобудуванням та архітектурою, управлінням, соціологією, історією та медициною.

4. Проаналізовано методикау дисертаційного дослідження, яка являє собою комплексний підхід до розуміння теоретико-методологічної основи якості життя як географічної категорії, в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення деокупованих міст. До основних методів, які були використані в дисертаційному дослідженні належать: порівняльно-географічний, історичний, метод статистичного аналізу, картографічний, гіпотетично-дедуктивний метод та ін.

5. Найважливішими інтегральними методиками підрахунку якості життя є: Індекс людського розвитку, загальна методика визначення стандартів життя та його якості, Індекс соціального прогресу, Індекс благополуччя, Концепція визначення якості життя від дослідницько-аналітичної групи «Economist Intelligence Unit» та ін. кожна країна (як наприклад, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія, Україна) може мати свій унікальний підхід до оцінки якості життя своїх громадян. До того ж науковці, які вивчають якість життя населення теж досить часто пропонують свої методики підрахунку рівня добробуту, як наприклад, це зробили: Р. Камманн, М. Фаррі та П. Гербісон; Т. Аткинсон, В. Цапф, А. Ч. Міхалос та ін. Кожен із зазначених підходів використовує різні набори показників, по різному обчислює та аналізує підсумкові бали, що призводить до існування абсолютно відмінних між собою рейтингів, в яких одна і та сама країна може мати різні позиції щодо оцінки якості життя. Подібні відмінності можуть ускладнювати моніторинг ситуації як на регіональному рівні, так і на місцевому.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ВПЛИВУ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОСТКРИЗОВОГО (ВОЄННОГО) ВІДНОВЛЕННЯ

2.1. Історичні особливості розвитку міст

Щоб оцінити вплив чинників, які сприяли формуванню сучасного вигляду українських міст та змінам в сприйнятті населенням якості життя, необхідно провести їх всебічний аналіз. Визначальними чинниками для оцінки цього впливу було вибрано: історичний чинник, демографічний чинник, економічний чинник, фінансовий чинник, соціальні чинники, екологічний чинник. Додатково аналізується вплив руйнування міської тканини та процесу її відновлення на якість життя населення міст України.

Основні особливості зазначених чинників були проаналізовані в контексті суспільно-географічних трансформацій та відновлення для вибраних деокупованих міст: м. Ірпінь (Київська обл.), м. Буча (Київська обл.), м. Ізюм (Харківська обл.), м. Тростянець (Сумська область), а також м. Охтирка (Сумська обл.), яке знаходилося майже в повному оточенні (Додаток Г).

Одним із найважливіших факторів є історичний чинник, адже саме завдяки дослідженню історичного розвитку територій, можна визначити умови, які вплинули на забезпечення якості життя населення та охарактеризувати просторово-територіальні відмінності між визначеними містами. Цілком закономірною є різниця в сприйнятті власного добробуту, якості та естетичної привабливості міського середовища в населення, яке проживає в історичних та неісторичних поселеннях, а також з огляду на просторову диференціацію. Окрім цього саме історичний чинник дає змогу прослідити як з часом змінювалася та розвивалися просторова структура міста.

➤ м. Буча, Київська область

Місто Буча (Додаток Д) розташовано у центральній частині Київської області, на відстані близько 25 км від столиці. Площа населеного пункту становить 26,57 км². (Шпилевський та ін., 2021). Буча не відноситься до історичних населених місць України (Постанова Кабінету Міністрів України № 878, 2001).

На місці нинішнього м. Буча було село під назвою Яблунька, яке згадується у 1630 р. як власність Єжи Ласоти (разом з селом згадується річка Буча). З часом права

власності на територію села Яблунька переходили з рук в руки: від Якубовських у 1754 р. (Жеменецький, 2015) до Сагатовських, Пеховських та Красовських у ХІХ ст.

З ХІХ ст. пов'язана значна подія для розвитку майбутньої території м. Бучі та формування іміджу села Яблунька — будівництво родиною Северина Сагатовського в 1868 р. заводу з виробництва цегли. Цегла, що тут виготовлялася мала клеймо «Яблунька», була дуже високої якості та широко відомою (Бучанський міський сайт (а), 2007). На планах поміщицьких ділянок села Яблунька за 1910 р., які зберігаються в Державному архіві Київської області, цегельний завод все ще присутній (ДАКО (Держ. архів Київ. обл.) (с), 1910). Крім цього родина Сагатовських за власні кошти побудувала сільську школу (будівля якої використовується для навчання дітей до сих пір) (Бучанський міський сайт (а), 2007). Завдяки родині гостемельських поміщиків Красовських с. Яблунька отримало крохмально-паточний завод, а також рекреаційну зону — дві водойми, які були об'єднані шлюзом (Шатило (а), 2023).

У 1898 р. у цій місцевості почали будівництво Києво-Ковельської залізниці, що дало змогу з'явитися поруч і навіть частково на територіях села Яблунька, селищу, яке сформувалося навколо невеликої залізничної станції з назвою «Буча» (Історія залізничної станції Буча, 2016). Після закінчення будівництва цього відрізка залізниці, у 1902 р. було налагоджено регулярний рух потягів між Києвом і Бучею (Зборовський (а), 2017). З того часу почалася активна розбудова Бучі передусім як дачного «містечка» для заможних мешканців Києва. У 1907 р. у селищі з'явилося Товариство зі сприяння благоустрою. У 1909 р. за сприянням цього Товариства у Бучі з'явився базар (Зборовський (а), 2017).

У 1928 р. було прийнято рішення та розпочато будівництво Бучанського торфопідприємства, а на цегельному заводі в тому ж році запроваджено нововведення, які допомогли механізувати деякі процеси (Рудич та ін., 1971). Після затвердження нового адміністративно-територіального поділу, у лютому 1932 р., селище Буча увійшло до складу Київської області (Гудима та ін., 2012). Важливою подією для населеного пункту стало відкриття тут у 1937 р. машинно-тракторної станції (Багірова, 2017). У 1938 році Буча отримала статус селища міського типу (Рудич та ін., 1971). У ході Другої світової війни в місті Буча були зруйновані торфопідприємство та цегельний завод (часткове відновлення відбулося до 1944 р., а повна реконструкція завершена у 1946 р.) (Рудич та ін., 1971).

У 1947 р. було проведено електрифікацію та радіофікацію селища. У першій половині 50-х рр. У 1957 р. в Бучанському цегельному заводі було замінено печі, що значно збільшило продуктивність підприємства. У 1964 р. цей важливий для Бучі завод змінив назву на Заводоуправління будівельних матеріалів (Рудич та ін., 1971). У липні 1965 р. згідно з рішенням виконавчого комітету в Київській області № 581 с. Яблунька стало відноситися до населених пунктів категорії «селище міського типу». Підпорядковуватися дане смт мало Ірпінській міській раді. У листопаді 1966 р. селище міського типу Буча остаточно поглинуло Яблуньку, що було підтверджено рішенням Київського облвиконкому № 887 (Корінний, 2012).

1 січня 2007 р. набула чинності Постанова ВР України про надання смт Буча статусу міста обласного значення (Постанова Верховної Ради України № 3434-IV, 2006). У вересні 2018 р. була створена Бучанська міська територіальна громада, а після остаточного закінчення впровадження нового адміністративно-територіального поділу, її межі розширилася у червні 2020 р. У цілому до складу територіальної громади увійшло 14 населених пунктів: 1 місто, 2 селища та 11 сіл; центром громади стало місто Буча. Площа створеної міської ТГ складає 261,45 км² (Бучанська міська рада (а), 2022). Станом на 2021 р. в населеному пункті налічувалося 151 багатоквартирний будинок та трохи більше 4 тис. 900 будинків садибної забудови. Планувальна структура сучасного міста Буча визначається як відкрита динамічна система (Шпилевський та ін., 2021).

У лютому 2022 р. з перших годин повномасштабного вторгнення російських військ до України місто Буча опинилося на лінії вогню і стало однією з цілей на шляху ворога до захоплення Києва. 27 лютого російські війська вели наступ уже в адміністративних межах міста, зокрема обстрілювали житлові будинки, нежитлові споруди, житлово-комунальну інфраструктуру, мирних мешканців у центрі. Поступово ворожа армія змогла прорвати українську оборону в інших частинах міста і просунути до сусіднього Ірпіня (Clark, Barros & Stepanenko, 2022).

Запеклі бої за Бучу продовжувалися впродовж наступних кількох днів, під час яких українські війська повертали контроль над містом, а потім втрачали. 3 березня 2022 р. операція по захопленню Бучі, яку розпочала ворожа армія, продовжилася введенням російської військової техніки з трьох сторін; бої на вулицях міста тривали впродовж декількох годин, а евакуація мирних мешканців ускладнювалася через пошкодження залізничних колій (Укрінформ (а), 2022). 5 березня 2022 р. постійні атаки на місто з боку російської армії продовжувалися, але українські збройні сили

давали постійну відсіч (Додаток Ж). У наступні дні обстріли Бучі з боку росіян активізувалися, так само як і погроми, зрив евакуацій, катування та незліченні вбивства мирних мешканців.

Після 28 днів, під час яких Буча перебувала в окупації, військовим ЗСУ вдалося провести операції із звільнення міста і вже 31 березня 2022 р. воно було очищено від російських окупаційних військ (Котенко, 2022). 24 березня 2022 р. м. Буча було присвоєно звання «Місто-герой України» (Указ Президента України №164/2022, 2022).

➤ **м. Ірпінь, Київська область**

Місто Ірпінь (Додаток Д) розташовано в центральній частині Київської області, на відстані 15 км від столиці. Площа населеного пункту складає 82,05 км² (Ірпінська міська рада (а), 2019). Ірпінь не відноситься до історичних населених місць України (Постанова Кабінету Міністрів України № 878, 2001).

Одними з перших згадок місцевості, на якій розташовано сучасне місто Ірпінь, вважаються відомості про село Романівка, колонію Северинівка, хутори Пилипів Потік і Стоянка. Романівка — це село про яке почали згадувати в писемних джерелах на початку XVI ст. Перша згадка стосується рішення управителя Києво-Печерського монастиря посилити там нових селян (Зборовський (б), 2020). Від 1667 до 1793 рр. вздовж річки Ірпінь проходив кордон між Річчю Посполитою та Російською Імперією, а село Романівка було найближчим населеним пунктом на цій ділянці (Зимницький & Ющенко, 2021).

На північному заході сучасного міста Ірпінь розташовувався хутір Пилипів Потік у межах однойменного урочища, де протікав однойменний струмок. Згадка про цей невеликий населений пункт містяться в документах Державного архіву Київської області за 1803 р. (ДАКО (Держ. архів Київ. обл.) (а), 1803).

Хутір Стоянка згадується в документах (плани земельних ділянок селян та місцевого поміщика) Державного архіву Київської області у 1871 р. (ДАКО (Держ. архів Київ. обл.) (d), 1871). Колонія Северинівка існувала в цій місцевості з другої половини XIX ст. Її історія пов'язана з родиною поміщиків Сагатовських, а саме з Северином Сагатовським, який здавав в оренду частину своїх земельних ділянок на цій території. Згодом кількість поселенців тут зросла — це були в основному чеські та німецькі колоністи, тож невелике поселення отримало назву пов'язану з власником землі (Ірпінська міська рада (б), 2018).

Історія заснування м. Ірпінь, у сучасному окресленні меж цього населеного пункту, пов'язана з рішенням про будівництвом Києво-Ковельської залізниці — у 1898 р. у цій місцевості було ухвалено закладання станції (роз'їзду) з назвою «Ірпінь», навколо якої почало формуватися поселення (ДНАББ ім. В.Г. Заболотного, 2018). З весни 1900 р. почали проводитися активні роботи вздовж усієї майбутньої лінії Київ-Ковель.

У цей же час почалося активна, виключно хаотична, забудова території навколо новозбудованого роз'їзду. Селище Ірпінь мало відпочинкову спеціалізацію, там містилися в основному дачі киян; вулиці, які називалися лініями, виникали на місці вирубаних лісових просік. У 1906 р. в Ірпені з'явилося Товариство з благоустрою. У цей же час до селища Ірпінь було приєднано Северинівку (у межах сучасного міста це територія, яка розташовується на сході) (Зборовський (b), 2020). До проєктів, якими займалося Товариство з благоустрою Ірпеня можна віднести будівництво та відкриття двоступеневої школи на вулиці Вокзальній, яка була прокладена для сполучення Ірпеня з селом Романівка, селом Яблунька та містечком Гостомель. Навчальний заклад був відкритий наприкінці літа 1909 р., називався Народним училищем, утримався з коштів благодійників та жителів селища (Плаксіна, 2021).

Після включення, постановою Раднаркому УРСР у жовтні 1923 р., деяких прилеглих до столиці територій до меж селітебно-будівельної смуги Києва, населені пункти, в основному хутори, які залишилися поза увагою окривконкому були віддані на обслуговування сільрадам найближчих до них сіл. Таким чином хутори Пилипів Потік та Стоянка долучилися до складу Романівської сільської ради, при цьому східну частину територій цих населених пунктів було поглинуто селищем Ірпінь (Архіпова, 2015).

У середині 20-х рр. ХХ ст. в Ірпені вже діяв цегельний завод. У 1929 р. в Ірпені почали зводити навчально-виробничий комбінат під назвою «Укрторфоб'єднання». Діяльність, що полягала в експериментальній роботі, а згодом і виготовлені машин для видобутку торфу, на комбінаті розпочалася на початку 1930-х рр. У 1938 р. комбінат отримав назву Головні майстерні «Укрторфтресту» (Рудич та ін., 1971). Всередині 30-х рр. ХХ століття в межах урочища Пилипів Потік почали зводити житло барачного типу для робітників Головних майстерень (Зборовський (b), 2020). На початку 1930-х рр. населення Ірпеня налічувало 2550 мешканців (Ірпінська міська рада (c), 2023).

У ході Другої світової війни в Ірпені було зруйновано Головні майстерні «Укрторфтресту», підірвано мости та залізничні рейки. Підприємство торф'яної промисловості було частково відновлено до 1944 р., а повну реконструкцію було завершено до середини 1960-х рр. На початку 1957 р. Головні майстерні, які на той час освоїли виробництво нових видів машин, було перейменовано на Ірпінський машинобудівний завод «Машторфом» (Рудич та ін., 1971). Після війни Ірпінськ розвивався як промисловий та курортний центр, з середини 1970-х рр. місто, в основному характеризувалося як лікувально-оздоровчий центр, переважно для дітей (Коваленко, 1973).

У 1956 р., внаслідок прийняття рішення ВР УРСР про зміну статусу населеного пункту, Ірпінськ стало містом районного підпорядкування в складі Києво-Святошинського району (Ірпінська міська рада (с), 2023). У лютому 1958 р. згідно з рішенням ВР УРСР Романівську сільську раду ліквідували, вона остаточно стала частиною міста Ірпінськ (Корінний, 2012). Територія колишнього хутору Пилипів Потік також повністю влилася до складу Ірпеня. При цьому, Стоянка, яка на той момент вже мала статус села, залишилася самостійним населеним пунктом, який у сьогоденні увійшов до складу Белгородської сільської ТГ. До початку 1960-х рр. в Ірпені було реорганізовано та відкрито декілька підприємств: ремонтно-будівельне управління, фабрика шкіргалантерейних виробів «Прогрес» та деревообробний завод (Рудич та ін., 1971).

У грудні 1962 р. указом Президії ВР УРСР статус міста Ірпінськ було змінено з «міста районного підпорядкування» на «місто обласного підпорядкування» (Корінний, 2012). Після цього довгий час Ірпеню адміністративно підпорядковувалися селищні ради Ворзеля, Гостомеля, Коцюбинського (до 12 червня 2020 р.) (Закон України 562-ІХ, 2020), Бучі (до 1 січня 2007 р.) (Постанова Верховної Ради України № 3434-ІV, 2006).

На території історичної місцевості Ірпеня — Пилипів Потік, одноповерхова забудова панувала аж до початку ХХІ століття, коли там почалося зведення багатоквартирних житлових комплексів, місце для розміщення яких знайшлося в результаті нещадної та незаконної вирубки лісу. Перша девятиповерхівка Ірпеня, що належала до кооперативу робітників фабрики шкіргалантерейних виробів «Прогрес», з'явилася у 1977 р. (Ірпінська міська рада (с), 2023). У 1988 р. ця фабрика була отримала назву «Зоря», але в 1999 р. підприємство припинило роботу (Садошук, 2011).

У 2018 р. відбулося добровільне об'єднання Ірпінської міської ради з Козинцівською та Михайлівсько-Рубежівською сільськими радами, які разом утворили Ірпінські міську ОТГ (Ірпінська міська рада (с), 2023). 18 липня 2020 р. внаслідок завершення адміністративно-територіальної реформи Ірпінь втратив статус «місто обласного підпорядкування», а також перестав бути центром Ірпінської міської ради, яка включала в себе селищні ради. Крім цього внаслідок скорочення кількості районів Київської області і утворення на їхній базі нових — м. Ірпінь увійшло до складу Бучанського району (Постанова Верховної Ради України 807-ІХ, 2020).

З перших годин повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України Ірпінь був однією з цілей, над якими загарбникам було необхідно отримати контроль, щоб захопити столицю. Запеклі бої за Ірпінь почалися від 27 лютого 2022 р., коли сухопутні війська країни-агресора прорвалися до міста зі сторони Бучі. Після прориву почався танковий бій, під час якого війська збройних сил України протистояли російському ВДВ (Clark, Barros & Stepanenko, 2022). Щоб зупинити просування колон з технікою окупантів вглиб міста, українськими військами було прийнято рішення підірвати міст у Романівці, який з'єднував цей район з основною частиною Ірпеня, а також провадив до Бучі і до Києва (Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (с), 2023).

З 6 березня підрозділи військових сил РФ вже контролювали частину Ірпіня (Бойко, 2022). Окупанти вели наступальні дії, обстрілювали житлові та нежитлові споруди, евакуаційні дороги, катувати і вбивати мирних мешканців (Додаток Ж).

Станом на 22 березня 2022 р., унаслідок запеклих боїв, збройним силам України вдалося деокупувати близько 70% Ірпеня, витіснивши підрозділи ворожого війська (Укрінформ (b), 2022). 26 березня бійцям двох бригад ЗСУ вдалося відбити спробу прориву російських військових у напрямку столиці, що допомогло взяти окупантів в кільце та відтіснити їх з території населених пунктів на північ від Києва (Бичак, 2022). Уже 28 березня м. Ірпінь було повністю очищено від військових армії РФ (Тараненко (b), 2022). 24 березня 2022 р. згідно з указом Президента України місту Ірпінь присвоїли відзнаку «Місто-герой» (Указ Президента України №164/2022, 2022).

➤ **м. Ізюм, Харківська область**

Згідно з постановою Кабміну датою заснування м. Ізюм (Додаток Д) є 1639 р., населений пункт відноситься до історичних населених місць України (Постанова

Кабінету Міністрів України № 878, 2001). Втім, зазначимо, що серед вітчизняних науковців немає єдиної думки, щодо року заснування м. Ізюм. Так, в 1660-х рр. під керівництвом полковника Якова Чернігівця на Лівому березі річки Сіверський Донець було зведено козацька фортеця, яка була невеликою і не мала особливого впливу на розвиток місцевості. У 1681 р. вже на правому березі річки, фактично навпроти фортеці Чернігівця, полковник Харківського слобідського козацького полку Г. Є. Донець-Захаржевський почав будувати свою фортецю. При цьому, поселення при фортецях довгий час існували незалежно одне від одного (Кисиленко, 2021).

У 1685 р. відбулося відокремлення з Харківського слобідського козацького полку окремого Ізюмського. Тоді ж Ізюм став його центром та отримав статус полкового міста, якому мали підпорядковуватися навколишні міста, містечка і слободи. Внаслідок постійного зростання чисельності козаків та іншого населення, і свого розташування на торговельному шляху — Ізюм швидко став населеним пунктом із найчисельнішим населенням Слобідської України на початок XVIII ст. Тож навколо місцевості, де знаходилася фортеця Донця-Захаржевського, постійно виникали слободи, зокрема, Гончарівка, Піски, Попівка та інші, які згодом були поглинуті Ізюмом (Махортова, 2011). У 1717 р. в полковому місті Ізюм нараховувалося три церкви: один кам'яний собор та дві дерев'яні. Крім цього була ще одна дерев'яна церква, розташована на кладовищі. Кількість приватних житлових будинків у цей час налічувала 640 об'єктів (Звіряка та ін., 2018).

У 1765 р. Ізюмський слобідський козацький полк було реорганізовано, а населені пункти та території, які до нього входили, було включено до складу Ізюмської провінції. У 1780 р., після чергової зміни адміністративно-територіального устрою, Ізюм стає центром однойменного повіту (Жванко, 2013). Станом на 1776 р. у місті Ізюм (і в найближчій слободі) було вже 5 церков, близько 467 дворів, які розташовувалися на 27 вулицях та провулках (Бондаренко (b), 2017). Вже у 1837 р. це повітове місто мало 1001 житловий будинок (995 дерев'яних і лише 6 кам'яних), 8 будівель, в яких розташовувалися тодішні державні установи (6 дерев'яних об'єктів і 2 — кам'яних), 4 церкви (3 побудовані з каменю та 1 дерев'яна), а також кілька водяних млинів. З другої половини XIX ст. у місті збільшувалася кількість цегляних будинків, їх на 1880 р. було 60 (Звіряка та ін., 2018).

Значною подією в житті повітового міста Ізюм стало будівництво Північно-Донецької (інша назва Сіверсько-Донецька) залізниці. Роботи на відрізку м. Харків — м. Ізюм — м. Горлівка (майбутня залізнична станція «Микитівка») почалися у 1908

р. Наступного року на вже прокладеній ділянці залізниці між станціями «Ізюм» — «Слов'янськ» було запущено тимчасовий рух вантажно-пасажирських потягів. До 1910 р. на ізюмській станції зводять будівлю вокзалу (яка не збереглася до наших часів). А вже у 1911 р. відбулося офіційне відкриття залізничної станції в місті Ізюм. Через рік неподалік від цієї станції німецькою фірмою почалося зведення Головних залізничних майстерень (сучасна назва Ізюмський тепловозоремонтний завод) на ізюмській ділянці Південно-Донецької залізниці, які відкрили у 1915 р. (Бондаренко, (а), 2018).

У 1913 р. в м. Ізюм була побудована та запущена в експлуатацію перша електрична станція, внаслідок чого центральні площа та головні міські вулиці стали освітлюватися за допомогою електричних ліхтарів (Авілов, 1970). У 1923 р. радянська влада, шляхом запровадження нового адміністративно-територіального поділу, реорганізувала Ізюмський повіт; утворено Ізюмський район (Махортова, 2011). Ще у 1916 р. було прийнято рішення про будівництво в Ізюмі заводу оптичного скла (сучасна назва Ізюмський приладобудівний завод), але робота на ньому розпочалася лише у 1923 р. (Проскурний, 2011, 2023).

В 1927 р. було прийнято рішення про розбудову електростанції, що постачала електроенергію до паровозоремонтних майстерень. Після розширення вона мала обслуговувати найближчий район. Через два роки майстерні стали паровозоремонтним заводом. З 1932 р. Ізюм як районний центр став підпорядковуватися Харківській області (Звіряка та ін., 2018).

У період Другої світової війни місто Ізюм зазнало руйнувань житлової та нежитлової забудови: лікарня, паровозоремонтний завод, музей, училище, фарбовий завод, декілька шкіл, житлові та комунальні будівлі. Внаслідок вибуху знищено дзвіницю собору, згоріла цвинтарна церква, інша церква зазнала пошкоджень та втратила дзвіницю. Пошкоджень зазнали й будівлі в центрі міста, які мали історичну та архітектурну цінність для Ізюму. За офіційною версією радянської влади пошкодження були суттєвими і об'єкти не підлягали ремонту. Хоча згідно з фотографіями цих знакових будівель, зробленими в повоєнний період, пошкодження не були фатальними для споруд. Тож, вірогідно, у цій ситуації було прийнято політичне рішення, адже саме завдяки знесенню цих об'єктів вдалося перетворити центр Ізюму на щось уніфіковане з правильним соціалістичним виглядом. У перші роки після закінчення Другої світової війни через м. Ізюм було прокладено автомобільну магістраль (сучасний Автошлях М 03). Автомобільна дорога збільшила

важливість міста як транспортного вузла, адже Ізюм став пунктом, який поєднував Донбас з Харковом. Для того, щоб прокласти цю магістраль було прорізано г. Кременець (Звіряка та ін., 2018).

До 1946 р. в місті Ізюм було відновлено роботу цегельного заводу та всіх інших підприємств, продукція або діяльність яких могла сприяти відбудові пошкоджених та/або зруйнованих об'єктів. У рамках повоєнної відбудови (до середини 50-х рр. ХХ століття) було розбудовано та/або забудовано переважно приватними будинками такі райони міста:

- робітниче «Верхне» селище, де мешкали працівники паровозремонтного заводу;
- район «Нафтовик», де мешкали працівники нафтогазорозвідувальної експедиції на території Ізюму;
- район Гончарівка (Звіряка та ін., 2018).

У першій половині 50-х рр. ХХ століття було прийнято рішення про будівництво в Ізюмі, а саме в його північно-східній частині, оптико-механічного заводу, зведення якого розпочалося у 1954 р. Крім цього місцевість неподалік майбутнього заводу була використана для створення житлового масиву, де мали розміщуватися працівники цього промислового підприємства. У першій половині 60-х рр. ХХ століття в м. Ізюм розпочали роботу ще декілька нових заводів, зокрема пивний, та фабрик, зокрема меблева (Дяченко, 1963). До середини 80-х рр. ХХ ст. завершено реконструкцію, а за допомогою ряду адміністративних будівель і комплексу культурно-освітніх, сформовано загальний вигляд центральної площі м. Ізюм (Звіряка та ін., 2018).

Внаслідок переходу на новий адміністративно-територіальний устрій, у червні 2019 р. розпочато створення Ізюмської міської територіальної громади, з центром в Ізюмі. По закінченню втілення адміністративної реформи до Ізюмської ТГ було додано ще декілька сільських рад. У цілому станом на 12 червня 2020 р. до складу цієї міської громади увійшли 1 місто та 15 сіл (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 725-р, 2020). У липні 2020 р. Верховною Радою України була прийнята Постанова про створення в Харківській області Ізюмського району (Постанова Верховної Ради України 807-ІХ, 2020).

Із перших годин повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України м. Ізюм стало однією з цілей загарбницької армії. Місто постійно піддавалося бомбардуванням (Додаток Ж): було пошкоджено інфраструктуру, відбувалися

численні обстріли житлових будинків, магазинів та об'єктів соціальної інфраструктури, було зруйновано частину будівель центральної міської лікарні, крім цього фіксувалися жертви серед місцевого населення (Amnesty International, 2022). 6 березня 2022 р. російськими військами була прийнята спроба захоплення міста, яка виявилася невдалою (Дашківська, 2022). 1 квітня 2022 р., внаслідок кількісної переваги, військові російської армії встановили тимчасовий контроль над містом Ізюм (Clark, Barros & Hird, 2022). Того ж дня внаслідок авіабомбардувань було зруйновано, а потім розграбовано Ізюмський приладобудівний завод (відносився до оборонно-промислового комплексу України) (Defense Express, 2022).

6 вересня 2022 р. Збройні сили України розпочали наступ на напрямку на схід від м. Балаклія, а також на лінії м. Балаклія — м. Куп'янськ (BBC News Україна, 2022). Станом на 8 вересня військові ЗСУ змогли просунутись вглиб окупованих силами РФ територій на 50 км; зайняті позиції знаходилися на північ від м. Ізюм (Stepanenko, Philipson et al., 2022). Вже 10 вересня українським військам вдалося відтиснути ворожу армію, яка почала відступати, та деокупувати м. Куп'янськ та м. Ізюм (Stepanenko, Howard et al., 2022). Проте навіть після звільнення міста, російські війська не припинили постійні обстріли Ізюма.

➤ м. Охтирка, Сумська область

Датою заснування міста Охтирка (Додаток Д) є 1641 р., населений пункт відноситься до історичних населених місць України (Постанова Кабінету Міністрів України № 878, 2001). Поселення, що знаходилося на кордоні Речі Посполитої з Московією, налічувало 47 дворів, вздовж лінії кордону було розташовано 10 башт для оборони (Охтирська міська рада (b), 2020). Втім після 1648 р. ця територія внаслідок межування кордонів потрапила під московську владу (Godziszewski, 1934), прикордонна засіка була перебудована, в поселенні розмістили невеликий гарнізон.

До 1654 р. над рікою Охтирка було збудовано фортецю, яка мала 14 оборонно-оглядових башт. Завдяки зростанню чисельності населення за рахунок переселенців з правого берега Дніпра, збільшилася і кількість функцій, які виконувала тоді Охтирка, тож поступово військове поселення стало осередком торгівлі та ремесл (Охтирська міська рада (b), 2020). Іншим наслідком збільшення кількості населення була нестача місця в межах фортеці, тож території навколо укріплення, а саме ділянки на підвищенні вздовж берегів річки Охтирка, почали активно обживати.

З 1658 р. містечко Охтирка стало центром Охтирського слобідського козацького полку, отримало статус полкового міста. У 1765 р. козацький полк було

реорганізовано (Панашенко, 2010). Станом на 1782 р. у містечку Охтирка налічувалось близько 13 тис. мешканців, які проживали у майже 1800 дворах, 64 крамниці, 15 кузень, 7 лікувальних установ, 10 церков та близько півдесятка водяних млинів. Також Охтирці працював тютюновий завод (Лебедев та ін., 2020).

Постійний розвиток ремесл в Охтирці зумовив появу мануфактур та заводів, а також розширення меж міста. Поступово Охтиркою було поглинуто найближчі до міських мурів вільні території на північ від фортеці, а також Мошенський хутір та Гусинську слободу (Охтирська міська рада (b), 2020). З огляду на таке розширення меж з'явилася необхідність затвердження Генерального плану Охтирки, що сталося в 1786 р., а за два роки було зроблено повторне розпланування, яке ґрунтувався на обчисленнях харківського губернського землеміра Густава фон Буксгевдена. Обидві версії плану зберігали розміщення більшості існуючих в Охтирці вулиць. Також, згідно з цією планувальною документацією, місто було поділено на 2 частини: південну та північну, межа між якими проходила по річці. Крім цього у населеному пункті, а саме в його центрі, який утворився на місці розібраної фортеці, передбачався початок будівництва мурованих будівель, поруч з дерев'яними. На жаль, цей Генеральний план Охтирки не було реалізовано повністю і здебільшого зміни відносилися до східної частини містечка. На території колишнього фортифікаційного укріплення, було зосереджено всі тодішні державні установи, тож перепланування цієї ділянки полягало здебільшого на об'єднанні кварталів з метою їхнього збільшення (Лебедев та ін., 2020).

У 1835 р. Охтирка отримала статус повітового міста, у 1844 р. там було побудовано повітову лікарню (Мучник, 2020). У 1839 р., згідно з прийнятим нового генерального плану міста, в Охтирці заборонили будівництво споруд із солом'яною, очеретяною покрівлею. (Лебедев та ін., 2020). У 50-х рр. ХІХ століття в цьому населеному пункті мешкало близько 15 тис. осіб, а загальна кількість будівель як житлових, так і державних, налічувала 2039. У місті вже були побудовані: міська ратуша, тюрма, повітова лікарня, приходське училище, повітове училище, 7 церков, трохи більше 50 крамниць, декілька заводів та мануфактур (Лебедев та ін., 2020).

У 1893 р. у Охтирці розпочалося будівництво залізниці, паралельно планувалося зведення будівлі вокзалу. Одноименну станцію, що мала стати кінцевою на лінії Кирилівка — Охтирка, відкрили 1895 р., після початку руху вантажних потягів на цьому відрізку (Український інститут, 2022).

У 1923 р. м. Охтирка стала центром Богодухівського округу. В 1925 р. цей округ було розформовано, Охтирка стала центром однойменного району в Харківському окрузі, а з 1932 р. — Харківської області. В 1939 р. Охтирку було включено до складу Сумської області (Охтирська міська рада (b), 2020). У 1925 р. прийнято рішення про заснування в Охтирці чавуноливарного заводу, сучасна назва — «Нафтопромаш» (Марущенко, 2020, 2023). Наприкінці 1932 р. роботу розпочав Охтирський труболиварний завод, який в пізніші роки змінив назву на Завод сільськогосподарського машинобудування (Охтирська міська рада (b), 2020).

З жовтня 1941 р. до кінця серпня 1943 р. Охтирка була окупована. Звільненню міста передували тяжкі бої, внаслідок яких в Охтирці було зруйновано всю промислову інфраструктуру та близько 310 житлових будівель та споруд з громадсько-адміністративними функціями. У 1961 р. на базі декількох відкритих родовищ газу та нафти було створено Охтирський нафтопромисл (Лебедев та ін., 2020). Період повоєнної відбудови в Охтирці характеризувався помірними темпами відновлення, що дозволило в першій половині 1970-х рр. відновити роботу та відкрити низку промислових підприємств. У 1975 р. Охтирка стала містом обласного значення (Указ Президії Верховної Ради Української РСР №3568-08, 1975).

З жовтня 2019 р. територія Охтирської міської ради була об'єднана з Староіванівською сільською радою, внаслідок цієї події було створено Охтирську міську ТГ, із центром в Охтирці. Загалом до новоствореної ТГ увійшло 11 населених пунктів: 1 місто та 10 сіл (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 723-р., 2020). У липні 2019 р. після впровадження останнього етапу адміністративно-територіальної реформи постановою ВР України було створено Охтирський район. До його складу увійшло 9 територіальних громад (міських, селищних та сільських) Сумської області (Постанова Верховної Ради України 807-ІХ, 2020).

Наступ російських військ та бої за м. Охтирка почалися ще в перші години після початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. (Туча, 2023), що спричинило руйнування будівель та жертви серед місцевого населення (Додаток Ж). Напочатку березня 2022 р. запеклі бої навколо Охтирки продовжувалися, російська армія завдавала інтенсивні авіаційні удари по місту, внаслідок яких повністю зруйнована Охтирська ТЕЦ, будівля залізничного вокзалу тощо (Бондар, 2022).

16 березня 2022 р. Збройним силам України вдалося відтиснути російських військових з декількох їх позицій (Синявський, 2022). 24 березня 2022 р., м. Охтирка

згідно з указом Президента було присвоєно звання «Місто-герой України» (Указ Президента України №164/2022, 2022). Цього ж дня російською армією було здійснене потужне авіаційне бомбардування одного з найбільш густонаселених мікрорайонів Охтирки, під час якого було пошкодження близько 15 багатоповерхівок та приватних будинків, об'єкти соціальної та енергетичної інфраструктури (Габедава, (а), 2022). 26 березня силам однієї з бригад українських Сухопутних військ ЗСУ після тривалих боїв вдалося звільнити м. Тростянець та с. Боромля Охтирського району (Чудновцев, 2022). Ця подія спричинила зменшення концентрації обстрілів міста Охтирка та закінчення активної фази боїв на цій території.

➤ **м. Тростянець, Сумська область**

Історія Тростянця (Додаток Д) почалася в середині XVII століття, місто відноситься до історичних населених місць України (Постанова Кабінету Міністрів України № 878, 2001). Ландшафт місцевості в значній мірі вплинув на заснування та розвиток цього населеного пункту, розташованого на річці Боромля. Два підвищення в заплаві річки стали фокусними центрами та першими ядрами, з яких згодом розрослося місто.

Першим поселенням, яке було там засновано (між 1652 та 1660 рр.) стала слобода Тростянець, яка розташовувалася біля струмка з такою ж назвою. У цей період відбувався активний процес переселення людей з правобережжя до Слобідської України, тож історики вважають, що саме переселенці стали засновниками слободи. Другий центр розвитку, розташований біля підніжжя гори Охтирка, знаходився в межах території, якою володіли козаки та посполиті. Станом на 1660 р. тут вже була зведена дерев'яна церква під назвою Вознесенська, яка розташовувалася в південній частині, існуючого в межах другого ядра, поселення (Вечерський, 2003).

На початку XVIII ст. було сформоване витягнуте з півночі на південь поселення, яке розміщувалося вздовж р. Боромля, та мало елементи порядкової системи планування. Профіль вулиць, що утворилися не був прямолінійним, а скоріше характеризувався плавними вигинами, що відповідало особливостям ландшафту. Розростання поселення обмежувалося з півдня природним бар'єром — горою Охтирка, а з півночі рукотворним бар'єром — панським маєтком (Вечерський, 2003).

Станом на 1720 р. у поселенні Тростянець нараховувалося 250 селянських дворів, а мешканці в основному займалися хліборобством. На початку 1720-х рр. було

зведено нову дерев'яну церкву, що отримала назву Благовіщенська і вже у 1750-х була перебудована (Вечерський, 2003).

До самої ліквідації Охтирського слобідського полку у 1765 р. село Тростянець входило до його складу, а після до 1780 р. належало до Охтирської провінції. У 1797 р. Тростянець внаслідок адміністративної реформи отримав статус волосного села Охтирського повіту (Бажан, Вортман, 2013). Станом на 1782 р. у чисельність населення села Тростянець налічувала 2 тис. 407 душ (Вечерський, 2003), з них 1 тис. 217 осіб було закріпачено, а інші мешканці поселення належали до родин козаків, духівників та торговців (Макухін та ін., 1973).

У першій половині XIX ст. Тростянець активно розвивався не тільки в сільськогосподарській сфері, а й у сфері промисловості. Уже в 1832 р. у цьому селі було відкрито мідний завод, а станом на 1846 р. в Тростянці працювали: полотняна фабрика, винокурня та броварня. У 1847 р. у північно-західній частині місцевості стала формуватися промислова зона, після того як там відкрився цукровий завод (Вечерський, 2003).

У першій половині 1860-х рр. у селі Тростянець налічувалося вже шість підприємств з промисловою спеціалізацією, зокрема: цукрово-пісковий та цукрово-рафінадний заводи, винокурня та броварня, цегельний та селітряний заводи. Кількість населення поселення у цей період складала 2 тис. 150 осіб, які проживали на території 392 дворів (Макухін та ін., 1973). Прискорення промислового розвитку сприяло розростанню території, яку займало село Тростянець, а також чіткому відокремленню в ньому двох промислових зон — північної та західної. Неподалік від Тростянця виникли і розвивалися такі поселення як селище Гай (відоме з XVIII століття) та село Смородине (відоме з кінця XVII століття). Станом на кінець XIX століття обидва населені пункти потрапили до зони впливу с. Тростянець. У 1868 тростянецький маєток став власністю купця першої гільдії Андрія Марка, який у свою чергу перепродав садибу цукрозаводчику Леопольду Кенінгу у 1874 р. Родина Кенінгів володіла чималенькими територіями Охтирського й Лебединського повітів, а маєток в Тростянці (який значно передували) став їхньою літньою резиденцією. За сприянням Кенінга в поселенні з'явився ряд нових цегляних двоповерхових будинків, які утворювали цілий квартал у центрі Тростянця (Вечерський, 2003).

До 1871 р. відбувалося спорудження Харківсько-Миколаївської залізниці. Першопочатково на території сучасного Тростянця було створено тільки Смородинську колійну частину, яка утримувала колії та різні залізничні споруди у

цій місцевості. Втім згодом було побудовано локомотивне депо та відкрито у 1877 р. залізничну станцію й зведено дерев'яний залізничний вокзал. Вище згадана станція не знаходилася в межах села Тростянець, а розташовувалася територіально ближче до села Смородине, тож цей підрозділ залізниці носив відповідну назву (Макухін та ін., 1973).

Прокладання залізниці близ Тростянця, дало новий поштовх до пришвидшення темпів індустріалізації села. Таким чином до 1896 р. у Тростянці з'явився ряд нових підприємств, зокрема:

- винокурний завод, який було відкрито у 1889 р.
- борошномельне підприємство, більш відоме як «вальцьовий млин», який було відкрито у 1896 р.
- при цукрових заводах з'явилися майстерні.
- у 1892 р. на півночі розпочала свою роботу екіпажна фабрика.
- у північній частині села діяльність лісопильні та паркетного заводу, супроводжувалася активною вирубкою навколишнього лісу (Макухін та ін., 1973).
- Станом на початок ХХ століття кількість мешканців села Тростянець становила 4 тис. 746 осіб. Після побудови в цій місцевості залізниці цей населений пункт став розвиватися в північному напрямку, що дало змогу органічно поєднати забудову села Гай з забудовою Тростянця в загальній містобудівній тканині. (Вечерський, 2003).

У лютому 1923 р. село Тростянець отримало новий статус та стало селищем міського типу. У 1925 р. селище Тростянець увійшло у склад Сумської округи. Згідно з статистичними даними за 1926 р. у смт. Тростянець проживало близько 7 тис. 300 мешканців. У 1930 р. селище Тростянець стало районним центром (Макухін та ін., 1973). На території Тростянецького лісопаркового масиву у 1923 р. починає роботу лісова дослідна станція під назвою Краснотростянецька. Цей науковий заклад було так названо на честь садиби головного управителя маєтків Кенінгів, в якій розташовувався (Желізна, 2023).

З 1932 по 1939 рр. Тростянець разом з районом входили до складу Харківської області, а з 1939 р., внаслідок зміни територіального поділу, увійшли до складу Сумської області (Макухін та ін., 1973). Період між двома Світовими війнами позначився тим, що містобудівна тканина Тростянця не зазнала якихось деструктивних змін в композиції, завдяки збереження всіх міських архітектурних домінант — тож загалом ці роки характеризуються незначними обсягами

будівництва. У 1922 р. було завершено будівництво клубу для працівників деревообробного комбінату, а до 1936 р. зводяться дві середні школи (Вечерський, 2003). У липні 1940 р. селище Тростянець отримало новий адміністративний статус і стало містом (Бажан & Вортман, 2013).

До кінця 1940-х рр. в місті було відкрито/відновлено роботу лікарні, поліклініки, міського клубу, дитячих ясел, початкової школи, двох середніх та двох семирічних шкіл, кінотеатру, районної бібліотеки та інших соціально-культурних об'єктів. У цей же період було проведено радіофікацію Тростянця та села Смородине. У 1950-ті рр. промисловість Тростянця зазнає деяких змін — відкривається нові та розширюються старі підприємства.

У 1964 р. закінчено розробку генерального плану Тростянця, який за 10 років піддався коригуванню. На базі цієї оновленої містобудівної документації у 1977 р. було сформовано проєкт детального розпланування центру міста (Вечерський, 2003). На початок 70-х рр. ХХ століття в Тростянці працювали Південківський цукровий завод, комбикормовий завод, два цегельних заводи, комбінат хлібопродуктів (працював на базі борошномельного підприємства, більш відомого як «вальцьовий млин»), завод з виробництва елітного насіння цукрових буряків, друкарня, маслозавод (Макухін та ін., 1973), у 1974 р була збудована шоколадна фабрика «Україна».

У березні 1978 р. було розширено межі міста Тростянець шляхом приєднання до нього сіл Смородине (підпорядковувалося Тростянецькій міській раді) та Радомля (підпорядковувалося Криничненській сільській раді) (Указ Президії Верховної Ради Української РСР №3191-ІХ, 1978). У 1982 р. закінчено будівництво, за індивідуальним проєктом, нової будівлі вокзалу для тростянецької залізничної станції (Морозов, 2023).

Міжнародна компанія «Kraft Foods» (від 2012 р. називається «Mondelēz International»), яка спеціалізується на виготовленні харчових товарів, у 1994 р. придбала Тростянецьку шоколадну фабрику — отримало нову назву «Крафт Фудз Україна». У 2013 р. це підприємство було перейменовано «Монделіс Україна» (Mondelēz International, 2021).

У липні 2017 р. внаслідок добровільного об'єднання Тростянецької міської ради з Зарічненською та Кам'янською сільськими радами було утворено Тростянецьку міську ТГ. До складу територіальної громади ввійшло 5 населених пунктів: 1 місто та 4 села (Тростянецька міська рада (с), 2019). 12 червня 2020 р. до

Тростянецької міської ТГ було приєднано ще 11 сільських рад Тростянецького району та 1 сільську раду Великописарівського району (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 723-р., 2020). У липні 2020 р. Тростянецький район було ліквідовано внаслідок завершення реформи нового адміністративно-територіального поділу; всі населені пункти, які відносилися до цього району увійшли до складу новоствореного Охтирського району (Постанова Верховної Ради України 807-ІХ, 2020).

Наступ російських військ на території Тростянецької міської ТГ почався в перші години після початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. У перші ж години російськими військовими було обстріляно Тростянець, зокрема було пошкоджено місцевий краєзнавчий музей, який знаходиться в садибі цукрозаводчика Леопольда Кенінга (Члек, 2022).

25 лютого 2022 р. почалися бої в самому Тростянці. Українські військові намагаючись не дати російським військам просунути далі по території Сумської області, підірвали міст через річку Ворсклу, який з'єднував між собою м. Тростянець та м. Охтирка (Скрипняк, 2022). 28 лютого 2022 р. з північно-західного напрямку (зі сторони м. Лебедин) до міста Тростянця увійшла колона окупаційної техніки, що дало змогу підрозділам російських військ захопили залізничний вокзал «Тростянець-Смородине» (Христенко (с), 2022), а 1 березня було захоплено все місто. Цивільне населення у місті переживає справжню гуманітарну катастрофу, постійні обстріли з території РФ, терор та катування.

5 березня російські окупаційні війська перетворили залізничний вокзал «Тростянець-Смородине» на свій командний пункт. Саме звідси велися обстріли м. Охтирки та м. Суми. Площу між залізничним вокзалом та автобусною станцією було розрито російськими військовими, щоб зберігати там боєприпаси (Стасюк, 2022). 9 березня російські загарбники військами обстріляли територію колишнього Тростянецького заводу «Електроприлад», загинули цивільні мешканці (Поліщук, 2022).

Евакуація мешканців Тростянця стала можлива 10 березня 2022 р., коли нарешті запрацював один з зелених коридорів «Суми-Полтава» (Пулятова, 2022). Цивільному населенню довелося виїжджати з окупованого міста переважно приватними транспортними засобами, оминаючи центр через загрозу обстрілів (Кохан, 2022). В цей же день почався наступ українських військових у напрямку міста Тростянець, у рамках операції з деокупації цієї території (Когутич, 2023).

З 18 березня 2022 р., впродовж декількох днів, військові збройних сил РФ обстрілювали з танків міську лікарню в Тростянці (Зубова, 2023). А 21 березня вдалися до обстрілів житлового кварталу міста з важких артилерійських систем, внаслідок чого загинуло мирне населення (Токарева, 2022). 22 березня 2022 р. почалися бої за звільнення міста Тростянець між 93 ОМБр «Холодний Яр», бійцями територіальної оборони цього населеного пункту та російськими військами (Когутич, 2023).

Внаслідок обстрілів військових збройних сил РФ в ніч з 22 на 23 березня 2022 р. на Тростянецькій шоколадній фабриці спалахнула пожежа, підприємство було розграбовано (Стрельцов, Марковська, 2022). Зазнавали постійних обстрілів й інші підприємства, житлові будинки, міська інфраструктура була зруйнована. 25 березня бої точилися в межах західної, східної та південно-східної околиць Тростянця. Уже 26 березня 2022 р. окупаційні війська, для того щоб уникнути оточення, покинули місто та перейшли кордон з Російською Федерацією; Тростянець було звільнено (Когутич, 2023), а згодом оцінено масштаби руйнувань (Додаток Ж).

Правоохоронні органи знаходили тіла закатованих цивільних мешканців по всій території Тростянецької міської громади. Почалося тривале та складне очищення від полишеної російської військової техніки, розстріляного міського та приватного транспорту; проводилися роботи з розмінування кладовища та лісосмуги навколо Тростянця (Walker, 2022). 30 травня 2022 р. згідно з наказом Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій України Тростянецьку міську ТГ було внесено до переліку тих територій, де продовжуються бойові дії (Христенко (а), 2022).

2.2. Демографічний чинник та ринок праці

Демографічний чинник в розрізі аналізу забезпечення якості життя населення деокупованих міст та тих міст, які були в оточенні відіграє одну з визначальних ролей. У поєднанні з дослідженням ринку праці та трудових ресурсного потенціалу визначених міст це стає одним з найбільш актуальних питань для вивчення, які можуть пролити світло на всі проблеми та негативні демографічні фактори.

➤ м. Буча, Київська область

Станом на 2001 р. згідно з Всеукраїнським переписом населення у місті Буча мешкало 28 тис. 279 осіб, з них майже 88% (24 тис. 936 осіб) населення вважали своєю рідною мовою українську (Український центр суспільних даних, 2021).

За офіційними даними, які були розраховані головного управління статистики в Київській області на 1 січня 2021 р. чисельність бучан складала 36 тис. 971 осіб, з них 4 тис. 600 осіб належали до внутрішньо переміщених; міграційний приріст за досліджуваний період становив — 338 осіб (Офіційний сайт Бучанської міської ради (a), 2022). Крім цього за офіційними даними Державної служби статистики станом на 1 січня 2022 р. в місті Буча проживало 37 тис. 321 осіб, а в Бучанській міській ТГ усього чисельність населення становила 58 тис. 286 осіб (Державна служба статистики України (b), 2022). Процес обрахування чисельності мешканців в м. Буча ускладнюється насамперед тим, що це передмістя столиці України, а отже населення постійно збільшується внаслідок міграційного приросту. Так, наприклад, за 9 місяців 2021 р., тобто до початку широкомасштабного вторгнення, міграційний приріст у м. Буча за офіційними даними становив 338 осіб. Втім, офіційні дані міграційного приросту не можна вважати повними, адже вони здебільшого засновані на кількості власників новобудов, за умови, якщо вони зареєстровані за новим місцем проживання, та на кількості ВПО, по яким теж ведеться реєстрація та облік. Натомість більшість внутрішніх мігрантів з м. Бучі, не маючи власного житла, а отже і реєстрації в цьому місті, орендують житло та працюють у м. Київ, де сплачують податки. Тож, важливим є розуміння, що офіційні дані про чисельність населення в Бучі можуть не відповідати дійсності. Для повноти картини треба додати, що рівень народжуваності в м. Буча у 2021 р. був значно нижчим за рівень смертності. Так за 9 місяців 2021 р. в місті народилася 361 дитина, що становить 87% до відповідного періоду 2020 р., а померло 785 осіб, що 145% до відповідного періоду 2020 р. (Бучанська міська рада (g), 2022).

На демографічну ситуацію в місті великою мірою вплинуло повномасштабне вторгнення Російської Федерації. Внаслідок двадцятивосьмиденної окупації Бучі ворожою армією, було вчинено воєнні злочини проти цивільного населення, які набули широкого міжнародного розголосу та мали великий резонанс — масові вбивства, під час яких російські військові вчиняли тортури, гвалтували та викрадали людей (Higgins, 2022).

За останніми офіційними даними, під час окупації в Бучі загинуло близько 637 людей (Офіс Президента України, 2023). Більша частина місцевого населення, наражаючись на небезпеку, змогла евакуюватися з міста. Тож, під час окупації в Бучі залишилося близько 12 % населення — приблизно 3 тис. 700 осіб (Тараненко (a),

2022). Багато хто потребував медичної допомоги, був травмованим як фізично, так і психологічно.

Місто звільнено в березні 2022 р., але навіть після цього ще деякий час туди було небезпечно повертатися як через залишки військової техніки на міських вулицях, пошкоджені або зруйновані міські будівлі та інфраструктуру, так і через необхідність робіт з розмінування. Проте місцеві мешканці поступово поверталися до Бучі з надією відновити і свої життя, яке їм прийшлося залишити, і свої помешкання, зруйновані під час боїв. Таким чином, за експертними даними, які надавала Бучанська міська рада станом на 1 липня 2022 р., в місті Буча кількість мешканців становила вже 23 тис. 233 осіб (Бучанська міська рада (а), 2022).

Не дивлячись на інтенсивні бої на території міста та звірства, вчинені російською армією по відношенню до цивільного населення, Буча поступово відновлюється і позбувається слідів окупації. З огляду на це і на близькість до столиці, яка є найбільш захищеною від постійних повітряних атак з боку РФ, кількість населення в місті продовжує збільшуватися. Так, у першій половині 2023 р. кількість мешканців Бучанської міської ТГ становила вже близько 90% (близько 47 тис. 470 осіб) від чисельності, яка спостерігалася тут до повномасштабного вторгнення. Серед проживаючого тут населення за визначений період були не тільки місцеві, які повернулися з евакуації, але й приблизно 8 тис. внутрішньо переміщених осіб з областей України, де надалі продовжується активна фаза боїв (EU NEIGHBOURS east, 2023).

Станом на кінець 2023 р. до Бучанської міської ТГ повернулося вже майже 95% (близько 55 тис. 281 осіб) населення від його довоєнної чисельності. Серед мешканців міста в цей період спостерігається такий розподіл: 19 тис. 078 осіб чоловічої статі та 25 тис. 870 осіб жіночої статі серед дорослого населення, крім цього тут проживало 7 тис. 562 дитини віком до 14 років, а також 2 тис. 771 дитина віком від 14 до 18 років. Кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на кінець року зросла до близько 9 тис. 965 осіб. Серед них 4 тис. 181 особа чоловічої статі (або майже 42%) та 5 тис. 784 особи жіночої статі (або майже 58%). При цьому вікова структура серед ВПО була наступною: 2 тис. 262 дитини віком до 18 років, 4 тис. 643 особи в працездатному віці, а також близько 2 тис. 201 особа пенсійного віку. Тож сумарна кількість населення в Бучанській міській громаді на кінець 2023 р. становить 65 тис. 246 осіб. Чисельність мешканців самого міста Буча за цей період становить близько 44 тис. 111 осіб, що складає 68% від усієї кількості населення Бучанської

міської ТГ. Рівень безробіття в територіальній громаді впродовж трьох кварталів 2023 р. склав 1,5% (тобто 987 осіб) (Бучанська міська рада (f), 2023). Станом на 1 липня 2024 р. в Бучанській міській ТГ було зареєстровано 56 тис. 29 осіб, з них 8 тис. 594 — це діти до 14 років, та 2 тис. 166 — від 14 до 18. При цьому особи жіночої статі становили більшість — 31 тис. 370 осіб, кількість осіб чоловічої складало 24 тис. 659 осіб. Кількість зареєстрованих ВПО на 1 липня 2024 р. складала 10 тис. 188, з них 2 тис. 178 дітей до 18 років, 2 тис. 329 пенсіонерів та 4 тис. 678 осіб працездатного віку. Розподіл ВПО за статевими ознаками — 5 тис. 940 жінок та 4 тис. 248 чоловіків (Бучанська міська рада (b), 2024).

При оцінці статистичних даних щодо демографічної ситуації в м. Буча, потрібно пам'ятати, що головне управління статистики у Київській області призупинило оприлюднення інформації на період дії в Україні воєнного стану, а демографічні дані по місту нами взято з реєстру Бучанської міської територіальної громади, які були офіційно оприлюднені. Слід відмітити, що станом на 1 липня 2024 р. у порівнянні з тим же періодом попереднього року суттєво змінилося співвідношення дітей та осіб похилого віку. Частка неповнолітніх у першому півріччі 2024 р. складала 19%, що на 7% менше, ніж в першому півріччі 2023 р., а частка осіб пенсійного віку збільшилася на 9% і склала 24%. В той же час частка осіб працездатного віку зменшилася на 2% і склала 57% (Бучанська міська рада (b), 2024).

➤ м. Ірпінь, Київська область

Згідно з всеукраїнським переписом населення за 2001 р. в м. Ірпінь проживало 40 тис. 593 особи, з них майже 90% за національністю відносили себе до українців (Національний склад міст за переписом 2001 року, 2022). Окрім цього майже 85% (33 тис. 881 осіб) міського населення визначило, що українська мова є для них рідною (Український центр суспільних даних, 2021).

Місто Ірпінь так само як і місто Буча розташовані дуже близько до столиці України, тож чисельність населення тут постійно і швидко збільшувалася. Крім цього тут присутня така сама проблема з обчислення реальної чисельності містян, адже не всі є офіційно зареєстрованими у місті. Тож, статистичні дані про чисельність населення цього міста можуть бути оціночними. Згідно з статистичними даними, які були зібрані працівниками головного управління статистики в Київській області на 1 січня 2021 р. чисельність ірпінців складала 62 тис. 456 осіб (Ірпінська міська рада (d), 2022). Уже за рік за офіційними даними Державної служби статистики станом на 1 січня 2022 р. міське населення Ірпеня виросло до 65 тис. 167 осіб, а загальна

чисельність населення в Ірпінській міській ТГ становила 73 тис. 162 осіб (Державна служба статистики України (b), 2022).

На демографічну ситуацію в м. Ірпінь великий вплив справило повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України в лютому 2022 р. Впродовж двадцятитриденної часткової окупації та трохи більше ніж місяця боїв за місто загинуло близько 315 місцевих мешканців (обрахунки все ще не завершені) (Ракута, 2023). Цивільне населення Ірпеня піддавалося терору з боку окупаційних військ — ірпінців розстрілювали, їх катували, їхні тіла розчавлювала російська бронетехніка.

Евакуація мешканців міста відбувалася впродовж перших днів від початку активних боїв за місто та окупації: люди виїжджали самостійно або за допомогою місцевої влади та українських військових. За офіційними даними, які оприлюднив міський голова, станом на кінець березня 2022 р. в Ірпені залишалося близько 5% (майже 3 тис. 300 осіб) від загальної чисельності населення міста, адже 95% ірпінців було евакуйовано (Ракута, 2023).

Вже в перші тижні після деокупації до Ірпеня почали повертатися мешканці. У першій половині 2023 р. кількість людей, що повернулися до м. Ірпінь, становила вже близько 85% (близько 55 тис. 391 осіб.) від чисельності, яка спостерігалася тут до повномасштабного вторгнення. При цьому серед проживаючого в Ірпені та Ірпінській міській ТГ населення за визначений період були не тільки місцеві, які повернулися з евакуації, але й приблизно 25 тис. внутрішньо переміщених осіб з областей України, де надалі продовжується активна фаза боїв (Ракута, 2023). Такі тенденції пов'язані:

- З більшими економічними можливостями. Люди, які втратили роботу, на початку повномасштабного вторгнення, мають більше шансів знайти нове місце працевлаштування в столиці. Для тих хто залишився працевлаштованим повернення до Ірпеня теж було необхідним, адже не в усіх фірмах зберіглася можливість працювати дистанційно.
- З кращою безпековою ситуацією на даний момент, адже протиповітряна оборона Києва одна з кращих в Україні. У передмістя столиці теж спостерігається зменшення руйнувань від постійних обстрілів РФ.
- З активним відновленням та відбудовою міста після завданих пошкоджень і руйнувань, хоч це досить довготривалий процес.

Станом на кінець 2023 р. кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в Ірпінській міській ТГ зменшилася до близько 21 тис. 763 осіб, серед яких було 9 тис. 173 (або трохи більше 42%) особи чоловічої статі та 12 тис. 590

(або трохи менше 58%) осіб жіночої статі. На зменшення офіційної кількості ВПО могло вплинути як необхідність людей відмовитися від цього статусу, так і зміна місця переміщення в межах країни або виїзд за кордон. Вікова структура ВПО в цій територіальній громаді за визначений період була такою: 4 тис. 522 дітей віком до 18 років, 11 тис. 918 осіб працездатного віку, 1 тис. 053 особи з інвалідністю, 4 тис. 270 осіб пенсійного віку. Чисельність безробітних впродовж трьох кварталів 2023 р. в Ірпінській міській ТГ складала 987 осіб. Щодо природного приросту населення, то за 9 місяців 2022 р. в м. Ірпінь народилося 212 немовлят, тоді як кількість померлих мешканців становила 435 осіб. За той же період 2023 р. в Ірпені народилося 338 дітей, тоді як кількість померлих становила 372 особи (Ірпінська міська рада (е), 2023). При цьому при оцінці статистичних даних щодо демографічної ситуації в місті Ірпінь, потрібно пам'ятати, що головне управління статистики у Київській області призупинило оприлюднення інформації на період дії в Україні воєнного стану.

➤ **м. Ізюм, Харківська область**

Згідно з всеукраїнським переписом населення за 2001 р. в м. Ізюм проживало 56 тис. 075 особи, з них майже 83,6% за національністю відносили себе до українців (Національний склад міст за переписом 2001 року, 2022). Окрім цього трохи більше 74% (41 тис. 620 осіб) міського населення визначило, що українська мова є для нього рідною (Український центр суспільних даних, 2021).

За офіційними даними Державної служби статистики станом на 1 січня 2021 р. чисельність міського населення в Ізюмі складала 45 тис. 884 осіб (Державна служба статистики України (с), 2021). Вже через рік згідно з обрахунками станом на 1 січня 2022 р. в місті Ізюм проживало 44 тис. 979 осіб, а всього в Ізюмській міській ТГ налічувалося 48 тис. 072 особи (Державна служба статистики України (b), 2022). Ці дані свідчать, що в останні роки, перед початком повномасштабної війни, м. Ізюм вже зіштовхнувся з депопуляцією внаслідок від'ємного показника народжуваності та міграції населення, адже 20 років чисельність населення цього населеного пункту зменшилася на майже 11 тис. 100 осіб.

У 2022 р. м. Ізюм майже півроку (з 1 квітня по 10 вересня) був окупований російськими збройними силами. Цей період був надзвичайно важким для цивільного населення міста, адже воно планомірно піддавалося розстрілом, тортурам, згвалтуванням та викраденням зі сторони окупаційних військ. За даними міської ради на вересень 2022 р. в Ізюмі залишилося близько 10 тис. осіб — більшій частині мирного населення вдалося евакуюватися, проте за попередніми даними близько 1

тис. осіб загинуло внаслідок тривалих військових дій в часі окупації населеного пункту (Стешенко (а), 2022). Окрім цього, після звільнення міста правоохоронними органами України було знайдено масові поховання мирних мешканців Ізюмської міської ТГ. Під час пошукових робіт було екскумовано близько 450 тіл людей, яких було вбито під окупації (Балачук, 2022).

Згідно з статистичними даними, які подає міська влада, станом на 1 вересня 2023 р. чисельність населення у місті Ізюм складала близько 27 тис. мешканців, при цьому з них майже 3 тис. осіб належали до вікової групи: діти віком до 18 років. За цими ж даними протягом 2023 р. з евакуації до м. Ізюм, за різними оцінками, повернулося від 5 тис. до 7 тис. осіб. За рік після деокупації населеного пункту, тут було зафіксовано високий рівень смертності серед осіб пенсійного віку (Ізюм інформаційний (d), 2023). Більш детальну інформацію про демографічну ситуацію в Ізюмі (статеву-вікову структуру населення, смертність, народжуваність, рівень безробіття та ін.), наразі важко отримати, адже головне управління статистики у Харківській області призупинило оприлюднення інформації на період дії в Україні воєнного стану.

У цілому обстановка для мешканців міста залишається складною через ряд причин: зруйновані та/або пошкоджені інфраструктуру, житловий фонд та ряд підприємств; відносно близьке розташування населеного пункту до лінії фронту; близьке розташування населеного пункту до державного кордону України з Росією, з території якої Ізюм часто піддається обстрілом; низьку зайнятість та високий рівень безробіття в місті; проблеми в постачанні електроенергії, води та тепла тощо.

➤ **м. Охтирка, Сумська область**

Згідно з всеукраїнським переписом населення за 2001 р. в м. Охтирка проживало 49 тис. 721 особи, з них майже 88 % за національністю відносили себе до українців (Національний склад міст за переписом 2001 року, 2022). При цьому трохи більше 87% (43 тис. 301 осіб) міського населення визначило, що вважають українську мову рідною для себе (Український центр суспільних даних, 2021).

За офіційними даними Державної служби статистики станом на 1 січня 2021 р. чисельність міського населення в Охтирці складала 47 тис. 216 осіб (Державна служба статистики України (с), 2021). Вже через рік згідно з оцінками станом на 1 січня 2022 р. в місті Охтирка проживало 46 тис. 660 осіб, а всього в Охтирській міській ТГ налічувалося 47 тис. 642 особи (Державна служба статистики України (b), 2022). Згідно з даними міської ради, в цей час в Охтирській міській ТГ проживали 11 тис.

621 особа пенсійного віку, а 2 тис. 588 осіб мали інвалідність (всі категорії) (Охтирська міська рада (d), 2024).

Упродовж активних бойових дій та спроб захоплення міста Охтирка, які мали місце в першій половині 2022 р., мирні мешканці зазнавали постійних обстрілів з боку російської армії, яка намагалася окупувати населений пункт. Згідно з даними міської ради, станом на початок квітня 2022 р. в Охтирській міській ТГ близько 20 тис. осіб — за приблизними оцінками з цієї місцевості за 1,5 місяця від початку повномасштабної війни від 25 тис. до 26 тис. осіб евакуювалися (Котович та ін., 2024). На кінець червня 2022 р. в Охтирській міській ТГ було зареєстровано трохи більше 1 тис. 200 осіб, які мали статус внутрішньо переміщеної особи (Охтирська міська рада (h), 2022). На кінець 2022 р. кількість ВПО виросла до 2 тис. 130 осіб, на кінець 2023 р. до 2 тис. 363 осіб, а на кінець 2024 р. до 3 тис. 600 осіб (Охтирська міська рада (e), 2024).

За оціночними даними станом на березень 2024 р. на території Охтирської міської ТГ зафіксовано близько 16 випадків, під час яких РФ було порушено права цивільного населення або відібрано їхнє життя. Загалом від початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 р. до березня 2024 р. у цій громаді загинуло близько 30 осіб, а трохи більше 120 осіб зазнали поранень (Охтирський міський портал, 2024). У першій половині 2024 р. кількість населення Охтирки складала близько 90% від довоєнного показника, при цьому до міста повернулося трохи більше 6 тис. дітей віком до 18 років із 7 тис. 200 осіб зареєстрованих на 1 січня 2022 р. (Котович та ін., 2024).

Щодо показників зайнятості населення, то в Охтирці склалася досить неоднозначна ситуація. Справа в тому, що за даними Охтирської міської ради у 2022-2024 роках кількість осіб, які звернулися до центру зайнятості (ЦЗ) зменшилася у порівнянні з 2021 р., який передував широкомасштабному вторгненню. Постійно зменшується вона і під час повномасштабної війни. Так, у 2022 р. до ЦЗ в пошуках роботи звернулося 906 осіб, у 2023 р. — 807 осіб, а за 9 місяців 2024 р. — 349. При цьому за офіційними даними частина суб'єктів господарювання призупинила свою діяльність, а кількість офіційно працевлаштованих по територіальній громаді зменшилася на 265 осіб — з 6 тис. 135 (дані на грудень 2023 р.) до 5 тис. 870 осіб (дані на червень 2024 р.). Крім того, у 2024 р. на 218 осіб збільшилася кількість працівників, яких було переведено на неповний робочий день або на неповну робочу ставку. За офіційними даними, 80,6% безробітних в Охтирці — це жінки, 22,8% — молодь до 35 років (Охтирська міська рада (e), 2024).

В умовах, коли через воєнний стан головне управління статистики у Сумській області призупинило оприлюднення інформації, а та інформація, яка поступає з міської ради є неповною та суперечливою, немає можливості проаналізувати точні статистичні дані щодо демографічної ситуації в м. Охтирці. Втім, загалом, обстановка в місті залишається складною: постійні відключення електроенергії, перебої теплопостачання, нестача питної води, вірогідно високий рівень реального безробіття, пошкоджені та/або зруйновані житло й місця праці, постійні обстріли через близькість Охтирки до державного кордону України з Росією, з території якої місто часто піддається обстрілам. З іншого боку, в тих населених пунктах, які знаходяться ближче до кордону, ситуація набагато складніша, ніж в м. Охтирка, тому це місто стало прихистком для великої кількості ВПО.

➤ **м. Тростянець, Сумська область**

Згідно з всеукраїнським переписом населення за 2001 р. в м. Тростянець проживало 23 тис. 370 особи, з них близько 89 % за національністю відносили себе до українців (Національний склад міст за переписом 2001 року, 2022). При цьому близько 90,7 % (20 тис. 200 осіб) міського населення визначило, що українська мова є для нього рідною (Український центр суспільних даних, 2021).

За офіційними даними Державної служби статистики станом на 1 січня 2021 р. чисельність міського населення в Тростянці складала 19 тис. 797 осіб (Державна служба статистики України (с), 2021). Вже через рік згідно з оцінками станом на 1 січня 2022 р. в місті Тростянець проживало 19 тис. 544 осіб, а всього в Тростянецькій міській ТГ налічувалося 28 тис. 107 особи (Державна служба статистики України (б), 2022). У цілому за 20 років чисельність населення в м. Тростянець зменшилася незначно.

На початку повномасштабної війни місто на місяць було захоплено російськими збройними силами, тож мирному населенню Тростянця прийшлося пережити дуже важкі часи, зокрема вони отримали досвід життя в окупації, який включав в себе постійний терор, згвалтування, катування, вбивства, викрадення, які вчиняли російські військові, а також досвід життя в умовах бойових дій. Станом на березень 2022 р., після деокупації населеного пункту, тут залишилося трохи більше ніж 9 тис. осіб, адже впродовж місяця з м. Тростянець зеленими коридорами евакуювалося близько 10 тис. мирних мешканців (Стешенко (б), 2022).

За оцінками правоохоронних органів за той місяць, який Тростянецька міська ТГ була в окупації, тут загинула 51 особа (Кудлай, 2022). Станом на серпень 2023 р.

за даними міської ради, близько 95% від загального населення Тростянця повернулося до населеного пункту з евакуації (Мосьондз, 2023).

Згідно з даними міської ради станом на квітень 2024 р. в місті Тростянець проживало 19 тис. 618 осіб, а в територіальній громаді мешкало 26 тис. 831 особа. За статтю чисельність населення в Тростянці розподілились таким чином: 9 тис. 024 особи чоловічої статі (або 46% від загальної кількості) та 10 тис. 594 особи жіночої статі (або 64% від загальної кількості). У Тростянецькій міській ТГ зафіксовано такі показники: 12 тис. 504 особи чоловічої статі (або трохи менше 47%) та 14 тис. 327 особи жіночої статі (або трохи більше 64% від загальної кількості). Згідно вікової структури населення в Тростянці розподілилося наступним чином: 3 тис. 256 осіб належали до групи дітей до 18 років, 11 тис. 301 особа відносилася до працездатного населення та 5 тис. 061 особа пенсійного віку. Природний приріст у Тростянецькій міській ТГ на цей період є негативним та становить — 97 осіб (народжуваність — 16 осіб, смертність — 113 осіб). Кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб у територіальній громаді склала 1 тис. 800 осіб (Тростянецька міська рада (b), 2024).

У цілому демографічна ситуація в місті Тростянець, не дивлячись на травмуючий досвід окупації та досить близьке розташування до державного кордону з РФ, є досить сприятлива. Як і у випадку з Охтиркою, в Тростянці, на відміну від деяких територіальних громад Сумської області, ситуація на сьогодні є більш безпечною, тому цей населений пункт теж став прихистком для певної кількості ВПО. З іншого боку головне управління статистики у Сумській області призупинило оприлюднення інформації на період дії в Україні воєнного стану, тож методи обрахунку та походження цих даних не є достеменно відомими, адже остаточна оцінка наявної чисельності населення у Тростянці буде можлива тільки після закінчення війни.

2.3. Економічний чинник

Аналіз структури господарського потенціалу є важливим не тільки при розміщенні засобів виробництва, але й ще потенційно впливає на бажання працездатного, освіченого населення, з певними навичками оселятися, та жити в містах, де *економічний чинник* ефективно функціонує. Саме з огляду на це є важливою оцінка цього чинника для обраних нами міст України.

➤ **м. Буча, Київська область**

Станом на середину 1970-х рр. основними тенденціями, якими характеризувався господарський комплекс Бучі були: розвиток як промислового міста, яке спеціалізувалося на скляній та цегельній галузях, і на будівництві; розвиток як санітарно-оздоровчого центру, з будинками відпочинку та літніми таборами для дітей (Коваленко, 1973). Згідно з Генеральним планом міста Буча виробничі та господарські зони (не дуже великі за площею) розташовуються в південній та західній частинах населеного пункту, точкові об'єкти також розташовуються на сході та на півночі (Додаток Д) (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

До 24 лютого 2022 р. господарський комплекс м. Буча був представлений такими галузями як: приладобудівна та деревообробна промисловість, логістика, транспорт, зв'язок, будівництво та ін. Після початку повномасштабної війни до найбільших та найважливіших підприємств, що пов'язані з **будівництвом** та/або з **промисловою діяльністю**, цього населеного пункту можна віднести:

- ПрАТ «Меліоратор» — функціонує на базі Бучанської машинно-тракторної станції. Як юридична особа підприємство зареєстровано у 1993 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є будівництво житлових і нежитлових будівель (наприклад, будівництво автозаправок, стадіонів тощо), вантажні перевезення, будівництво водних споруд та водопроводів, будівельно-монтажні роботи тощо (YouControl, 2024).
- Бучанський тарний завод — являється дочірнім підприємством Київської регіональної спілки споживчої кооперації. Як юридична особа зареєстроване в 1992 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є надання в оренду або в експлуатацію майна, яке перебуває у власності фірми чи орендується фірмою, вантажні перевезення, виробництво виробів із дроту та виробництво виробів з ланцюгів і пружин тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ НВП «Мадек» — підприємство працює в галузі створення систем електропостачання. Як юридична особа зареєстроване в 1994 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво електромонтажних пристроїв та/або інших видів електромонтажного устаткування, надання в оренду та/або торгівля машинами та устаткуванням, виробництво електродвигунів, трансформаторів та генераторів, електромонтажні роботи тощо (YouControl, 2024).

- Приватне підприємство «Деліція» — підприємство працює в галузі харчової промисловості. Як юридична особа зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво сухого печива, торгівля цукром та шоколадом, вироблення кондитерських виробів, тортів, тістечок та какао, оптова торгівля кондитерськими виробами тощо (YouControl, 2024).
- Компанії, які належать до групи «ЮТЕМ», зокрема: ТОВ «ЮТЕМ-Інжиніринг» — як юридична особа зареєстроване в 1999 р., а основними видами діяльності є будівництво житлових та нежитлових споруд, організація будівництва та діяльність у сфері геології та геодезії, інжинірингу тощо; ТОВ «ЮТЕМ-ТТ» — як юридична особа зареєстроване в 2020 р., а основними видами діяльності є виробництво труб, профілів зі сталі, виробництво металевих баків та резервуарів, монтаж водопровідних мереж та систем опалення тощо; ТОВ «ЮТЕМ-ЗМК» — як юридична особа зареєстроване в 1999 р., а основними видами діяльності є виробництво будівельних металевих конструкцій, оброблення металів, виробництво готових металевих виробів, ремонт та технічне обслуговування металевих виробів тощо (YouControl, 2024).
- ВК «Фірма «Агробудпостач» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2008 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є надання в оренду або в експлуатацію майна, яке перебуває у власності фірми чи орендується фірмою, вантажні перевезення, будівельно-монтажні роботи та спеціалізовані будівельні роботи тощо (YouControl, 2024).
- ДП АТП «Транском» — являється дочірнім підприємством ВК «Фірма «Агробудпостач». Як юридична особа зареєстроване в 1994 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є вантажний транспорт, надання в оренду вантажних та легкових автомобілів, технічне обслуговування транспортних засобів, ремонт, торгівля деталями для транспортних засобів тощо (YouControl, 2024).
- АТ «НДІ склопластиків і волокна» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1991 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є дослідження в сфері природничих та технічних наук, експериментальні розробки, виробництво скловолокна та інших верстатів тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «ТД «Спеціалізоване екологічне підприємство «Рада» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2015 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є збирання безпечних та небезпечних відходів, заготівля

вторинної сировини, відновлення відсортованих відходів тощо (YouControl, 2024).

- ТОВ «Бучанський завод склотари» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1999 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво порожнистого скла та оброблення інших скляних виробів, виготовлення скляного та фарфорового посуду, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Бучанський завод Веда» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2005 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво технічних засобів для пожежної сигналізації, обслуговування систем безпеки, електромонтажні роботи тощо (YouControl, 2024).
- ДП «Хольмер-Україна» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво та торгівля устаткуванням і сільськогосподарськими машинами, технічне обслуговування сільськогосподарського обладнання тощо (YouControl, 2024).

Серед великих та середніх підприємств, що роками були основою господарського комплексу міста Бучі та розвивали його економічний потенціал, але були закриті/ліквідовані або збанкрутували можна навести:

- ТОВ з іноземною інвестицією «Адеф-Україна» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2017 р., а займалося видаванням книг, журналів і періодичних видань (YouControl, 2024).
- ПРАТ «НТБ» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2014 р., а займалося виробництвом скловолокна, видобуванням піску, глини, гравію та каоліну, дослідженнями в сфері природничих та технічних наук, експериментальними розробками (YouControl, 2024).
- КП Київської обласної ради «Обласний лісгосп» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2017 р., а займалося різними видами діяльності в лісовому господарстві (YouControl, 2024).
- ТОВ «Буча Хліб» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2015 р., а займалося виготовленням хліба та хлібобулочних виробів, виробництвом тортів, тістечок та кондитерських виробів тощо (YouControl, 2024).

- Бучанське заводоуправління будівельних матеріалів — колишня назва підприємство Бучанський цегельний завод. Підприємство мало припинити свою діяльність в період після отримання Україною незалежності.

За *благоустрем* м. Буча та Бучанського району Київської області слідкують різні фірми, зокрема такі комунальні підприємства як «Благоустрій Бучанського району» та «БучаЗеленБуд» (YouControl, 2024). У місті також є ряд підприємств, які забезпечують для місцевого населення постачання води, електроенергії, газу та тепла тощо (наприклад, КП «Бучасервіс», ПКПП «Теплокомунсервіс» (YouControl, 2024)). Електроенергія в місто постачається завдяки опорній підстанції ПС «Буча-тягова». Станом на кінець 2021 р. домогосподарства, підприємства та установи тощо м. Буча були на 96% забезпечені централізованим водопостачанням та на 83% забезпечені господарсько-побутовою каналізацією. При цьому мережі дощової каналізації було потрібно значне розширення, щоб мати змогу охопити всі забудовані ділянки Бучі (Шпилевський, Сугак та ін., 2021). На жаль, з початком повномасштабної війни ситуація змінилася, адже багато великий відсоток інфраструктури було пошкоджено під час бойових дій, які відбувалися на території населеного пункту.

Транспортна інфраструктура (Додаток Е) міста Буча представлена: дорожньо-транспортною мережею, залізничним та автомобільним транспортом, зокрема автобусами (міське, приміське та міжміське сполучення) та маршрутними таксі. Станом на січень 2019 р. в Бучі нараховувалося близько 169 вулиць, 35 провулків та декількох бульварів (Бучанський міський сайт (b), 2019). Однією з головних вулиць населеного пункту є вул. Вокзальна, яка простягається від межі м. Бучі з однойменною річкою та м. Ірпінь (в якому продовжується у вигляді вул. Соборна), до межі м. Бучі з селищем Гостомель та річкою Рокач. Під час боїв за Бучу у 2022 р. вулиця Вокзальна була досить пошкоджена — крім прибирання зруйнованої російської військової техніки, тут необхідна була заміна дорожнього покриття, комунікацій, освітлення та електроопор (Кравченко, 2023).

Через місто Бучу проходить Автошлях М 07 (Е373) — автомобільний шлях, який має міжнародне значення й яким з м. Київ через м. Ковель можна доїхати до контрольно-пропускного пункту «Ягодин» у Волинській області, а далі до м. Люблін в Польщі (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). У межах Бучі ця міжнародна дорога проходить через дві вулиці (які теж можна вважати двома з головних у населеному пункті) — вул. Шевченка та вул. Нове Шосе. Бучанський відрізок Автошляху М 07 (Е373) відомий тим, що саме тут, на вул. Нове Шосе,

розташовується поки що єдиний підземний перехід на цій трасі, який був відкритий у 2007 р. Цей підземний перехід не постраждав від початку повномасштабної війни, навпаки вже був в аварійному стані. Ремонтні роботи тут розпочалися під кінець літа 2021 р., але станом на вересень 2023 р. їх ще не було закінчено (Шатило (b), 2023). Крім цього на Автошляху М 07 (Е373) є місце, де сполучаються міста Буча та Ірпінь і селище Гостомель — це міст через річку Ірпінь. У 2010 р. цей мостовий перехід був повністю реконструйований, але під час оборонних боїв в Київській області у лютому 2022 р. його було підірвано (Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (c), 2023).

У межах міста Буча розташована певна залізнична інфраструктура, зокрема залізничні колії, які проходять через місто, а також однойменна залізнична станція та два зупинних пункти: «Лісова Буча» і «Склозаводська» — всі вони підпорядковуються Київській дирекції Південно-Західної залізниці (Україна. Атлас залізниць, 2008). Відстань між станцією «Буча» та головною залізничною станцією столиці майже 31 км. Через місто щоденно, кілька разів на годину, проходить міська електричка. Найближчим зупинним пунктом у м. Київ до якого можна доїхати з м. Буча є залізнична станція «Святошин» (Укрзалізниця, 2024). Представлена транспортна мережа, загалом завдяки залізниці та Автошляху М 07, розділяє місто Буча на декілька структур, які різняться своїм плануванням. Це зокрема: Східна, Західна, Південна та Центральна планувальні частини міста (Шпилевський, Маслова та ін., 2021).

Зв'язок у населеному пункті представлено 4 відділеннями поштового зв'язку «Укрпошти» (Офіційний сайт «Укрпошти», 2024), 7 відділеннями та десятками поштоMATів «Нової пошти» (Офіційний сайт «Нової пошти», 2024). У населеному пункті працює ряд інтернет провайдерів, наприклад, «Укртелеком», «Best», а також всі українські оператори зв'язку. Крім цього в м. Буча розташовуються декілька станцій мобільного зв'язку, зокрема від «Укртелеком», «Київстар», ТОВ «Лайфселл» та ін. (Шпилевський, Сугак та ін., 2021).

➤ **м. Ірпінь, Київська область**

У першій половині ХХ століття двома головними тенденціями, якими характеризувався господарський комплекс Ірпеня були: розвиток міста як найближчого до столиці відпочинкового (дачного) центру та розвиток промислового міста (Зборовський (b), 2020). Починаючи від 1950-х рр. Ірпінь продовжував розвиватися як промислове місто, яке спеціалізувалося на таких галузях:

машинобудівній, легкій промисловості, деревообробній, промисловості будівельних матеріалів. Проте основним напрямом розвитку населеного пункту став розвиток його як курортного центру, конкретно як лікувально-оздоровчого (Коваленко, 1973). Згідно з Генеральним планом міста Ірпінь виробничі та господарські зони (не дуже великі за площею) розташовуються в північній та північно-західній частинах населеного пункту, точкові об'єкти також розташовуються в центральній частині та на півдні (Додаток Д) (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

Станом до 24 лютого 2022 р господарський комплекс в місті Ірпінь був представлений такими галузями як: промисловість, транспорт, зв'язок, капітальне будівництво, сфера послуг, підприємницька діяльність та ін. Після початку повномасштабної війни до найбільших та найважливіших підприємств, що пов'язані з **будівництвом** та/або з **промисловою діяльністю**, цього населеного пункту можна віднести:

- ТОВ «Планета пластик» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2003 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво труб і профілів з пластмас, виробництво поліетиленової плівки, оптова та роздрібна торгівлі тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Кийрембут плюс» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2012 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво картриджів для очистки води, монтаж систем очищення тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Будімпекс» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво, оброблення та формування листового скла, виготовлення виробів зі скла, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).
- ПрАТ «Київське Спец.РБТ» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1995 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво бетонних розчинів, сухих будівельних сумішей та інших будматеріалів, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Агрофарм» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1994 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виготовлення фармацевтичних препаратів тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «КФ «Тортовик» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2013 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво сухого

печива, торгівля цукром та шоколадом, вироблення кондитерських виробів, тортів, тістечок та какао, оптова торгівля кондитерськими виробами тощо (YouControl, 2024).

- ПрАТ «Ірпіньмаш» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1993 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво машин та устаткування для сільського господарства, добувної промисловості, лісового господарства тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Будівельна група «Синергія» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2013 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є будівництво житлових та нежитлових будівель тощо (YouControl, 2024).

Серед великих та середніх підприємств, що роками були основою господарського комплексу міста Ірпінь та розвивали його економічний потенціал, але були закриті/ліквідовані або збанкрутували можна навести:

- ВАТ «Ірпінський комбінат «Перемога» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2010 р., а займалося добуванням гравію та піску, виробництвом формованої та обпаленої цегли, бетонних виробів тощо (YouControl, 2024).
- ВАТ «СБК-Прогрес» — колишня назва підприємства ВАТ «Ірпінський комбінат «Прогрес»; припинило свою діяльність як юридичної особи у 2013 р., а займалося видобуванням піску, глини, гравію та каоліну, розроблення кар'єрів, надання послуг сфері видобування корисних копалин тощо (YouControl, 2024).

За *благоустроєм* м. Ірпінь слідкують різні фірми, зокрема таке комунальне підприємство як «Управління благоустрою міста» (YouControl, 2024). У місті також є ряд підприємств, які забезпечують для місцевого населення постачання води, електроенергії, газу та тепла тощо (наприклад, КП «Ірпіньводоконал», КПП «Теплоенергопостач» ІМР). Частка містян, які мають змогу користуватися центральною системою водопостачання, становить майже на 97,5%, при цьому водовідведення охоплює тільки трохи більше 78% домогосподарств. Населення, яке проживає в садибній забудові і яке не підключене до системи водопостачання, використовує воду з колодязної системи (Шпилевський, Муха та ін., 2019).

Транспортна інфраструктура (Додаток Е) міста Ірпінь представлена: дорожньо-транспортною мережею, залізничним та автомобільним транспортом, зокрема автобусами (міське, приміське та міжміське сполучення) та маршрутними таксі. Вулично-дорожня мережа Ірпінської міської ТГ має загальну протяжність 226

км. Одними з головних магістральних вулиць населеного пункту є вул. Центральна, вул. Соборна (простягається від в'їзду до Ірпеня зі сторони Києва і закінчується при виїзді з міста зі сторони Бучі та являється центральною транспортною віссю), вул. Северинівська та вул. Котляревського (обидві вулиці ж важливими для східної частини міста) (Клименко, Нагорний, 2023).

Дуже близько до північної частини міста Ірпінь проходить Автошлях М 07 (Е373) (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Саме на цій ділянці цієї міжнародної траси знаходиться мостовий перехід через річку Ірпінь, який було зруйновано у лютому 2022 р. (Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (с), 2023). Окрім близько до північної ділянки м. Ірпінь та мосту через річку Ірпінь пролягає Автошлях М 06 (Е40) — автомобільний шлях, який має міжнародне значення та яким з м. Київ через міста Львів, Мукачево та Ужгород можна доїхати до контрольно-пропускного пункту «Чоп» в Закарпатській області, а далі до м. Будапешт в Угорщині (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). У місті Ірпінь завершується Автошлях Р 30 — автомобільний шлях, який має регіональне значення і з'єднує місто зі столицею України (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Крім цього в південно-західній частині міста проходить Автошлях Т-10-01 — автомобільний шлях, територіальне значення і сполучає селище Ворзель з село Забуччя (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023).

У межах міста Ірпінь розташована певна залізнична інфраструктура, зокрема залізничні колії, які проходять через місто, залізничний міст, а також однойменна проміжна залізнична станція (підпорядковуються Київській дирекції Південно-Західної залізниці) (Україна. Атлас залізниць, 2008). Слід зазначити, що місто Ірпінь розрослося з обох сторін прокладеної залізниці, внаслідок чого населений пункт став розвиватися в рамках поліфункціональної системи. Окрім цього саме залізниця є основним елементом, який порушує просторово-планувальну цілісність м. Ірпінь та усуває зв'язки між функціонально різними територіями міста та розділяє його центральну частину (Губенко та ін., 2018).

Відстань між станцією «Ірпінь» та головною залізничною станцією столиці майже 25 км. Через місто щоденно, кілька разів на годину, проходить міська електричка, але потяги далекого сполучення на місцевій станції не зупиняються. Найближчим зупинним пунктом у м. Київ до якого можна доїхати з м. Ірпінь є залізнична станція «Святошин» (Укрзалізниця, 2024). Ірпінський залізничний міст,

який проходить через річку Ірпінь було зруйновано в березні 2022 р. під час оборонних боїв в Київській області (Саєнко, 2023).

За даними проєктної команди «Vike city consulting» до березня 2023 р. в Ірпінській міській ТГ налічується майже 10,5 км велосипедної мережі. це зокрема велосипедні смуги та різні види велосипедних доріжок, які здебільшого не поєднані між собою та здебільшого знаходяться в паркових зонах (Клименко, Нагорний, 2023).

Зв'язок у населеному пункті представлено 5 відділеннями поштового зв'язку «Укрпошти» (Офіційний сайт «Укрпошти», 2024), 14 відділеннями та десятками поштоматів «Нової пошти» (Офіційний сайт «Нової пошти», 2024). У населеному пункті працює ряд інтернет провайдерів, наприклад, «Укртелеком», «Best», «Київстар», а також всі українські оператори зв'язку.

➤ м. Ізюм, Харківська область

У радянський період Ізюм розвивався передусім як промислове місто. Починаючи з 1920-х до кінця 1930-х важливу роль відігравала видобувна промисловість (видобуток фосфоритів та крейди) (Вещицький, 2011). У пізніші десятиліття ХХ століття напрямки розвитку господарчого потенціалу змістилися до спеціалізації на скляній, харчовій та меблевій промисловостях, окрім цього розвивалося будівництво та транспорт (залізничний). Згідно з Генеральним планом міста Ізюм виробничі та господарські зони (досить великі за площею) розташовуються в північно-західній, східній та південній частинах населеного пункту, точкові об'єкти також розташовуються в західній частині (Додаток Д) (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

До 24 лютого 2022 р. господарський комплекс м. Ізюм був представлений такими галузями як: промисловість, транспорт, підприємницька діяльність та ін. Після початку повномасштабної війни до найбільших та найважливіших підприємств, що пов'язані з **будівництвом** та/або з **промисловою діяльністю**, цього населеного пункту можна віднести:

- ДП «Ізюмський приладобудівний завод» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1998 р., основними видами діяльності є приладобудуванням та виготовленням оптичного скла (для військового озброєння), від 2011 р. входило до складу АТ «Укроборонпром» (Мілітарний військовий портал (b), 2011). У квітні 2022 р. завод було зруйновано під час обстрілів Ізюма російською армією, а потім розграбовано окупаційними військами (Тодорова, 2022).

- ТОВ «Ізюмський Хлібокомбінат «Кулиничі» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2012 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виготовлення хліба та хлібобулочних виробів, виробництво тортів, тістечок та кондитерських виробів тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Ізюмський агрошляхбуд» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1994 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є будівельно-монтажні роботи та інше спеціалізоване будівництво (YouControl, 2024).
- ТОВ «Ізюмстальконструкція» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1994 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є будівельно-монтажні роботи в промисловому та житловому будівництві, монтаж метало- та залізобетонних конструкцій тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Будремсервіс «Ізюм» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2021 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є транспортне будівництво, монтажні роботи тощо (YouControl, 2024).

Серед великих та середніх підприємств, що роками були основою господарського комплексу міста Ізюм та розвивали його економічний потенціал, але були закриті/ліквідовані або збанкрутували можна навести:

- Ізюмський оптико-механічний завод — у 1990-х рр. підприємство займалося виробництвом лінз для окулярів; з початку 2003 р. розпочалася процедура санації заводу, але він працював ще близько 9 років, аж до моменту банкрутства й остаточної зупинки всіх виробничих процесів у 2012 р. (Ізюм Інформаційний (с), 2024).
- ДП «ІОМЗ-Холдинг» — дочірнє підприємство Ізюмського оптико-механічного заводу, зареєстроване як юридична особа в 1998 р., а повністю припинило свою діяльність у 2018 р., займалося виробництвом лінз для окулярів (YouControl, 2024).
- ВАТ «Ізюмський тепловозремонтний завод» — починаючи з 2010 р. підприємство знаходилося в процесі санації; деякий час воно входило до складу АТ «Укрзалізниця», але з 2013 р. весь пакет акцій було передано Харківській обласній державній адміністрації (Харківська обласна військова адміністрація (b), 2014). Підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2023 р. через банкрутство, а займалося ремонтом і технічним обслуговуванням залізничних локомотивів і рухомого складу (YouControl, 2024).

- ЗАТ «Ізюмська пивоварна компанія» — підприємство було засновано під назвою Ізюмський пивзавод, припинило свою діяльність як юридичної особи у 2010 р., а займалося виготовленням алкогольних, безалкогольних та мінеральних напоїв (YouControl, 2024).
- ЗАТ «Ізюмська меблева фабрика» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2009 р., а займалося виготовленням та торгівлею меблями (YouControl, 2024).
- ТОВ «Ізюмбуд» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2015 р. внаслідок банкрутства, а займалося будівництвом житлових і нежитлових будівель, надавало послуги у сфері інжинірингу тощо (YouControl, 2024).
- ЗАТ «Ізюмський м'ясокомбінат» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2015 р. внаслідок банкрутства, а займалося виробництвом м'ясних виробів, оптовою торгівлею тощо (YouControl, 2024).

За *благоустроєм* м. Ізюм слідкують різні фірми, зокрема таке комунальне підприємство як «Благоустрій міста Ізюм» (YouControl, 2024). У місті також є ряд підприємств, які забезпечують для місцевого населення постачання води, електроенергії, газу та тепла тощо (наприклад, «ІКВ ВКП», «Ізюмське КПТМ»). Станом на 2023 р. за офіційними даними в м. Ізюм під час окупації населеного пункту було зруйновано 3 котельні, ще 10 зазнали значних ушкоджень і не придатні до експлуатації (всього в місті 22 котельні). Крім цього комунальне підприємство «Благоустрій міста Ізюм» втратило техніку, а будівлі та споруди, які до нього належали було зруйновано (Ізюмська міська територіальна громада. Виставка-форум Rebuild Ukraine, 2023).

Транспортна інфраструктура (Додаток Е) міста Ізюм представлена: дорожньо-транспортною мережею, залізничним та автомобільним транспортом, зокрема автобусами: міське, приміське та міжміське сполучення (у місті працює автовокзал) та маршрутними таксі. Ізюмський автовокзал розташовується в центрі міста і був однією із сполучних ланок на маршруті м. Харків — м. Донецьк. Під час окупації Ізюма ця автобусна станція була вщент зруйнована внаслідок обстрілів російською армією (Ізюм Інформаційний (а), 2023). Вулично-дорожня мережа Ізюма має загальну протяжність 182,5 км (Ізюмська міська рада, 2020). Одними з головних магістральних вулиць населеного пункту є вулиці Суходольська, Харківська та Покровська, вулиці Чумацька та Європейська (поєднують в межах міста Автошлях М

03 та Автошлях Р 79), вулиця Володимира Вакуленка (одна з найдовших вулиць в місті, яка є органічним продовженням вул. Європейської), проспект Незалежності (є важливою для північної частини міста). Станом на 2020 р. велосипедна мережа в Ізюмі не була розвинута, про що свідчить відсутність у місті велосипедних доріжок, які б мали тверде покриття (Ізюмська міська рада, 2020).

Через місто Ізюм проходить Автошлях М 03 (Е40) — автомобільний шлях, який має міжнародне значення та яким з м. Київ через м. Харків можна доїхати до контрольно-пропускного пункту «Довжанський» у Луганській області (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Починаючи ще з 2014 р. КПП «Довжанський» опинився на тимчасово невідконтрольній українській владі території, тож ця міжнародна дорога багато років вела в нікуди (Мілітарний військовий портал (а), 2021). З початком повномасштабної війни ситуація з Автошлях М 03 (Е40) ще більше погіршилася, адже в ще більшій кількості населених пунктів, через які проходить ця дорога, розпочалися бойові дії. Окрім цього через населений пункт проходить Автошлях Р 79 — автомобільний шлях, який має регіональне значення та починається від Автошляху М 18, а потім через селище Сахновщина, міста Ізюм та Куп'янськ провадить до контрольно-пропускного пункту «Піски» у Харківській області (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Починаючи з лютого 2022 р, коли Російська Федерація розпочала повномасштабну збройну агресію проти України, ця регіональна дорога є тупиковою. У межах Ізюма Автошлях Р 79 проходить через три вулиці: Суходольську, Харківську та Покровську.

У межах міста Ізюм розташована певна залізнична інфраструктура, зокрема залізничні колії, а також однойменна залізнична станція (підпорядковуються Харківській дирекції Південної залізниці). Найближче до міста розташовані зупиночні пункти: Пимонівка та Підгірки (Україна. Атлас залізниць, 2008). Через місто щоденно, кілька разів на день, проходить міська електричка та зупиняються потяги далекого сполучення, якими звідси можна доїхати, наприклад, до Києва та Львова (Укрзалізниця, 2024). Під час окупації Ізюма та боїв за звільнення населених пунктів Харківської області залізничне сполучення з цією територією було припинено. АТ Укрзалізниця відновила сполучення з м. Ізюм в жовтні 2022 р., після його деокупації (Крамар, 2022).

Зв'язок у населеному пункті представлено 4 відділеннями поштового зв'язку «Укрпошти» (Офіційний сайт «Укрпошти», 2024), 4 відділеннями та трохи більше ніж двома десятками поштоматів «Нової пошти» (Офіційний сайт «Нової пошти», 2024).

У населеному пункті працює ряд інтернет провайдерів, наприклад, «Укртелеком», «Novaline», а також всі українські оператори зв'язку.

➤ **м. Охтирка, Сумська область**

У радянський період Охтирка розвивалася передусім як промислове місто. На початку ХХІ століття основні напрямки спеціалізації міста не змінилися — у цілому зайнятість населення у виробничій сфері домінувала над зайнятістю у невиробничих галузях. Основними напрямками розвитку господарчого потенціалу у цей період були: добувна, машинобудівна та харчова промисловості, виробництво електроенергії, будівництво та транспорт, зв'язок (Білоконь та ін., 2005). Згідно з Планом зонування території міста Охтирка виробничі та господарські зони (досить великі за площею) розташовуються в північно-західній, східній та західно-центральної частинах населеного пункту, точкові об'єкти також розташовуються в південній та північній частинах (Додаток Д) (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

До 24 лютого 2022 р. господарський комплекс м. Охтирка був представлений такими галузями як: добувна, харчова та легка промисловості, транспорт, підприємницька діяльність та ін. Після початку повномасштабної війни до найбільших та найважливіших підприємств, що пов'язані з **будівництвом** та/або з **промисловою діяльністю**, цього населеного пункту можна віднести:

- НГВУ «Охтирканафтогаз» ПАТ «Укрнафта» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2007 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є видобування нафти та газового конденсату, технічні випробування та дослідження тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Охтиркапроменерго» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2018 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є електромонтажні роботи, монтаж водопровідних та опалювальних систем, інші види будівельно-монтажних робіт тощо (YouControl, 2024).
- ТДВ «Охтирський хлібокомбінат» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1996 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виготовлення хліба та хлібобулочних виробів, виробництво тортів, тістечок та кондитерських виробів тощо (YouControl, 2024). Станом на 2023 р. хлібокомбінат відновив випуск довоєнного асортименту продукції (Охтирська міська рада (е), 2024).

- ПрАТ «Охтирський м'ясокомбінат» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1995 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво м'яса, м'ясних продуктів тощо (YouControl, 2024).
- ПрАТ «Охтирський пивоварний завод» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1996 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виготовлення пива та солоду, виробництво безалкогольних напоїв, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).
- ДП «Охтирський КХП» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво харчових продуктів, виготовлення хлібобулочних виробів, макаронних виробів, заготівля та очищення зерна тощо (YouControl, 2024). Фонд Держмайна України у липні 2024 р. провів приватизацію цього підприємства — новим власником комбінату стало ТОВ «Голованівське хлібоприймальне підприємство», яке зареєстровано в Кіровоградській області. Після цього борги із заробітної плати на «Охтирському КХП» було повністю виплачено (Охтирська міська рада (є), 2024).
- ТОВ «ОМПК «Славія» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2011 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво молока, сиру та масла, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).
- ПАТ «Охтирська швейна фабрика» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 1994 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво робочого, верхнього одягу та інших видів одягу, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).

Серед великих підприємств, що роками були основою господарського комплексу міста Охтирка та розвивали його економічний потенціал, але були закриті/ліквідовані або збанкрутували можна навести:

- Охтирське управління бурових робіт ПАТ «Укрнафта» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2017 р. внаслідок ліквідації, а займалося розвідувальним бурінням, наданням допоміжних робіт у галузі добування нафти та природного газу тощо (YouControl, 2024).
- ЗАТ «Охтиркашляхбуд» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2007 р. внаслідок банкрутства, а займалося транспортним будівництвом, роботами з підготовки ділянок до будівництва тощо (YouControl, 2024).

- ТОВ «Охтирка-м'ясо» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2016 р. внаслідок ліквідації, а займалося виробництвом м'яса, м'ясних продуктів тощо (YouControl, 2024).
- ВАТ «Охтирсільмаш» — підприємство більше відомо за назвою Охтирський завод сільськогосподарського машинобудування, зупинка виробництва на ньому сталася у 2012 р. (Охтирська міська рада (с), 2014; Zapototskyi & Petrovska, 2025). Остаточна ліквідація заводу як юридичної особи сталася у 2023 р. (YouControl, 2024).
- МПП «СААК» — підприємство було визнано банкрутом у 2009 р. (Охтирська міська рада (е), 2009), а діяльність як юридичної особи припинило у 2010 р. Фірма спеціалізувалася на виробництві насосів, гідравлічних систем та компресорів (YouControl, 2024).
- ПАТ «Нафтопромаш» — зупинка виробництва підприємства на ньому сталася у 2012 р. (Марущенко, 2020, 2023; Zapototskyi & Petrovska, 2025). Остаточна ліквідація заводу як юридичної особи сталася у 2018 р., а займався виробництвом нафтопромобладнання, будівельного обладнання, виробництвом машин та устаткування тощо (YouControl, 2024).
- ВАТ «Охтирський завод медичних меблів» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2005 р., а займалося виробництвом м'яса, м'ясних продуктів тощо (YouControl, 2024).

За *благоустроєм* м. Охтирка слідкують різні фірми, зокрема таке комунальне підприємство як «Благоустрій» (YouControl, 2024). Найважливішим підприємством у цьому населеному пункті, яке займається забезпеченням місцевого населення електроенергією та теплом є ТОВ «Брокенергія» (відоме передусім завдяки Охтирській ТЕЦ), крім цього є ряд підприємств, які займаються постачанням води, газу тощо. Під час оборонних боїв за місто весною 2022 р. Охтирську ТЕЦ було вщент зруйновано внаслідок авіообстрілу, який здійснила російська армія (Бондар, 2022). Проєкт реконструкції почали обговорювати ще влітку 2022 р., окрім цього було створено нове комунальне підприємство, яке буде обслуговувати теплоелектроцентраль — «Охтирські теплові мережі» (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 599-р, 2022).

Транспортна інфраструктура (Додаток Е) міста Охтирка представлена: дорожньо-транспортною мережею, залізничним та автомобільним транспортом, зокрема автобусами: міське, приміське та міжміське сполучення (у місті працює

автовокзал) та маршрутними таксі. Одними з головних магістральних вулиць населеного пункту є вулиці Слобідська, Шевченка, Армійська та Широка. Станом на 2024 р. у місті налічується 267 вулиць та провулків, а також 4 площі (Охтирська міська рада (g), 2024).

У цьому населений пункт закінчується Автошлях Р-46 — автомобільний шлях, який має регіональне значення й яким з м. Харкова через м. Богодухів можна доїхати до міста Охтирка (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Ця регіональна дорога в межах міста на півночі та на сході перетинається з двома іншими важливими для Охтирки дорогами. Через місто з півночі на південь проходить Автошлях Н-12 — автомобільний шлях, який має національне значення та сполучає між собою місто Суми з містом Полтава (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Останнім Автошляхом, який прорізає Охтирку з заходу на схід є Т-17-05 — автомобільний шлях, який має територіальне значення та яким з міста Лоховиця Полтавської області через міста Гадяч та Охтирка можна доїхати до контрольно-пропускного пункту «Велика Писарівка» у Сумській області (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Починаючи з лютого 2022 р, коли Російська Федерація розпочала повномасштабну збройну агресію проти України, ця територіальна дорога є тупиковою.

У межах міста Охтирка розташована певна залізнична інфраструктура, зокрема залізничні колії, а також однойменна вантажно-пасажирська залізнична станція (підпорядковуються Сумській дирекції Південної залізниці). Місто розташовано на все ще неелектрифікованій лінії залізниці, найближчою станцією є «Кирилівка» (вузлова) (Україна. Атлас залізниць, 2008). Через місто щоденно, кілька разів на день, проходить міська електричка, але потяги далекого сполучення тут не зупиняються (Укрзалізниця, 2024). Під час російського авіабомбардування Охтирки, на початку весни 2022 р., будівлю вокзалу однойменної залізничної станції було повністю зруйновано, відновленню історична споруда не підлягає (Український інститут, 2022). Слід зазначити, що внаслідок проходження через м. Охтирка залізниці, а також магістральними вулицями, які прорізають міську тканину з заходу на схід, населений пункт в планувально-просторовій структурі умовно поділяється на три утворення: північну, південну та центральну частини (Білоконь та ін., 2005)

Зв'язок у населеному пункті представлено 3 відділеннями поштового зв'язку «Укрпошти» (Офіційний сайт «Укрпошти», 2024), 5 відділеннями та трохи менше ніж 15 поштоматів «Нової пошти» (Офіційний сайт «Нової пошти», 2024). У населеному

пункті працює ряд інтернет провайдерів, наприклад, «Охтирка Воля», ТРК «ТБК», а також всі українські оператори зв'язку. Крім цього тут працює КП «Телерадіокомпанія Охтирка», що займається теле- та радіомовленням.

➤ **м. Тростянець, Сумська область**

У радянський період Тростянець розвивалася передусім як аграрно-промислове місто. На ряду з промисловими підприємствами в населеному пункті існувало кілька колгоспів. Основними напрямки спеціалізації міста були у цей період: машинобудівна, деревообробна та харчова промисловості, агро-переробна промисловість. Згідно з Генеральним планом міста Тростянець виробничі та господарські зони (досить великі за площею) розташовуються в північно-західній та північно-центральної частинах населеного пункту, точкові об'єкти також розташовуються в південно-західній, східній та північно-східній частинах (Додаток Д) (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

До 24 лютого 2022 р. господарський комплекс м. Тростянця був представлений такими галузями як: харчова та деревообробна промисловості, агро-переробна промисловість, транспорт, підприємницька діяльність та ін. Після початку повномасштабної війни до найбільших та найважливіших підприємств, що пов'язані з **будівництвом** та/або з **промисловою діяльністю**, цього населеного пункту можна віднести:

- ПрАТ «Монделіс Україна» — відома як Тростянецька шоколадна фабрика, як юридична особа підприємство зареєстроване в 2001 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виготовлення шоколаду, какао та інших кондитерських виробів, виробництво сухого печива, тортів та тістечок з тривалим терміном зберігання металів тощо (YouControl, 2024). На базі підприємства працюють 3 цехи: бісквітний, шоколадний та кавовий. У березні 2022 р. фабрика була частково знищена, внаслідок обстрілів та пожежі, які спричинила російська армія (Стрельцов, Марковська, 2022).
- ТОВ «ТД Ельдорадо» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2010 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виготовлення борошна, макаронних виробів та інших продуктів борошномельної промисловості тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ НВП «Литмаш» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2006 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є лиття сталі, чавуну

та інших кольорових металів, виготовлення готових виробів з металу тощо (YouControl, 2024).

- ДП Тростянецький агролісгосп — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2000 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є лісозаготівля, лісопосильне виробництво та інші види діяльності у лісовому господарстві тощо (YouControl, 2024).
- П «Хлібокомбінат» Тростянецької РСС — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2004 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво харчових продуктів, виготовленням хлібобулочних виробів, тортів та тістечок з нетривалим терміном зберігання тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Тростянець-Енергосервіс» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2004 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є електромонтажні роботи, монтаж водопровідних та опалювальних систем, інші види будівельно-монтажних робіт тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Шляхбуд Тростянець» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2018 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є транспортне будівництво, допоміжні роботи у сфері транспорту тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ ВТФ «Тростянецька цегла» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виготовлення цегли, черепиці та інших виробів з обпаленої глини, необхідних на будівництві тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Тростянецька вода» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво мінеральних вод, безалкогольних напоїв, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Тростянецький електрозавод» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво устаткування, машин загального призначення, виробництво електророзподільної апаратури тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Тростянецьке джерело» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2002 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є виробництво мінеральних вод, безалкогольних напоїв, оптова торгівля тощо (YouControl, 2024).

- ПП «Вудтаркет» — як юридична особа підприємство зареєстроване в 2019 р. Станом на січень 2024 р. основними видами діяльності є лісопилне виробництво, виготовлення щитового паркету, фанери та інших столярних виробів тощо (YouControl, 2024).

Серед великих підприємств, що роками були основою господарського комплексу міста Тростянець та розвивали його економічний потенціал, але були закриті/ліквідовані або збанкрутували можна навести:

- ВАТ Тростянецький завод «Електропобутприлад» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2006 р. внаслідок банкрутства, а займалося виробництвом вимикачів та роз'єднувачів, які використовувалися у сільському господарстві, виготовленням металевих та пластмасових виробів тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Тростянецький машзавод» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2021 р. внаслідок банкрутства, а займалося виробництвом машин та устаткування для сільськогосподарської діяльності, виробництвом двигунів тощо (YouControl, 2024).
- ВАТ «Тростянецький комбінат хлібопродуктів» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2014 р. внаслідок банкрутства, а займалося виробництвом харчових продуктів, виготовленням хлібобулочних виробів, макаронних виробів, заготівлею та очищенням зерна тощо (YouControl, 2024).
- ПрАТ «Тростянецьагроспецбуд» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2014 р. внаслідок банкрутства, а займалося транспортним будівництвом, монтажними роботами тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Агропромислова компанія «Тростянець» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2009 р. внаслідок банкрутства, а займалося вирощуванням зернових культур, технічних культур, оптовою торгівлею тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Тростянецьке» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2008 р. внаслідок банкрутства, а займалося вирощуванням зернових культур, технічних культур тощо (YouControl, 2024).
- ТОВ «Тростянецький Агропромбуд» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2024 р. внаслідок банкрутства, а займалося

будівництвом нежитлових споруд, видобуванням піску, глини та гравії, виробництвом дерев'яних тощо (YouControl, 2024).

- ТОВ «Тростянецький Агрохім» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2009 р., а займалося виробництвом борошна та круп, вирощуванням зернових культур, оптовою торгівлею тощо (YouControl, 2024).
- ЗАТ «Тростянецька швейна фабрика «Зоря» — підприємство припинило свою діяльність як юридичної особи у 2006 р., а займалося виробництвом робочого, верхнього одягу та інших видів одягу, оптовою торгівлею тощо (YouControl, 2024).
- ВАТ «Півненківський цукровий завод» — підприємство було одним з найстаріших в місті; припинило свою діяльність як юридичної особи у 2009 р., а займалося виготовленням цукру тощо (YouControl, 2024).

За *благоустроєм* м. Тростянець слідкують різні фірми, зокрема таке комунальне підприємство як ДП «Екосервіс» (YouControl, 2024). У місті також є ряд підприємств, які забезпечують для місцевого населення постачання води, електроенергії, газу та тепла тощо (наприклад, КП «Чисте місто», КП «Тростянецькомунсервіс»).

Транспортна інфраструктура (Додаток Е) міста Тростянець представлена: дорожньо-транспортною мережею, залізничним та автомобільним транспортом, зокрема автобусами: міське, приміське та міжміське сполучення та маршрутними таксі. Тростянецька автобусна станція розташовується у центрі міста (навпроти залізничного вокзалу). Під час окупації міста ця станція була зруйнована як і все, що знаходиться на Вокзальній площі, внаслідок того, що російська армія перетворила цю територію на командний пункт, з якого вела обстріли інших населених пунктів (Стасюк, 2022). Одними з головних магістральних вулиць населеного пункту є вулиці Набережна, Благівіщенська, Богдана Хмельницького, Миру, Кенінга, Гришина.

Через місто з півночі на південний-захід проходить Автошлях Н-12 — автомобільний шлях, який має національне значення та сполучає між собою місто Суми з містом Полтава (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023). Крім цього з заходу на схід місто Тростянець прорізає Автошлях Т-19-13 — автомобільний шлях, який має територіальне значення та яким з міста Ромни Полтавської області через селище Липова Долина, міста Лебедин та Тростянець можна доїхати до села Мезенівка у Сумській області (Постанова Кабінету Міністрів України № 1318, 2023).

Саме ця територіальна дорога сполучає Тростянець з іншими населеними пунктами в області.

У межах міста Тростянець розташована певна залізнична інфраструктура, зокрема залізничні колії, а також дільнична залізнична станція «Тростянець-Смородине» (підпорядковуються Сумській дирекції Південної залізниці) та роз'їзд «Рупине». Тростянець розташовується на все ще неелектрифікованій лінії залізниці, поміж таких станцій як Скрягівка (проміжна) та Бакирівка (зупинний пункт) (Україна. Атлас залізниць, 2008). Через місто щоденно, кілька разів на день, проходить міська електричка та міжрегіональні потяги, але далекого сполучення тут не має (Укрзалізниця, 2024). Під час російської окупації Тростянця, на початку весни 2022 р., будівля вокзалу однойменної залізничної станції використовувалася загарбницькою армією як опорний пункт та склад із зберігання боєприпасів, тож будівля зазнала пошкоджень (Юхта, 2024).

Зв'язок у населеному пункті представлено 2 відділеннями поштового зв'язку «Укрпошти» (Офіційний сайт «Укрпошти», 2024), 3 відділеннями та 1 поштою «Нової пошти» (Офіційний сайт «Нової пошти», 2024). У населеному пункті працює ряд інтернет провайдерів, наприклад, «Укртелеком», «Vodafone», а також всі українські оператори зв'язку. Крім цього тут працює КП ТМР «ТРК Тростянець», що займається теле- та радіомовленням.

2.4. Фінансовий чинник

Всебічна оцінка *фінансового чинника* під час дослідження якості життя міст України, що постраждали від воєнної агресії, є необхідним елементом. Під час аналізу цього чинника передбачається визначення загального стану економіки досліджуваних міст та їхньої фінансової системи, що дасть змогу визначити наскільки є високим рівень добробуту місцевого населення і наскільки це впливає на суб'єктивну оцінку якості життя. Індекс споживчих цін в Україні за 2024 р. склав +12,5 %. Індекс цін виробників виріс на 10,8%.

➤ м. Буча, Київська область.

До 2022 р. найбільшим платником податків до бюджету Бучанської міської ТГ був ДП «Антонов», адже на території міської громади (с. Гостомель) розташовано аеропорт «Антонов-2». Аеропорт було пошкоджено в перші ж дні повномасштабного вторгнення, тобто ще наприкінці лютого-початку березня 2022 р. Орієнтовні втрати

складають 1 млрд доларів. Тож у 2022 р. підприємство сплатило до місцевого бюджету 19 млн 201 тис. 717 грн 35 коп. ПДФО, що складає лише 28 % від показників 2021 р. (Бучанська міська рада (с), 2023). Станом на 30 вересня 2023р. це підприємство на території Бучанської міської ТГ свою діяльність не відновило (Бучанська міська рада (ф), 2023).

Ще один з великих платників податків Бучанської міської ТГ — ПП «Автомагістраль» (с. Синяк) — внаслідок повномасштабної війни зазнало руйнувань та втратило 50% своїх основних фондів (орієнтовний розмір втрат 10 млн грн). Після деокупації це підприємство, яке спеціалізується на дорожньо-будівельних роботах змогло відновити діяльність на 30% від потужностей та сплатило до місцевого бюджету 12 млн 480 тис. 334 грн 14 коп. ПДФО (22,9% від 2021 р.) (Бучанська міська рада (с), 2023). За 9 місяців 2023 р. підприємство сплатило до місцевого бюджету 16 млн 629 тис. 719 грн 76 коп. ПДФО, що складає 72,5% від показників за 9 місяців 2021 р. (Бучанська міська рада (ф), 2023).

В трійку лідерів платників податків до 2022 р. також входило ПП «Деліція» і воно було найбільшим платником податків, з тих підприємств, які зареєстровані безпосередньо в м. Буча. «Деліція» спеціалізується на виробництві печива, вафель та пряників, підприємство втратило на початку широкомасштабної війни 20% своїх потужностей, орієнтовні збитки — 150 млн грн. В 2022 р. це підприємство сплатило до місцевого бюджету 4 млн 228 тис. 384 грн 98 коп. ПДФО (43,9% від 2021 р.) (Бучанська міська рада (с), 2023). За 9 місяців 2023 р. це підприємство сплатило до місцевого бюджету 4 млн 753 тис. 377 грн 28 коп. ПДФО (109,4% у порівнянні з 9 місяцями 2021 р.) (Бучанська міська рада (ф), 2023).

Важливим є той факт, що за показниками 9 місяців 2023 р. ТОВ «НВП МАДЕК», підприємство, що теж зареєстроване безпосередньо в Бучі та спеціалізується на будівельно-монтажних роботах з установки дизель-генераторів та джерел безперебійного світла обігнало ПП «Деліція», заплативши до місцевого бюджету 5 млн 939 тис. 647 грн 76 коп. ПДФО (230,14% у порівнянні з показниками за 9 місяців 2021 р.) (Бучанська міська рада (ф), 2023). Це зумовлено актуальністю послуг, які пропонує підприємство, адже внаслідок обстрілів та знищення енергетичних об'єктів попит на установку дизель-генераторів росте.

Слід відмітити, що в 2024 р. в Бучанській міській ТГ відмовились від порівняння економічних показників з показниками довоєнного 2021 р. Наразі трійка лідерів підприємств найбільших платників податків виглядає так:

- ПП «Автомагістраль», яке за 9 місяців 2024 р. сплатило до місцевого бюджету 18 млн 193 тис. 29 грн 53 коп. (+6% у порівнянні з 9 місяцями 2023 р.). Втім, оскільки показники за 9 місяців 2023 р. становили тільки 72,5% від показників за аналогічний період 2021 р., ми можемо зробити висновок, що підприємство так і не вийшло на довоєнні потужності й ПДФО за 9 місяців 2024 р. становить 78,5% від аналогічного періоду 2021 р.).
- ПП «Деліція», яке за 9 місяців 2024 р. сплатило до місцевого бюджету 6 млн 367 тис. 998 грн 56 коп. (+ 34 % відносно до аналогічного періоду 2023 р.). Оскільки показники за 9 місяців 2023 р. були на 9,4% вищими за аналогічний період 2021 р, то можемо зробити висновок, що в порівнянні з довоєнним 2021 р. показники ПДФО у Деліції вирости на 43,4 %.
- ТОВ «НВП МАДЕК», яке за 9 місяців 2024 р. сплатило до місцевого бюджету 6 млн 238 тис. 77 грн 43 коп. (+5% відповідно до аналогічного періоду 2023 р., а значить на 28,14 % більше, ніж за 9 місяців 2021 р.).

До найбільших підприємств платників податків наразі також входять ТОВ «ПРАЙМ-СКЛАД», яке сплатило трохи більше ніж 3 млн 846 тис. грн ПДФО (+175% відносно до 9 місяців 2023 р.); ТОВ «ЕС ЯК ДОЛАР», яке сплатило до місцевого бюджету 2 млн 667 тис грн податків (+553% відносно до 9 місяців 2023 р.); ТОВ «Техпромсервіс ЛТД», яка сплатила за 9 місяців 2024 р. 1 млн 658 тис. грн ПДФО (+22% до аналогічного періоду 2023 р.) (Бучанська міська рада (е), 2024).

Втім, цей ріст не компенсує для Бучанської міської ТГ втрату бюджетоутворюючого підприємства, яким був для неї ДП «Антонов», що тільки за 9 місяців 2021 р. заплатив до місцевого бюджету ПДФО у розмірі 34 млн 654 тис. грн. (Бучанська міська рада (g), 2022), а за весь 2021 р. — більше ніж 68,5 млн грн.

Наразі майже чверть податків до бюджету Бучанської міської ТГ надходять з таких галузей економіки як оптова та роздрібна торгівля, а також ремонт автотранспортних засобів. При цьому на долю оптової торгівлі в 2024 р. приходилося 6,8%, а за грудень 2024 р. — 11,1 %, на долю роздрібною — 15,3%, а за грудень 2024 — 19,9%. Операції з нерухомим майном принесли 7,2% податків за рік (10% — в грудні 2024 р.), інформація та телекомунікації — 5,9 %. Всі ці сфери діяльності належать до третинного сектору економіки (рис 2.1). Тож, фактично в м. Буча основною є сфера послуг (Податкова карта України, 2024). Слід також відмітити, що згідно з податковою мапою України, в грудні 2024 р. в цілому податкові надходження Бучанської міської ТГ зменшилися у порівнянні з листопадом на 48,1% і становили

46 млн 101 тис. 931 грн: на одного мешканця в середньому приходилось 807 грн податків, а на одного платника податків — 1895 грн (Додаток К). В свою чергу, в листопаді на одного мешканця приходилося 1555 грн податків, на одного платника податків — 3647 грн, у жовтні — на одного мешканця приходилося 1126 грн податків, а на одного платника податків — 2711 грн. Таким чином, можна говорити, що збільшення у відсотковому відношенні підприємств сфери послуг як активного платника податків, відбулося за рахунок зменшення частки надходжень з інших сфер економіки.

Рис. 2.1. Галузі економіки, які принесли на грудень 2024 р. найбільше податків до бюджет Бучанської міської ТГ (у відсотковому співвідношенні)

Додамо також, що найуспішнішим щодо податкових зборів до місцевого бюджету Бучі в 2024 р. був листопад. Найменше податків було зібрано в березні — 41 млн 985 тис. 450 грн, тобто на кожного мешканця приходилося по 734 грн податків, а на кожного платника податків в середньому — 2016 грн. В цілому в 2024 р. за розділом «види економічної діяльності» до місцевого бюджету Бучі надійшло 679 млн 941 тис. 862 грн податків (Податкова карта України, 2024).

➤ **м. Ірпінь, Київська область**

На даний момент найбільше податків до бюджету Ірпінської міської ТГ надходять з таких галузей економіки як оптова й роздрібна торгівля та ремонт автотранспортних засобів — 19,5% (при цьому на долю оптової торгівлі за 2024 р. приходилося 6,4%, а в грудні 2024 р. — 6,9 %; на долю роздрібної — 12,3% за 2024

р., а в грудні — 13,8%), операції з нерухомим майном — 6,5% за рік (в грудні 2024 р. операції з нерухомим майном принесли 10,9 % податків), інформація та телекомунікації — 9,1 % за рік (рис. 2.2.) (Податкова карта України, 2024). Всі вони відносяться до третинного сектору економіки. Тож, фактично наразі в м. Ірпінь основною є сфера послуг. Слід також відмітити, що згідно з податковою мапою України, в грудні 2024 р. в цілому податкові надходження Ірпінської міської ТГ зменшилися у порівнянні з листопадом на 16,4% і становили 71 млн 490 тис. 45 грн. Таким чином, на одного мешканця в середньому в грудні приходилось 1022 грн податків, на одного платника податків — 2594 грн (Додаток К), у листопаді на одного мешканця — 1222 грн податків, на одного платника податків — 3131 грн, в жовтні на одного мешканця — 1260 грн податків, на одного платника — 3381 грн. Треба додати, що найбільш успішним місяцем щодо податкових зборів в Ірпені був жовтень 2024 р., коли було зібрано 88 млн 123 тис. 426 грн (на 1 мешканця — 1260 грн, на одного платника податків — 3381 грн). Найменше податків поступило в березні — 50 млн 276 тис. 454 грн (на 1 мешканця приходилось 719 грн податків, а на одного платника податків в середньому по 2328 грн). В цілому в 2024 р. за розділом «види економічної діяльності» до місцевого бюджету Ірпеня надійшло 856 млн 965 тис. 850 грн податків(Податкова карта України, 2024).

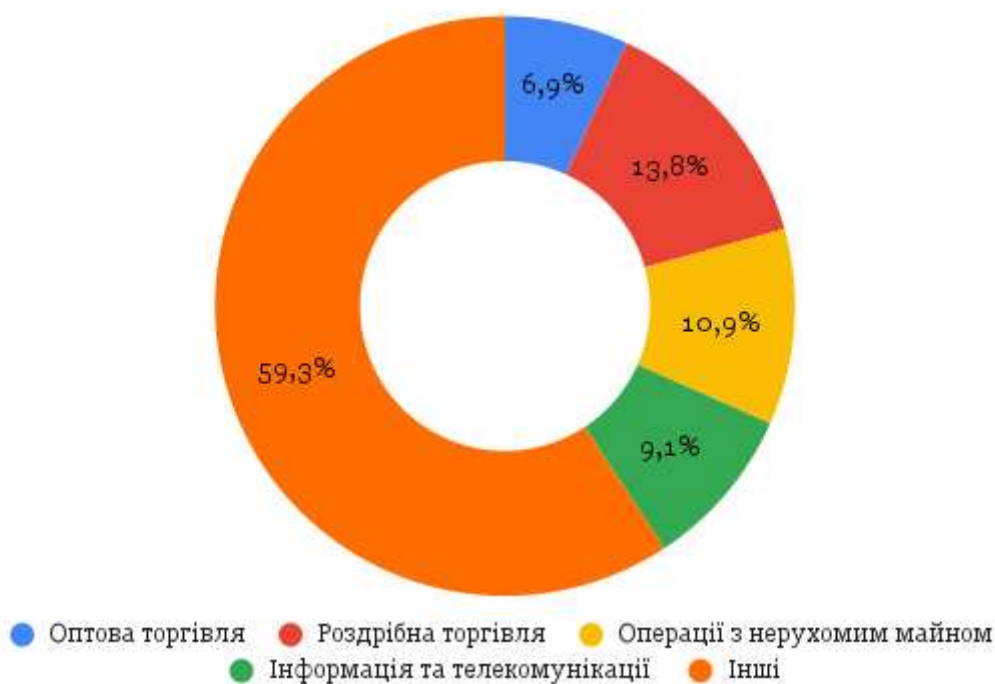

Рис. 2.2. Галузі економіки, які принесли на грудень 2024 р. найбільше податків до бюджет Ірпінської міської ТГ (у відсотковому співвідношені)

Ще до початку повномасштабної війни промисловий потенціал Ірпінської міської ТГ не був значним. Його формувала обробна промисловість, яка належить до вторинного сектору економіки. На території ТГ працювали підприємства з виробництва гумової та пластмасової продукції, меблів та неметалевих будівельних матеріалів, хімічної промисловості. На початку широкомасштабного вторгнення у м. Ірпінь були повністю зруйновані промислові зони з виробничим обладнанням, були знищені матеріали, втрачено складські приміщення, де на умовах оренди перебувала досить велика кількість суб'єктів господарювання. Серед них підприємства, які займалися деревообробкою, виробництвом меблів, виробництвом металопластикових вікон, металообробкою тощо (Ірпінська міська рада (е), 2023) .

Деяким найбільшим підприємствам Ірпеня станом на 2023 р. вдалося відновили свою роботу, не дивлячись на втрати, які вони зазнали. Серед них:

- ТОВ «НВО «ЕКОСОФТ» — підприємство з виготовлення обладнання для очистки води, яке на початку широкомасштабного вторгнення втратило 42 % своїх основних засобів та 96% товарно-матеріальних цінностей, відновило свою роботу, але обсяги виробництва скоротилися на 30-40%.
- ТОВ «ПЛАНЕТА ПЛАСТИК» — завод поліетиленових виробів, збитки якого через російську агресію були оцінені у 40 млн доларів. Станом на 2023 р. не зміг повністю відновити потужності і виготовляв лише зернові рукава та плівку для теплиць.
- ТОВ «Техноком» — підприємство, яке до повномасштабної війни виробляло до 20 тис. тонн домішків та барвників для пластмаси на рік, тобто майже третина виготовленої в Україні продукції цього сегменту припадала саме на «Техноком», при цьому 50 % продукції йшло на експорт. Втрати підприємства від російської агресії склали 4 млн доларів, 20% обладнання не підлягало відновленню, 60% було пошкоджено. Вийти на показники виробництва 2021 р. «Техноком» мав намір приблизно через 2,5 роки (Ірпінська міська рада (е), 2023).

➤ м. Ізюм, Харківська область

У 2020 р. на території м. Ізюм діяло 3 великих підприємств. Причому тільки одне з них — ДП «Ізюмський приладобудівний завод» — належало до промислової сфери. Інші два — Тепломережі та Водоканал — належали до комунальної сфери (Ізюмська міська рада, 2020). Після здобуття Україною незалежності більшість великих промислових підприємств міста поступово почали зупиняти виробництво, що позбавило міський бюджет сталих надходжень. Підприємства харчової та лісової

промисловості — Ізюмський комбінат хлібопродуктів, ДП «Ізюмське лісове господарство», ПАТ «Ізюмське» та інші, які свого часу вдалося зберегти, не могли вирішити проблем з наповнюваністю місцевого бюджету (Звіряка та ін., 2018).

Під час російської окупації міста, значних пошкоджень зазнав ДП «Ізюмський приладобудівний завод», крім того його унікальне обладнання було розграбовано та вивезено до країни-агресорки. У 2024 р. бюджет міста значною мірою наповнювався за рахунок роздрібної й оптової торгівлі та ремонту автотранспорту, що склало 24,4% від усіх податків. При цьому на долю роздрібної торгівлі приходиться 15% зібраних податків, а на долю оптової — 4,2%. В грудні 2024 р. податкові надходження міської ТГ у порівнянні з листопадом збільшилися на 27,4 % і склали 18 млн 79 тис. 639 грн (Додаток К). При цьому в останній місяць 2024 р. сумарно на долю роздрібної та оптової торгівлі прийшлося 13,4 % надходжень. Лідером з наповнення бюджету став такий вид економічної діяльності як «сільське, лісове та рибне господарство» — 17,5% (доля за листопад складала 6,9%). В грудні 2024 р. на одного мешканця приходилося в середньому 369 грн податків, а на одного платника податків — 1777 грн, що стало найбільшим показником за рік (Додаток К). Найменше податків було зібрано в січні — 10 млн 23 тис. 341 грн. Це означає, що в середньому на одного мешканця приходилося 204 грн податків, а на одного платника податків — 964 грн. В цілому в 2024 р. за розділом «види економічної діяльності» до місцевого бюджету Ізюму надійшло 153 млн 138 тис. 23 грн податків. Щодо 2023 р., то найбільше надходжень до місцевого бюджету відбулося у вересні — 14 млн 707 тис. 596 грн. На той момент на одного мешканця приходилося в середньому 300 грн податків, а на одного платника податків — 1356 грн. Найнижчим за рівнем податків був листопад 2023 р. — 8 млн 136 тис. 331 грн. В той період на одного мешканця в середньому приходилося 166 грн податків, а на одного платника податків — 755 грн (Податкова карта України, 2024).

➤ **м. Охтирка, Сумська область**

У 2022-2024 рр., тобто після початку широкомасштабного вторгнення, підприємства Охтирки через складну безпекову ситуацію, масову міграцію населення, перебої енергопостачання значно знизили свою економічну активність. Була порушена логістика, доступ до ринків збуту втрачено (Охтирська міська рада (е), 2024).

Наразі основними платниками податків в Охтирці за видами економічної діяльності, окрім бюджетних і комунальних установ та підприємств роздрібної

торгівлі, є підприємства добувної промисловості, транспортування газу та нафти й надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості (29,9 %), ще 4% податків надходять від виробництва напоїв (Охтирський пивоварний завод) (Податкова карта України, 2024; Zapototskyi & Petrovska, 2025). У грудні 2024 р. у порівнянні з листопадом податкові надходження до міського бюджету збільшилися на 5,2 % і становили 30 млн 143 тис. 651 грн. Таким чином останнього місяця року на 1 мешканця в середньому приходилося 625 грн податків, а на одного платника податків — 2 474 грн, що є найвищим показником за 2024 р. (Додаток К). Найменше податкових надходжень надійшло у січні — 20 млн 957 736 грн, що становить по 435 грн на кожного мешканця і в середньому по 1863 грн на одного платника податків. В цілому в 2024 р. за розділом «види економічної діяльності» до місцевого бюджету Охтирки надійшло 296 млн 848 тис. 800 грн податків. Найкращим щодо податкових зборів у 2023 р. був липень — 36 млн 653 тис. 18 грн, тоді на 1 мешканця приходилося 760 грн податків, а на одного платника податків в середньому по 3516 грн. Найменше податків поступило в листопаді 2023 р. — 9 млн 696 тис. 953 грн. Тоді на кожного мешканця прийшлося по 201 грн, а на одного платника податків в середньому по 868 грн (Податкова карта України, 2024).

Станом на 1 жовтня 2024 р. на споживчому ринку Охтирської міської ТГ працювало 405 закладів роздрібною торгівлі, у місті діяло 18 складів-магазинів, 56 закладів ресторанного господарства, 120 об'єктів побутового обслуговування населення. При цьому у період 2022-2024 рр. було відкрито 99 нових закладів роздрібною торгівлі, 22 ресторанного господарства та 10 побутового обслуговування (Охтирська міська рада (є), 2024). У 2024 р. на долю роздрібною торгівлі приходилося 9% податкових надходжень (Податкова карта України, 2024).

➤ **м. Тростянець, Сумська область**

Основними виробниками промислової продукції в м. Тростянець до широкомасштабного вторгнення були підприємства харчової галузі, такі як «Монделіс Україна», «Якобс Дау Егбертс Україна», а також два хлібозаводи. Також серед найбільших підприємств міська рада називала «Тростянецький електрозавод» та ТОВ «Тростянецька цегла».

В період, коли місто було окуповано, всі ці підприємства були пошкоджені та пограбовані. Втім після звільнення Тростянця їм частково вдалося відновити свою роботу. Виробничі потужності більшості підприємств міста знизилися через

відсутність замовлень та складність логістичних маршрутів (Тростянецька міська рада (а), 2024).

У 2024 р. бюджет Тростянецької міської ТГ в основному наповнювався за рахунок сільськогосподарських підприємств — 22%, виробництва харчових продуктів — 15,4%, наземного та трубопровідного транспорту — 12,9 %, лісового господарства — 7,1%. Цікаво, що в грудні 2024 р. на долю сільського та лісового господарства припадало 38,5 % податків, в листопаді — 30,7%, в жовтні — 43,6 %. Тобто фактично Тростянець перетворюється на аграрний центр, а другою галуззю, яка суттєво впливає на наповнення місцевого бюджету є харчова промисловість. При цьому майже 39% податків у 2024 р. заплатили підприємства великого бізнесу (Податкова карта України, 2024).

У грудні 2024 р. податкові надходження до місцевого бюджету виросли на 9,2% в порівнянні з попереднім місяцем і становили 23 млн 537 тис. 24 грн. При цьому на 1 мешканця приходилося 824 грн податків, а на 1 платника податків — 3 тис. 220 грн (Додаток К). Найуспішнішим у податковому плані був жовтень 2024 р., коли до місцевого бюджету поступило 25 млн 189 тис. 106 грн. При цьому на 1 мешканця приходилося в середньому 882 грн податків, а на 1 платника податків — 3 тис.416 грн. Найменше податкових зборів було в січні 2024 р. — 14 млн 460 тис. 441 грн (506 грн — на 1 мешканця, 2024 грн — на 1 платника податків). В цілому в 2024 р. за розділом «види економічної діяльності» до місцевого бюджету Тростянця надійшло 224 млн 36 тис. 381 грн податків (Податкова карта України, 2024).

2.5. Соціальні чинники

Соціальні чинники відображають умови в яких мешканці деокупованих міст або тих міст, які були в оточені народжується, живуть, навчаються, працюють та старіють, явища та процеси, які впливають на населення на кожному з цих етапів. Тож вони як рушійна сила розвитку соціальних інститутів і формування цінностей та інтересів людини як особистості відіграють надзвичайно важливу роль під час визначення якості життя та рівня добробуту населення.

➤ м. Буча, Київська область

До соціальної сфери Бучі можна включити ряд підприємств та закладів, які спеціалізуються на забезпеченні задоволення всіх потреб мешканців міста, наприклад, отримання освітніх послуг, медичних послуг, культурне життя тощо.

Освітні послуги діти віком до 18 років отримують завдяки розвиненій мережі дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, а також позашкільні заклади та заклади, які можна віднести до **культури** та **спорту** (наприклад, школа мистецтв, Бучанська ДЮСШ (YouControl, 2024)). Щодо освітніх закладів, то станом на 2024 р. у місті Буча функціонують: 2 гімназії, 1 приватна гімназія, в якій наявна початкова школа, 5 ліцеїв (4 державних та 1 приватний), 2 початкових школи (державна та приватна), 1 загальноосвітня школа, 1 НВК (дитячий садочок та початкова школа на одній території). Здебільшого всі загальноосвітні навчальні заклади розміщуються в центральній частині міста, тож в південно-західній та східній частинах їх відчутно бракує. А загалом на території Бучанської міської ТГ працюють 17 закладів середньої освіти всіх форм власності, в яких в 2023 р. навчався 9391 учень, що на 14,3 % менше, ніж в 2022 р. (Бучанська міська рада (f), 2023). Крім цього безпосередньо в Бучі працюють 14 дошкільних навчальних закладів (Education.ua, 2024). А загалом на території, підпорядкованій Бучанської міської раді (міська ТГ) налічується 26 закладів дошкільної освіти: 17 комунальної форми власності (в 2023 р. їх відвідувало 2334 дітей, що на 6,5 % менше, ніж станом на початок 2022 р.) і 9 приватної (мали 183 вихованця, що на 2,8% менше, ніж на початку 2022 р.) (Бучанська міська рада (f), 2023).

У м. Буча працюють 3 **бібліотеки**, зокрема публічна міська, яка має філії в кожному населеному пункті, що входить в склад Бучанської міської ТГ (Бучанська міська рада (h), 2024).

У Бучі представлена як роздрібна, так і оптова **торгівля**. У межах міста працює ряд супермаркетів та гіпермаркетів зокрема так як Сільпо, Фора, АТБ, NOVUS, «Епіцентр» (зруйнований під час бойових дій на початку 2022 р.) та інші. Крім цього варто відзначити ряд торговельно-розважальних центрів, які функціонують у Бучі, наприклад, «Буча-Пасаж» (розташований у центрі міста), «Retail Park Bucha», «Avenir Plaza» тощо. Замість зруйнованого «Епіцентр» власники гіпермаркету збираються відкрити його оновлену та збільшену версію — ТРЦ «Bucha Gallery». Крім цього міський голова Бучі повідомив про будівництво нового ТРЦ, який буде розташовуватися вздовж Автошляху М 07 (Пономаренко, 2024). У цілому такі проекти викликають незадоволення у місцевих мешканців, адже через такі будівництва втрачається природній ландшафт м. Бучі. Крім цього економічна ситуація містян є не найкращою, тож вже наявні ТРЦ стоять напівпорожні, а до цього пропускна здатність вулиць Шевченка та Нове Шосе досить мала.

➤ **м. Ірпінь, Київська область**

Освіта. Система освіти Ірпінської міської ТГ представлена як комунальними так і приватними закладами. Так, станом на 2023 р. на території громади функціонувало 12 дошкільних закладів комунальної власності (ще один — тринадцятий — на той момент не відновив свою діяльність після руйнування) та 10 приватних закладів дошкільної освіти. Загалом на 2023 р. системою дошкільної освіти було охоплено 2 450 дітей, з них 2 170 — в комунальних закладах. Станом на 1 вересня 2023 р. на території Ірпінської міської ТГ діяло 10 закладів загальної середньої освіти: 8 ліцеїв та 2 гімназії, в яких навчалися 10 848 учнів, з них на очній формі — 8 964. Порівняльний аналіз кількості дітей, які відвідували дитячі садки та загальноосвітні школи до вересня 2023 р. — в попередні навчальні роки — міська рада Ірпеня не оприлюднила. Але кількість дітей, які фізично не відвідували заняття в загальноосвітніх школах може опосередковано вказувати, що межі Ірпінської міської ТГ через війну могло покинути як мінімум 1 884 дитини шкільного віку.

Крім того в Ірпені є 3 заклади позашкільної освіти, інклюзивно-ресурсний центр, діє також Центр професійного розвитку педагогічних працівників (Ірпінська міська рада (є), 2023).

Спортивний напрямок в місті представлено дитячо-юнацькою спортивною школою (частково зруйновано під час окупації) та стадіоном (зазнав значних руйнувань).

До мережі закладів **культури** Ірпеня входить будинок культури, який внаслідок військових дій потребує відновлення, школа мистецтв ім. Михайла Вериківського (482 учні на 2023р.) та історико-краєзнавчий музей.

В місті діють 2 **бібліотеки**: 1 для дорослих та 1 дітей. А загалом на території міської ТГ їх чотири.

Охорона здоров'я. Після деокупації Київської області Ірпінська центральна міська лікарня змогла повністю відновити свою роботу 1 червня 2022 р. В місті також діє Центр первинної медико-санітарної допомоги, який як і лікарня обслуговує не тільки містян, а й територіальну громаду. Станом на 1 жовтня 2023 р. загальна кількість зареєстрованих декларацій з лікарями центру складала 92 тис. 627, з них 17 тис. 418 — на дітей до 14 років (з яких 605 — це немовлята віком до 1 року), на дітей від 14 до 18 років — 1 тис. 442 декларації, а кількість дорослих осіб, які завдяки деклараціям мали право безкоштовно обслуговуватися в центрі налічувала 73 тис. 767 (Ірпінська міська рада (є), 2023).

У місті Ірпінь представлена як роздрібна, так і оптова *торгівля*. У межах міста працює ряд супермаркетів та гіпермаркетів зокрема так як Сільпо, Фора, АТБ, NOVUS тощо. Крім цього варто відзначити ряд торговельних центрів та торговельно-розважальних центрів, які функціонують в межах Ірпеня, зокрема: ТРЦ «Жиранф» (майже повністю зруйнований у лютому 2022 р.), ТЦ «Скриня», ТЦ «Гулівер», ТЦ «Леке», ТЦ «Irpın City» та ін. Станом на лютий 2024 р. власники зруйнованого ТРЦ працюють над його відновленням (Демченко, 2024). У цілому в цьому населеному пункті існує досить розвинена торговельна мережа, яка може задовольнити всі потреби місцевого населення, навіть за умови близькості Ірпеня до Києва.

➤ **м. Ізюм, Харківська область**

До початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну сфера *освітніх послуг* в м. Ізюм складалася з 8 закладів дошкільної освіти. Наразі в жодному з них не проводиться освітній процес. До того ж передбачалося, що в 2024 р. мережа закладів дошкільної освіти Ізюма скоротиться на 3 об'єкти. Причини, які були названі — зменшення кількості дітей віком до 6 років, реорганізація, пошкодження та руйнування закладів (Харківська обласна рада, 2023). На території Ізюмської міської ТГ діяло 6 закладів загальної середньої освіти, 5 з них безпосередньо в Ізюмі і 1 в с. Левківка. Наразі освітній процес в ліцеях м. Ізюм проводиться дистанційно, а Левківська гімназія не працює (Інформаційна система управління освітою, 2024). В Ізюмі також знаходиться інклюзивно-ресурсний центр, який було пошкоджено, але після деокупації міста він відновив свою діяльність (Харківська обласна рада, 2023), крім того діє заклад позашкільної освіти — Центр дитячої та юнацької творчості.

Заклади *культури* представлені палацом молоді та підлітків «Залізничник» (зруйновано в травні 2024 р.) та двома школами естетичного виховання: музичною та художньою (Офіційний сайт Ізюмської міської ради (b), 2024). На території міста до повномасштабної війни діяло 4 *бібліотеки*. Заклади спорту були представлені дитячо-юнацькою спортивною школою ім. В.Ткаченка та бюджетною установою «Футбольний клуб «Крем'янець».

Охорона здоров'я. На сайті міської ради зазначено три заклади медицини: «Центральна міська лікарня Піщанської Богоматері», «Центр первинної медико-санітарної допомоги міста Ізюм», «Ізюмська міська стоматологічна поліклініка». Під час широкомасштабної війни Центральна міська лікарня Ізюма зазнала значних руйнувань, збираються кошти на її відновлення (Харківська обласна рада, 2023). На початку жовтня 2022 р. в Ізюмі відкрили мобільний шпиталь. Його було розгорнуто

за допомогою міжнародних організацій, зокрема ВОЗ (Міністерство охорони здоров'я України, 2022).

В Ізюмі представлена як роздрібна, так і оптова *торгівля*. У місті працює ряд маленьких та середніх магазинів різної спеціалізації, які належать як до всеукраїнських мереж, наприклад, «EVA» так і є крамницями місцевих приватних підприємців, наприклад, «Меркурій»; кілька супермаркетів, зокрема АТБ, а також Центральний міський ринок. Чи не єдиним торговельно-розважальним центром в Ізюмі був ТРЦ «Марс», який навесні 2022 р. був знищений під час обстрілів населеного пункту російською армією (Кіртока, 2024). Як видно торговельна мережа в цьому населеному пункті досить мало розвинена і представлена в більшій мірі місцевим малим бізнесом, що може в повній мірі задовольняти потреби місцевого населення за наявності незначного попиту.

➤ м. Охтирка, Сумська область

До соціальної сфери Охтирки можна включити ряд підприємств та закладів, які спеціалізуються на забезпеченні задоволення всіх потреб мешканців міста, наприклад, отримання освітніх послуг, медичних послуг, культурне життя тощо.

Освітні послуги. У м. Охтирка та на території міської ТГ знаходиться 9 закладів дошкільної освіти, розрахованих в загальній кількості на 1253 місця. Станом на початок 2022 р. їх відвідувало 1247 дітей, у 2023 р. — 974 дитини, у 2024 р. — 987 дітей, а згідно прогнозу на 2025 р. — 830 дітей. Щодо загальноосвітніх закладів, то їх в Охтирці та на території ТГ 10. На початок 2022 р. в них навчалось 5115 дітей, у 2023 р. — 4875, у 2024 р. — 4752, прогноз на 2025 р. — 4680 дітей. Крім того в Охтирці розташовано 2 заклади позашкільної освіти, які на початок 2022 р. відвідувало 2387 дітей, у 2023 р. — 1977, у 2024 р. — 2050, прогноз на 2025 р. — 2000 дітей. Крім того Охтирка має Інклюзивно-ресурсний центр та Центр професійної підготовки педагогічних працівників. На території, підпорядкованій Охтирській міській раді і налічується 5 *бібліотек*, які входять до складу КЗ «Охтирська публічна бібліотека». **Спорт:** стадіон та юнацько-спортивна школа. (Охтирська міська рада (е), 2024).

Культурна сфера представлена міським краєзнавчим музеєм (зруйновано 8 березня 2022 р.), художня школа ім. Т.Г. Шевченка, музична школа ім. П.С. Білинника (в аварійному стані) (Охтирська міська рада (е), 2024). Крім того, в центральній частині м. Охтирка розташовано КЗ «Центр культури і дозвілля» (Народний дім), який належить до сусідньої Чернечинської громади (пошкоджено 8 березня 2022 р.) (Сумська обласна військова адміністрація (б), 2023).

Охорона здоров'я. Медичну допомогу місцевим мешканцям надають «Охтирська центральна районна лікарня» (має статус кластерного підприємства охорони здоров'я, тобто надає високоспеціалізовану допомогу), «Охтирський міський центр первинної медико-санітарної допомоги» (укладено 40 тис. 534 декларацій) та «Охтирська міська стоматологічна поліклініка» (Охтирська міська рада (e), 2024).

Щодо **торгівлі**, то в місті Охтирка представлена як роздрібна, так і оптова торгівля. У місті працює ряд маленьких та середніх магазинів різної спеціалізації, які належать як до всеукраїнських мереж, наприклад, «EVA», «Аврора» так і є крамницями місцевих приватних підприємців, наприклад, маркет «Провінція»; кілька супермаркетів, зокрема АТБ, а також Охтирський міський ринок. В Охтирці працюють два торговельні центри: «Портал» та «Славна». Як видно торговельна мережа в цьому населеному пункті досить мало розвинена і представлена в більшій мірі місцевим малим бізнесом, що може в повній мірі задовольняти потреби місцевого населення за наявності незначного попиту. Крім того, треба зазначити, внаслідок повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України, в Охтирській міській ТГ протягом 2022 р. було пошкоджено 45 магазинів, 5 закладів громадського харчування та 1 аптека (Сумська обласна військова адміністрація (b), 2023).

➤ **м. Тростянець, Сумська область**

Освітні послуги. На території, підпорядкованій Тростянецькій міській раді налічується 7 закладів дошкільної освіти, 5 з яких знаходяться безпосередньо в місті, 12 загальноосвітніх шкіл, 6 з яких знаходяться безпосередньо в місті, 1 заклад позашкільної освіти (Палац дітей та юнацтва), центр професійного розвитку педагогічних працівників та інклюзивно-ресурсний центр (Тростянецька міська рада (a), 2024; Відділ освіти Тростянецької міської ради, 2024).

Заклади **культури** м. Тростянець представлені музейно-виставковим центром, 4 клубними закладами та дитячою музичною школою ім. П. Чайковського, яка відновила заняття 2 травня 2022 р. На території міста знаходиться 3 **бібліотеки**, ще 2 — на території ТГ — в селах Кам'янка та Лучка (Тростянецька міська рада (d), 2024).

Спортивні заклади представлені дитячо-юнацькою спортивною школою, СП «Академія спорту», ФК «Тростянець», який належить до другої ліги. У місті є футбольно-легкоатлетичний стадіон ім. Володимира Куца (постраждав під час війни, але був відновлений).

Заклади охорони здоров'я м. Тростянець представлені Центром первинної медико-санітарної допомоги та міською лікарнею, яка була суттєво пошкоджена під

час повномасштабного вторгнення та знаходиться в стадії реконструкції (Тростянецька міська рада (є), 2024; Вороненко(а), 2024).

У місті Тростянець представлена як роздрібна, так і оптова *торгівля*. У місті працює ряд маленьких та середніх магазинів різної спеціалізації, які належать як до всеукраїнських мереж, наприклад, «EVA», «Аврора» так і є крамницями місцевих приватних підприємців, наприклад, маркет «Малібу»; супермаркет АТБ, а також Тростянецький міський ринок (має дві локації). В Тростянці не працює жодного торговельного центра. Як видно торговельна мережа в цьому населеному пункті досить мало розвинена і представлена в більшій мірі місцевим малим бізнесом, що може в повній мірі задовольняти потреби місцевого населення за наявності незначного попиту. Зазначимо також, що в 2022 р. внаслідок повномасштабної війни на території Тростянецької міської ТГ були пошкоджені 46 магазинів, 6 закладів громадського харчування та 4 аптеки (Сумська обласна військова адміністрація (б), 2023).

2.6. Екологічний чинник

На якість життя населення в значній мірі впливають також *екологічний чинник*. Стан природного середовища, рівень його забруднення прямо та опосередковано впливають на здоров'я та самопочуття населення досліджуваних міст, а також на їхнє суб'єктивне сприйняття задоволення життям та відчуття щастя. Тож особливості впливу дії таких чинників відіграють під час визначення якості життя та рівня добробуту населення.

➤ м. Буча, Київська область

Місто Буча розміщується в центральній частині Київської області. Ця територія згідно з фізико-географічним поділом відноситься до області Київського Полісся (зона мішаних лісів). Місто має полого хвилястий рівнинний рельєф. Фіксується доволі слабкий ухил (до 3%) в східній частині населеного пункту, ближче до річки Ірпінь. У цілому територія, на якій розташовується місто відзначається підвищеністю та слугує вододілом, що розділяє басейни двох річок: Рокач (протікає близько до північної межі населеного пункту) і Буча (протікає ближче до південно-східної межі) — обидві являються лівими притоками р. Ірпінь. Обидва водотоки мають переважно снігове живлення, хоча гідрологічний режим був значно змінений внаслідок антропогенного втручанням (Шпилевський, Сугак та ін., 2021).

Територія м. Буча розташовується в межах атлантико-континентальної кліматичної області помірного поясу. У середньому за рік тут фіксується досить висока вологість повітря близько 80%. До специфічних атмосферних явищ, що були зафіксовані на цій території можна віднести: заметіль (у середньому 9 днів на рік), туман (у середньому 40 днів на рік), грозу (у середньому 31 день на рік), град (у середньому близько 1,5 дня на рік), пилова буря (близько 2 днів на рік). Для міста Буча найбільш характерними є вітри, які взимку мають південно-східний (ПдСх) напрям, а влітку — північно-західний (ПнЗх) напрям (Шпилевський, Сугак та ін., 2021).

У межах території міста розташовується родовище корисних копалин, а саме — «Ястремщинське», в якому знаходяться запаси глини, видобуток якої проводять. У заплаві річки Буча, в південному куті населеного пункту розташовується однойменне родовище торфу. Крім цього орієнтовно в межах даного міста розташовується Бучанська ділянка підземних вод (питні та технічні), яка відноситься до Ірпінського родовища. Гідроекологічний каркас території міста Буча сформовано понад 30 водоймами як природними, так і штучними. Місцеві мешканці використовують їх як місця відпочинку.

Територія міста загалом відноситься до таких, що мають високий природний потенціал до виникнення забруднень, які погіршують якість атмосферного повітря (Шпилевський, Сугак та ін., 2021). У м. Буча до основних видів забруднень повітря, що мають штучне походження, можна віднести: транспорт (у більшій мірі автомобільний) та викиди в атмосферу, які здійснюються промислово-комунальними підприємствами (Бучанська міська рада (d), 2019). При цьому простежуються тенденції до зменшення викидів в атмосферне повітря небезпечних речовин, джерелами яких є підприємства, через що вони зменшують та/або припиняють економічну активність (Шпилевський, Сугак та ін., 2021). З іншого боку ще станом на 2019 р. в населеному пункті збільшилася кількість викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, джерелами яких є транспорт (автомобільний), хоча перевищень норми зафіксовано не було. Найбільший рівень забруднень фіксується вздовж головних транспортних артерій міста Буча (Бучанська міська рада (d), 2019).

До основних джерел забруднення поверхневих вод населеного пункту варто віднести природний поверхневий стік, сформований в межах територій, на яких розміщується приватний сектор та територій, що належать до промислово-комунальних зон (Шпилевський, Сугак та ін., 2021). У Бучі фіксується високий рівень

залягання ґрунтових вод, що може бути загрозливим та призвести до підтоплення забудованих ділянок. Крім цього водойми, які розташовуються в межах населеного пункту потребують заходів з підтримання їх в належному санітарному стані (Бучанська міська рада (d), 2019). У цілому станом на першу половину 2024 р. забруднення водойм в м. Буча досягли критичного рівня, особливо це стосується річок Буча та Рокич, які є природними межами для населеного пункту. Русла обох річок засмічено побутовими відходами (тверді фракції), вода забруднена небезпечними хімічними сполуками та поширює неприємний запах. Крім цього на берегах обох річок влаштовуються стихійні сміттєзвалища, зокрема побутових відходів (р. Рокач) та будівельних відходів (р. Буча) (Балюх, 2024; Шевченко, 2021). Небезпечні хімічні сполуки, які таким чином потрапляють у водні об'єкти, а також можливі бактерії та віруси, які швидко розмножуються, — несуть значну загрозу для здоров'я місцевого населення. З огляду на це обидві річки не можуть відігравати роль рекреаційного об'єкту та використовуватися як місце відпочинку.

Згідно з агроґрунтовим районуванням територія м. Буча відноситься до Брусилівсько-Київського району (в складі Правобережної провінції) (Карти України, 2024). Місто розташовано на території з типовими поліськими ґрунтами, зокрема: лучно- та торфувато-болотних, дерново-підзолистих глейових та неоглеєних та ін. ґрунти. До основних джерел антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив можна віднести: забруднення атмосферного повітря (викиди автомобільного транспорту), а також відсутність в місті мережі централізованого водопостачання, яка б повністю охоплювала всю територію приватної забудови, та достатньо розширеної мережі дощової каналізації. Додатково збільшення кількості важких металів в ґрунтовому покриві зафіксовано внаслідок оборонних боїв в Київській області та окупації міста на початку 2022 р. (НУБіП України, 2023). Станом на 2021 р. в населеному пункті не спостерігається проблем із зберіганням відходів, як побутових так і небезпечних — навіть за умов відсутності спеціального полігону, утилізація відбувається згідно з вимогами екологічної безпеки (Шпилевський, Сугак та ін., 2021). При цьому станом на осінь 2024 р. ситуація докорінно змінилася, адже комісія ДЕІ Столичного регіону зафіксувала в м. Буча наявність декількох стихійних сміттєзвалищ, на яких зберігалися побутові та будівельні відходи: одне розміщувалося на вул. Промисловій (займало майже 4 га території), а друге — на вул. Яблунська (розмір території сягав більш ніж 1500 м²). Ділянки території, на яких було облаштовано такі сміттєзвалища знаходяться в приватній власності або орендуються

юридичними особами. Крім цього впродовж 2024 р. знайдено і ліквідовано ще одне незаконне сміттєзвалище, яке розташовувалося неподалік Бучанського міського парку, а саме в межах заплави р. Рокач (Державна екологічна служба Столичного регіону, 2024). Це свідчить про значні проблеми з утилізацією відходів та збільшенням чинників, які впливають на забруднення водойм та земельних ресурсів міста Буча, що у свою чергу з часом принесе негативний відбиток на здоров'ї місцевого населення. Додатково збільшення кількості важких металів в ґрунтовому покриві зафіксовано внаслідок оборонних боїв в Київській області на початку 2022 р. (НУБіП України, 2023).

До лютого 2022 р. основними джерелами шумового забруднення є залізниця та аеродром «Антонов», що розташовується неподалік в селищі Гостомель (Шпилевський, Сугак, 2021). У перші дні після початку повномасштабної війни цей аеродром зазнав значних руйнувань внаслідок обстрілів з боку російської армії (Толуб, 2024). Крім цього станом на вересень 2024 р будь-які польоти пасажирських літаків в Україні не відбуваються. З огляду на ці чинники аеродром «Антонов» в даний момент не є одним з джерел шумового забруднення для м. Буча.

Навіть після деокупації м. Буча та Бучанської громади збройні сили РФ продовжують завдавати шкоду природному середовищу цієї території. Так, наприклад, тільки в лютому 2024 р. під час однієї з масованих атак на Столичний регіон було знищено близько 700 одиниць дерев різних порід на площі більш ніж 2 тис. м² (Державна екологічна служба Столичного регіону, 2024). Під час бойових дій на території міста токсичні речовини, які виділяються під час вибуху снарядів могли спричинити забруднення водних, земельних та повітряних ресурсів. Подібні випадки, які не є поодинокими, завдають неймовірної та непоправної шкоди екології досліджуваного міста та чинить негативний вплив на життя місцевих мешканців. Погіршення стану довкілля в Бучі в останні декілька років спостерігається внаслідок підвищеної антропогенної активності серед місцевого населення, девелоперів, підприємців та ін.

У північній та північно-східній частині міста Бучі збереглися ділянки (в межах рекреаційних та санаторно-оздоровчих закладів) з природним ландшафтом, характерним для цієї території. На території Бучанської міської ТГ розташовано 3 об'єкти природно-заповідного фонду: 2 лісових заказники місцевого значення «Ворзельський» та «Сторожівці» та ботанічна пам'ятка природи. Загальна площа ландшафтно-рекреаційної території та вуличного озеленення в місті Буча складає 140

га. (Шпилевський, Сугак та ін, 2021). Загалом у місті розташовуються декілька парків, зокрема головний міський парк, та сквер Шевченка з великим рівнем озеленення. Наявність такої кількості місць для відпочинку та поєднання з природою для місцевих мешканців є одним з чинників, які позитно впливають на задоволення від життя в місті Буча.

➤ **м. Ірпінь, Київська область**

Місто Ірпінь розміщується в центральній частині Київської області. Ця територія згідно з фізико-географічним поділом відноситься до області Київського Полісся (зона мішаних лісів). Місто має полого хвилястий рівнинний рельєф, який розчленовано мережею річок та балок. Фіксується доволі слабкий ухил в східній частині населеного пункту, ближче до річки Ірпінь. У межах території міста знаходяться заплави річок: Ірпінь (з абсолютними висотами до 112 м) та Буча (з абсолютними висотами до 116 м) (Губенко та ін., 2018).

Територія м. Ірпінь розташовується в межах атлантико-континентальної кліматичної області помірного поясу. У середньому за рік тут фіксується досить висока вологість повітря 79%. До специфічних атмосферних явищ, що були зафіксовані на цій території можна віднести: заметіль (у середньому 9 днів на рік), туман (у середньому 40 днів на рік), грозу (у середньому 31 день на рік), град (у середньому близько 1,5 дня на рік), пилова буря (близько 2 днів на рік). Для міста Ірпінь найбільш характерними є вітри, які взимку мають південно-східний (ПдСх) напрям, а влітку — північно-західний (ПнЗх) напрям (Губенко та ін., 2018).

Геологічна будова території, на якій розташовується місто Ірпінь, представлена відкладами різних періодів, наприклад, четвертинної системи (піщано-глинисті породи). Крім цього орієнтовно в межах даного міста розташовується Ірпінське родовище підземних вод (питні та технічні). Гідроекологічний каркас території міста Ірпінь сформовано 6 розділеними між собою водоносними комплексами та горизонтами. Найважливіше значення для господарського комплексу мають: бучансько-канівський водоносний горизонт (потужність від 7 до 30 м) та комплекс представлений сеноманськими відкладами (потужність у середньому близько 30 м). Саме завдяки ним не тільки м. Ірпінь забезпечується питною водою, а ще й м. Буча, селища Гостомель та Ворзель.

Територія міста загалом відноситься до таких, що мають високий природний потенціал до виникнення забруднень, які погіршують якість атмосферного повітря (Губенко та ін., 2018). У м. Ірпінь до основних видів забруднень повітря, що мають

штучне походження, можна віднести: транспорт (у більшій мірі автомобільний) та викиди в атмосферу, які здійснюються промислово-комунальними підприємствами. При цьому станом до 2022 р. простежувалися тенденції до збільшення викидів в атмосферне повітря небезпечних речовин, джерелом яких є промислово-виробничий комплекс міста — основне скупчення підприємств зосереджується на півночі та північному-заході Ірпеня. Навіть незважаючи на те, що промисловість населеного пункту не працює регулярно і на повну потужність, санітарно-захисні зони працюючих виробництв залишаються ділянками з поганою якістю атмосферного повітря. Ще одним стаціонарним джерелом забруднення для Ірпеня є підприємства, які забезпечують місто теплом та енергією. Вони здебільшого негативно впливають на якість повітря в межах зон проживання місцевого населення. З іншого боку суттєвого забруднення атмосферному повітрю в межах населеного пункту додає транспорт (автомобільний), хоча перевищень норми зафіксовано не було. Найбільший рівень забруднень фіксується вздовж головних транспортних артерій міста Ірпінь (Шпилевський, Муха та ін., 2019).

Окрім річок Ірпінь та Буча до гідрографічної мережі даного населеного пункту належать інші водойми, зокрема кар'єри, в яких припинилися роботи з видобутку та які були заводнені, озера, копанки. Рельєф річкових долин здебільшого виположений, а в заплавах в середині ХХ століття зведено зрошувально-осушувальну систему, яка була необхідна ведення сільського господарства на цих ділянках території (Шпилевський, Муха та ін., 2019). Вода з річки Ірпінь, завдяки насосній станції піднімається на більш високий рівень в межах греблі та з неї вливається до Київського водосховища (використовуються Київською ГЕС для виробництва електроенергії). Греблю на р. Ірпінь було підірвано наприкінці лютого 2022 р. під час оборонних боїв на території Київської області (Гарасим, Кельм, 2022). Станом на 2019 р. вода в річці Ірпінь була помірно забруднена, а головним чинником, який впливає на її якість є антропогенне навантаження. Згідно з даними гідрохімічних досліджень води в цій річці фіксується значний рівень забруднення важкими металами (Шпилевський, Муха та ін., 2019). Унаслідок потрапляння стічних вод з колекторів підприємств та нових житлових комплексів, які збільшують навантаження на систему водовідведення міста, з річку Ірпінь потрапляє все більше хімікатів. Крім цього станом на 2023 р. зростає рівень забруднення річки Буча, унаслідок потрапляння у води будівельного та побутового сміття. Така ситуація стала можливою через утворення на берегах водної артерії цього населеного пункту стихійних сміттєзвалищ (Кіхтенко, 2023).

Додатковим фактором, який має негативний вплив на гідроекологічний стан вод у річках Ірпінь та Буча є меліоративні, берегозахисні роботи, роботи зі створення дренажних каналів та з поглиблення річкового дна, які проводилися надмірно та змінили природний режим цих артерій (Шпилевський, Муха та ін., 2019).

Згідно з агрогрунтовим районуванням територія м. Ірпінь відноситься до Брусилівсько-Київського району (в складі Правобережної провінції) (Карти України, 2024). Місто розташовано на території з типовими поліськими ґрунтами, зокрема тут сформувалися: лучно-болотні, лучні та дернові та торфово-болотні ґрунти, а також торфовища. До основних джерел антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив можна віднести: забруднення атмосферного повітря (викиди автомобільного транспорту), а також виникнення стихійних сміттєзвалищ (Шпилевський, Муха та ін., 2019). Тенденції до збільшення випадків неналежного поводження з відходами можуть бути пов'язані як з браком місця в межах офіційного сміттєзвалища та відсутності мережі для сортування та перероблення відходів, так і з збільшенням навантаження на міську систему, внаслідок неконтрольованого будівництва нових житлових комплексів. Додатково збільшення кількості важких металів в ґрунтовому покриві зафіксовано внаслідок оборонних боїв в Київській області та частковій окупації міста на початку 2022 р. (НУБіП України, 2023).

Серед важливих несприятливих чинників, які впливають на інженерно-геологічне освоєння території, на якій розташовано місто є значна заторфованість земельних ресурсів, високий рівень залягання підземних вод та можливі підтоплення, вітрова ерозія, заболоченість деяких ділянок тощо. Площа території, яка використовувалася для сільськогосподарської діяльності з часом значно зменшилася, що призвело до швидкої мінералізації земель, які колись були осушені. Крім цього ці ділянки характеризуються значним виснаженням ґрунтів або високою кислотністю, якщо це болотиста місцевість (Шпилевський, Муха та ін., 2019). Усі ці фактори збільшують вплив природно-техногенної загрози на здоров'я місцевого населення.

Територія даного населеного пункту відноситься до однойменного екологічного коридору (має регіональне значення для Київської області), до якого включено річкову долину Ірпеня та лісові масиви (здебільшого сосново-дубові ліси), розташовані вздовж русла або прилягають до нього (Шпилевський, Муха та ін., 2019). У межах історичної місцевості м. Ірпінь — Пилипів Потік та однойменного урочища розташовується гідрологічний заказник «Криничка», який має місцеве значення в Київській області. До заказників загальнодержавного значення, які розташовані

близько до м. Ірпінь або в межах Ірпінської міської ТГ відноситься лісовий заказник «Жуків хутір», а важливою пам'яткою природи є «Дуб Прадуб» (розташований в урочищі Пилипів Потік, в одній з дібров) (Природно-заповідний фонд України, 2024). Неподалік від історичної місцевості м. Ірпінь — Романівки, розташовується пам'ятка (ботанічна) природи «Романівське болото», яка має загальнодержавне значення (Природно-заповідний фонд Києва, 2024). Головними проблемами, які впливають на природно-екологічну мережу м. Ірпінь та позбавляють місцевих мешканців місць для відпочинку та рекреації є: неконтрольована незаконна забудова лісових масивів житловими комплексами (Поліщук, 2018); незаконна вирубка як з боку девелоперів, так і з боку лісових господарств (Державна екологічна служба Столичного регіону, 2024).

➤ **м. Ізюм, Харківська область**

Місто Ізюм розміщується в південно-східній частині Харківської області. Ця територія згідно з фізико-географічним поділом знаходиться на межі північно-степової підзони (в основному) та лісостепової зони. Територія, на якій розташовано населений пункт знаходиться на межі між Середньоруською та Донецькою височинами. Місто Ізюм має хвилястий рівнинний рельєф, який слабо розчленований ярами та балками. У південній частині міста, на правобережжі річки Сіверський Донець, спостерігається відчутне підвищення рельєфу, зокрема у вигляді гори Крем'янець (висота не перевищує 180 м) (Максименко, Квартенко & Різник, 2016). У цілому територія населеного пункту розташовується на правому та лівому берегах річки Сіверський Донець, яка зважаючи на фізико-географічну зону, в якій протікає є досить маловодною. Тож, для того щоб місцеве населення (як м. Ізюм, так й Ізюмської міської ТГ та інших АТО України) та промисловість були забезпечені водою басейн річки Сіверський Донець піддався значному антропологічному втручанням, яке полягало в зведенні системи водосховищ, каналів, магістральних водогонів. Найближчим водосховищем до даного населеного пункту, яке розташовується в Харківській області є Оскільське — відноситься до регулятора стоку Сіверського Дінця і пов'язане з його лівою притокою (р. Оскіл) (ОБСЄ, Державне агентство водних ресурсів України, 2021). У межах міста Ізюм протікають ще дві річки: Ізюмець, яка є лівою притокою річки Сіверський Донець; Сухий Ізюмець, який є лівою притокою річки Ізюмець. Обидві річки в межах даного населеного пункту впадають до водних артерій, притоками яких вони є; а також

мають слаборозвинуті річища, тож їхні русла можуть пересихати в літній період (Погорільчук, 2011).

Станом на 2019 р. якість поверхневих вод у річці Сіверський Донець в межах Ізюмської ділянки була задовільною, але спостерігалися тенденції до зміни якості стану річкового басейну до незадовільного. Такий ризик існував через збільшення антропогенного навантаження на водну артерію. Серед основних чинників, які впливали на стан поверхневих вод на той час були: житлово-комунальні підприємства, фірми, які займаються діяльністю пов'язаною з сільським господарством, а також промислові підприємства ОБСЄ, Державне агентство водних ресурсів України, 2021). На території Харківської області фіксується високий рівень скидів стічних вод до Сіверського Дінця, проте багато об'єктів, які відносяться до очисних споруд в цьому регіоні потребують реконструкції, зокрема в Ізюмі. Територія, на якій розташовується м. Ізюм, є схильною до підтоплень, через залягання підземних вод на високому рівні (Харківська обласна військова адміністрація (а), 2022). Геологічна будова території, на якій розташовується місто Ізюм, представлена відкладами різних періодів, наприклад, фосфоритами, які залягають піщано-мергелевій товщі сеноманського ярусу. Згідно з оцінками в Ізюмському родовищі знаходяться близько 3 млн т. покладів фосфоритів (Вешицький, 2011). Крім цього на території міста зафіксовано поклади будівельних пісків, вапняку, глини та охри (Ізюмська міська рада, 2020).

Територія м. Ізюм розташовується в межах континентальної кліматичної області помірного поясу. До специфічних, здебільшого негативних, атмосферних явищ, що були зафіксовані на цій території можна віднести: ерозію, пилові бурі, суховії. (Максименко, Квартенко & Різник, 2016). Територія даного населеного пункту загалом відноситься до таких, що мають високий природний потенціал до виникнення забруднень, які погіршують якість атмосферного повітря. Станом на 2020 р. у м. Ізюм до основних видів забруднень повітря, що мають штучне походження, можна віднести: транспорт (у більшій мірі автомобільний) та викиди в атмосферу, які здійснюються більшою мірою житловим сектором, промисловістю та муніципальними будівлями (Ізюмська міська рада, 2020).

Згідно з агрогрунтовим районуванням територія м. Ізюм відноситься до Ізюмсько-Петровського району (в складі Задонецької провінції). Ґрунтовий покрив території неоднорідний і характеризується наявністю таких ґрунтів: дернові піщані неоглеєні, чорноземні піщані, дернові піщані оглеєні та слабогумусні піски,

черноземно-лучні тощо (Карти України, 2024). Подекуди можуть спостерігатися середньогумусні ґрунти, звичайний чорнозем та змитий чорнозем (Максименко, Квартенко & Різник, 2016). До основних джерел антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив можна віднести: забруднення атмосферного повітря (викиди автомобільного транспорту); виникнення стихійних звалищ як з побутовими відходами, а після лютого 2022 р. ще й відходами, які залишилися внаслідок бойових дій та окупації міста; а також забруднення ґрунтів важкими металами внаслідок бойових дій (Ізюм інформаційний (b), 2024; НУБіП України, 2023).

З огляду на те, що територія міста Ізюм з одного боку оточена степовими ділянками, які відведені під сільськогосподарську діяльність, і височинами, а з іншого боку з густими лісами, тут працюють декілька лісництв (Ізюмська міська рада, 2020). Державне підприємство, до складу якого входять ці лісництва, — «Ізюмське лісове господарство», ще у 2020 р. було пов'язано з незаконними вирубками лісів та незаконним видобутком надр (розробка піщаного кар'єру), що негативно вплинуло на стан навколишнього середовища даного населеного пункту. Станом на першу половину 2023 р. внаслідок обстрілів, яким територія Ірпінської міської ТГ піддається через атаки РФ, було значно пошкоджено біотехнічні споруди, які розташовуються в мисливських угіддях; це також значно ускладнює діяльність рибних господарств, адже розмінування потребують не тільки земельний покрив, але й водні ресурси (Державна екологічна служба в Харківській області, 2024).

У межах Ізюмської міської ТГ розташовуються різні природні об'єкти, які належать до природно-заповідного фонду Харківської області та України, зокрема: ландшафтний парк «Ізюмська лука» (має регіональне значення), пам'ятка (комплексна) природи «Гора Крем'янець» (має місцеве значення), пам'ятка (ботанічна) природи «Петрівський дуб-велетень» (має місцеве значення), пам'ятка (ботанічна) природи «Ізюмська дача» (має місцеве значення) (Природно-заповідний фонд України, 2024). В Ізюмі знаходиться міський парк, який під час окупації населеного пункту у 2022 р. зазнав значних пошкоджень і перебуває на етапі відновлення (Офіційний сайт Ізюмської міської ради (a), 2023). Усі ці об'єкти формують необхідну еколого-природничу мережу, необхідну для відпочинку та рекреації міського населення. Незадовільний стан цих об'єктів, внаслідок військових дій, доволі відчутно впливають на задоволеність життям в місті для місцевих мешканців безпосередньо та опосередковано.

➤ **м. Охтирка, Сумська область**

Місто Охтирка розміщується в південно-східній частині Сумської області. Ця територія згідно з фізико-географічним поділом відноситься до Великописарського-Охтирського району (Білоконь та ін., 2005) і знаходиться на півдні лісостепової провінції (Лівобережно-Придніпровська) (Лебедев та ін., 2020). Це означає, що територія, на якій розташовано населений пункт знаходиться в межах Полтавської рівнини, яка характеризується слабкою розчленованістю. Загалом рельєф території м. Охтирки слабохвилястий, зустрічаються розчленування, завдяки наявній тут мережі флювіогляціальних долин, які відносяться до реліктових (Білоконь та ін., 2005).

Даний населений пункт розташовано обох берегах річки Охтирка, яка є лівою притокою річки Ворскла та впадає в неї на відстані 4 км на захід від міста. Межею для міста Охтирка слугують природні об'єкти: річка Гусинка та болота з озерами на півночі та півдні відповідно, а з заходу населений пункт відділено від річки Ворскла сипучими пісками і рухомими дюнами. Саме ця ділянка на захід від м. Охтирка кожної весни страждає від паводків. Крім річки Охтирки до гідрографічної мережі даного населеного пункту належать інші водойми, зокрема озера, деякі з них пересохли через впровадження невдалої меліораційної програми. Наприкінці ХІХ століття в місті звели специфічну гідрологічну споруду — дамбу-шосе (Лебедев та ін., 2020). Територія м. Охтирка розташовується в межах континентальної кліматичної області помірного поясу. До специфічних, здебільшого негативних, атмосферних явищ, що були зафіксовані на цій території можна віднести: тумани, пилові бурі, заметілі (Білоконь та ін., 2005).

Особливості геологічної структури міста Охтирка зумовлені розташуванням між двома геоструктурними елементами: Дніпровсько-Донецькою западиною та Воронезьким кристалічним масивом. Геологічна будова території, на якій розташовується м. Охтирка, представлена відкладами різних періодів, наприклад, четвертинної системи (червоно-бурі глини, пісками різнозернистими тощо). Крім цього орієнтовно дане місто розташовується в межах великого артезіанського басейну — Дніпровсько-Донецького. Гідроекологічний каркас території міста Охтирка сформовано 3 розділеними між собою водоносними комплексами (з них 2 безнапірні горизонти) та 1 водоміською товщою. Найважливіше значення для господарського комплексу мають: водоміська товща, яка відноситься до бучацького горизонту (глибина залягання від 100 м до 150 м), а також водоносним горизонтом, який залягає набагато нижче і пов'язаний сеноманськими відкладами (потужність від

100 м до 150 м). Саме завдяки ним м. Охтирка частково забезпечується питною водою (Білоконь та ін., 2005).

Станом на 2024 р. стан води в річці Охтирка не є задовільним, хоча основні забруднюючі речовини водного об'єкта мають органічне походження і з'являються разом зі стічними водами. Крім цього зростає рівень забруднення річки, унаслідок потрапляння у води будівельного та побутового сміття (Державна екологічна служба в Сумській області, 2024). Загалом річка Охтирка є досить неглибокою (на деяких ділянках глибина сягає лише 2,5 м), а ширина сягає від 5 м до 20 м, подібні характеристики має річка Гусинка, русло якої схильне до пересихання (Білоконь та ін., 2005). З огляду на незадовільний санітарний стан водних об'єктів, а також проведення низки інженерних заходів та втручань у русло, річки зазнали дуже сильного негативного антропогенного впливу. На території м. Охтирка розташовувалася систему очисних споруд, яку було значно пошкоджено під час обстрілів, які влаштовувалися російськими збройними силами у 2022 р. Це унеможливило проведення належного очищення стічних вод та подальшу експлуатацію системи. Крім цього, внаслідок завданих руйнувань неочищені стоки потрапили до одного з озер, що знаходиться на території Охтирки, тим самим рівень забруднення його вод критично виріс (Державна екологічна служба в Сумській області, 2024). У межах території міста розташовується місцеві родовища корисних копалин, а саме «Охтирське» та «Староіванівське» (розробляються поклади піску та глини), і досить потужне родовище нафти і газу, яке відноситься до «Охтирського нафтопромислового району» (має декілька досліджених і розроблених ділянок) (Білоконь та ін., 2005).

Згідно з агроґрунтовим районуванням територія м. Охтирка відноситься до Тростянецького району (в складі Лівобережної високої провінції) (Карти України, 2024). Ґрунтовий покрив території неоднорідний і характеризується наявністю таких ґрунтів: чорноземами малогумусними (фіксуються з різним рівнем змитості), лугово-чорноземні ґрунти, глибокі та середньо-глибокі торфовища тощо (Білоконь та ін., 2005). До основних джерел антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив можна віднести: забруднення атмосферного повітря (викиди автомобільного транспорту та промисловості); виникнення стихійних звалищ як з побутовими відходами, а після після лютого 2022 р. ще й відходами, які залишилися внаслідок бойових дій під час оборони міста, а також забруднення ґрунтів важкими металами в

той же період (Державна екологічна служба в Сумській області, 2024; НУБіП України, 2023).

У межах Охтирської міської ТГ розташовуються різні природні об'єкти, які належать до природно-заповідного фонду Сумської області, зокрема: пам'ятка (ботанічна) природи «Дуб на території школи № 5 (на вулиці Армійській)» (має місцеве значення), пам'ятка (ботанічна) природи «Дуб (поблизу колишнього заводу медичних виробів)» (має місцеве значення). Не так далеко від м. Охтирки знаходяться: Національний (природний) парк «Гетьманський» та гідрологічний заказник «Хухрянський» (має загальнодержавне значення) (Природно-заповідний фонд України, 2024). Усі ці об'єкти формують необхідну, хоч і не дуже розвинену та облаштовану, еколого-природничу мережу, необхідну для відпочинку та рекреації міського населення. Незадовільний стан цих об'єктів, внаслідок військових дій, доволі відчутно впливають на задоволеність життям в місті для місцевих мешканців безпосередньо та опосередковано.

➤ м. Тростянець, Сумська область

Місто Тростянець розміщується в південно-східній частині Сумської області. Ця територія згідно з фізико-географічним поділом знаходиться в Сумсько-Тростянецькому районі лісостепової зони (Східноукраїнський край) (Карти України, 2024). Територія населеного пункту має хвилястий рівнинний рельєф, який слабо розчленований ярами та балками. Досить часто зустрічаються ландшафтні форми з негативною кривизною. Місто Тростянець простягається з північного заходу вздовж річкової долини на південний схід. У межах населеного пункту спостерігаються декілька відчутних підвищень рельєфу, зокрема у вигляді місця, де однойменний струмок впадає до річки Боромля (права притока річки Ворскла), а також на півдні міста у вигляді місця неподалік Охтирської гори. Крім струмка Тростянець на території даного міста до Боромлі впадає ще струмок Буровець (обидва можна вважати правими притоками), а також дві річки: Люджа і Радомля (обидві є лівими притоками) (Вечерський, 2003).

Стан поверхневих вод в річці Боромля не є задовільним. До основних джерела забруднення можна віднести органічні речовини, які потрапляють до водного об'єкту зі стічними водами (вина за це в основному лежить на місцевих комунальних підприємствах); а також азоти, які потрапляють до водного об'єкту внаслідок інтенсивної сільськогосподарської діяльності (Сумська обласна військова адміністрація (а), 2022). Після лютого 2022 р. рівень забруднення Боромлі значно зріс,

внаслідок початку повномасштабного вторгнення РФ до України. Забруднюючі речовини, які потрапили у водну артерію під час бойових дій та окупації катастрофічно вплинули на біоресурси та якість поверхневих вод (Христенко (b), 2022).

Особливості геологічної структури міста Тростянець зумовлені розташуванням між двома геоструктурними елементами: Дніпровсько-Донецькою западиною та Воронезьким кристалічним масивом (Карти України, 2024). Територія, на якій розташовується даний населений пункт є перспективною для видобутку нафти. За попередніми оцінками тут знаходиться нерозроблена «Тростянецька ділянка» (поклади можуть сягати 1 млн. т), яка входить до «Охтирського нафтопромислового району». Подекуди на цій території можуть зустрічатися незначні поклади скляних пісків. Окрім цього в межах Тростянецької міської ТГ є досить значне родовище кварцових пісків. Орієнтовно м. Тростянець, так само як і м. Охтирка розташовується в межах великого артезіанського басейну — Дніпровсько-Донецького. В основному для потреб населення використовуються питні підземні води, які знаходяться в водоносних горизонтах, які пов'язані з мезо-кайнозойськими покладами. Додатково територія даного населеного пункту має значні запаси мінеральних вод (столових), які видобуваються тут і продається з назвою «Тростянецька» (Корнус, Чайка та ін., 2014).

Як і територія м. Охтирка, м. Тростянець розташовується в межах континентальної кліматичної області помірного поясу. До специфічних, здебільшого негативних, атмосферних явищ, що були зафіксовані на цій території можна віднести: тумани, пилові бурі, заметілі (Білоконь та ін., 2005). Згідно з агроґрунтовим районуванням територія м. Тростянець відноситься до Тростянецького району (в складі Лівобережної високої провінції). Ґрунтовий покрив території неоднорідний і характеризується наявністю таких ґрунтів: чорноземи малогумусні, опідзолені та болотно солонцюваті ґрунти тощо (Карти України, 2024). До основних джерел антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив можна віднести: забруднення атмосферного повітря (викиди автомобільного транспорту та промисловості); виникнення стихійних звалищ як з побутовими відходами, а після лютого 2022 р. ще й відходами, які залишилися внаслідок окупації міста російською армією, а також забруднення ґрунтів важкими металами, внаслідок бойових дій під час звільнення міста (Державна екологічна служба в Сумській області, 2024; НУБіП України, 2023).

У межах Тростянецької міської ТГ розташовуються різні природні об'єкти, які належать до природно-заповідного фонду Сумської області та України, зокрема: Національний (природний) парк «Гетьманський», який знаходиться в тому числі в межах Тростянецької громади; гідрологічний заказник «Бакирівський», який знаходиться в тому числі і в межах Тростянецької громади (має загальнодержавне значення); пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк Тростянецький» (має загальнодержавне значення), пам'ятка (ботанічна) природи «Дуби (на вулиці Миру)» (має місцеве значення), пам'ятка (ботанічна) природи «Тростянецькі липи» (має місцеве значення); декілька заповідних урочищ: «Веселе», «Залугове», «Красне», «Макове», «Сумська діброва», «Нескучанська дача» та дві заповідні ділянки лісу (Природно-заповідний фонд України, 2024). Усі ці об'єкти формують необхідну еколого-природничу мережу, необхідну для відпочинку та рекреації міського населення. Незадовільний стан цих об'єктів, внаслідок військових дій, доволі відчутно впливають на задоволеність життям в місті для місцевих мешканців безпосередньо та опосередковано.

2.7. Руйнування міст під час війни та їх відновлення

Внаслідок війни, яку розв'язала Російська Федерація проти України, як мінімум 2 млн об'єктів по всій країні зазнали руйнувань. Про це свідчать дані звіту «Швидкі оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення» (RDNA3), оприлюдненого Кабінетом Міністрів України, Світовим банком, Єврокомісією та ООН. Станом на 31 грудня 2023 р. для відбудови зруйнованих та пошкоджених інфраструктурних та енергетичних об'єктів та житлових будинків Україна потребувала 486 млрд доларів США. Це на 75 млрд доларів більше, ніж на кінець 2022 року (Ukraine – Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), 2024; Петровська, Запотоцький, 2024).

Масовані атаки країни-агресорки по українським енергетичним об'єктам, житловому фонду, соціальній та іншій інфраструктурі, безумовно збільшили як кількість руйнувань, так і фінансові потреби на відновлення. Процес відбудови в населених пунктах України критичної інфраструктури, ремонт пошкоджених житлових будинків, шкіл та лікарень поступово триває й під час війни, адже його повна відсутність зробила б життя місцевих мешканців там нестерпним і тільки б збільшила хвилю масової міграції. Втім, повоєнна відбудова України буде потребувати інших підходів та продуманої стратегії (Петровська, Запотоцький, 2024).

➤ **м. Буча, Київська область.**

Місто Буча Київської області, належить до тих населених пунктів України, які потребують досить масштабного відновлення. Так, RebuildUA — проєкт, що займається оцифровкою, аналізом та візуалізацією зруйнованої Російською Федерацією інфраструктури України, після здійснення 23 польотних місій над Бучею і зроблених 4 тисяч 565 знімків для ортофотоплану, прийшов до висновку, що там постраждало 2 тисячі 515 будівель із 20 тисяч 254 споруд, з них 120 будівель зазнали сильного руйнування, а 185 було повністю зруйновано. Загальну суму збитків у Бучі RebuildUA оцінив у 5,2 мільярда гривень. При цьому 2 тисячі 246 об'єктів (89,4%) — це житлові та присадибні будівлі: 860 з 5 тис. 943 приватних будинків, 122 з 281 багатоквартирних будинків, 149 з 859 танхаузів та дублексів, 8 тис. 119 господарських будівель тощо. 129 (5,1%) — об'єкти, що належать до соціальної інфраструктури, 127 (5,0%) — це об'єкти, які належать до промислової забудови та будівництва, 12 (0,5%) — об'єкти іншої інфраструктура (Bucha. Digitization of destroyed infrastructure, 2024; Petrovska, 2024). За даними RebuildUA майже 33 тис. мешканців Бучі (45% від загальної кількості населення) зазнали збитків через пошкодження житла та господарських будівель («Бучанська міська територіальна громада,», 2023).

В той же момент, за даними міської ради Бучі в Бучанській міській територіальній громаді, яка крім Бучі включає в себе ще 13 населених пунктів, під час російської окупації було пошкоджено 3 тисячі 156 об'єктів, з яких 900 було повністю або частково відновлено у перші півтора роки після деокупації за кошти міського бюджету та бюджетів вищого рівня. У цей період для відновлення соціальних об'єктів та житлового фонду було використано близько 548 мільйонів гривень.

За даними Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України відновлення соціальних об'єктів у Бучі зокрема реалізуються і в рамках Програми відновлення України (Міністерство розвитку громад та територій України, 2024; Petrovska, 2024). На даному етапі завдяки участі в цій програмі в місті Буча планують реалізувати 15 проєктів (Program for the recovery of Ukraine, 2024; Petrovska, 2024), на втілення яких в життя Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) дав довгострокову позику в 340 мільйонів євро. З них 100 мільйонів євро в червні-липні 2024 року було використано на відновлення майданчика водопровідних споруд на вулиці Тарасівська, будинок 14 а (Цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням [DREAM], 2024; Petrovska, 2024). У 2023 р. в Бучі були відновлені приватні будинки на вулиці Вокзальній (Кравченко, 2023), навчальні заклади тощо.

У червні 2024 р. в місті Буча почали будувати два нових інклюзивних наземних укриття, одне з яких знаходиться в міському парку (на 120 осіб), а друге — в спортивному комплексі Академія спорту (на 100 осіб). Монтування цих бетонних конструкцій стало можливим в рамках співробітництва між урядом Тайваню та Бучанською міською радою (Бузовська, 2024). Окрім цього міською радою було облаштовано два нових укриття для дітей дошкільного віку в таких дитячих садочках як «Пролісок» (№4) та «Горобинка» (№2) (Яковенко, 2024).

Втім, місто Буча, яке стало відоме всьому світу через звірства російських військових і знаходиться поруч з Києвом, а не на віддаленій периферії, навряд можна вважати середньостатистичним прикладом з відновлення українських населених пунктів (Petrovska, 2024).

➤ **м. Ірпінь, Київська область**

За даними RebuildUA в Ірпені зазнала руйнувань різного ступеню майже половина будівель. Мова йде як про житлові будинки, так і про об'єкти соціальної та критичної інфраструктури, промислові підприємства, ринки та торговельні приміщення. Загалом постраждало 10 тис. 596 будівель, а 1836 — повністю зруйновано. Збитки оцінюються у 25,3 млрд грн (Ірпінь. Оцифрування зруйнованої інфраструктури, 2024).

В Ірпені було пошкоджено 15 з 27 урядових та адміністративних будівель, відділення пошти та поліції, 4 тис.195 будинків, 3 тис.18 господарських споруд, 323 таунхауса та дуплекса, 612 багатоквартирних будинків, а також майже 1,5 тисячі гаражів та паркінгів. 53% об'єктів соціальної інфраструктури були зруйновані. Крім того, руйнувань зазнали 7 будівель комунального господарства, 3 об'єкти енергетики, 5 котелень і 1 автомобільний міст («Ірпінська міська територіальна громада,», 2023).

Обмежена логістика — була однією з найбільших проблем, яка постала одразу після деокупації міста. Тож, у перших числах квітня 2022 р. почалося зведення тимчасового мосту через річку Ірпінь у тому ж периметрі, де знаходився зруйнований. 11 квітня тимчасова споруда, довжиною 245 метрів та шириною в 9 метрів, була введена в експлуатації і з'єднала Романівку з основною частиною Ірпеня, а також ціле місто, Бучу, Ворзель та Гостомель із столицею (Крутько, 2022). 21 листопада 2023 р. Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури відкрило новозбудований постійний міст, який розміщено на місці тимчасової конструкції та з боку від підірваного мостового переходу. Загальна протяжність нової споруди для

руху через р. Ірпінь становить 115 м (Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (с), 2023).

Для відновлення Ірпеня потрібен час та значні ресурси. Щоби залучити кошти для відновлення пошкодженої інфраструктури місцева влада намагається співпрацювати з міжнародними організаціями та фондами, йдеться зокрема про відбудову шкіл, дитячих садків, стадіону тощо. Співпраця ведеться і щодо відновлення житла. Так, наприклад, за допомоги одного з фондів було відбудовано 18-ти поверховий житловий будинок «Титан» на 1 тис. мешканців. Ще 5 багатоповерхових будинків було відновлено завдяки програмі «ВідновиДІМ», що реалізується Фондом енергоефективності спільно з International Finance Corporation (IFC). Ще 21 будинок на кінець 2023 р. перебував у стадії відновлення. Загалом до програми «ВідновиДІМ» надійшло 63 заявки з Ірпеня. Ще 5 багатоповерхових будинків мали намір відбудувати за рахунок коштів Фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Також передбачалося, що Київська ОВА в рамках обласної програми профінансує будівництво 12 будинків в приватному секторі, їх будівництво планували завершити до кінця 2024 р. (Ірпінська міська рада (е), 2023).

У лютому 2024 р. в місті Ірпінь розпочалися роботи зі зведення нового укриття, яке розтошовується на ділянці між стадіоном «Чемпіон» та Ірпінським будинком культури. Департамент регіонального розвитку в Київській області оцінив роботи по будівництву об'єкту в майже 67 млн 750 тис. гривень. Сам стадіон було пошкоджено під час оборонних боїв у Київській області в 2022 р. Для реконструкції стадіону «Чемпіон», за допомогою відомих українських футболістів та футбольного клубу, відомого італійського футбольного клубу та пожертв міжнародної спільноти було зібрано близько 600 тис. євро (Момот, 2023). Слід зазначити, що станом на лютий 2024 р. відновлення спортивного об'єкту ще не було розпочато.

➤ м. Ізюм, Харківська область

Станом на 2023 р. майже 80% багатоповерхових будинків м. Ізюм та 30% будинків приватного сектору отримали значні пошкодження. Були повністю зруйновані 2 заклади дошкільної освіти, 4 ліцеї, 2 п'ятиповерхові будинки, 4 адміністративні будівлі, 3 з 22 котелень (10 значно пошкоджені), будівлі, споруди, техніка трьох комунальних підприємств, серед яких, зокрема й міський водоканал та тепломережі. Система вуличного освітлення була зруйнована майже на 100%, Загальна сума збитків не оголошена («Ізюмська міська територіальна громада», 2023).

Значних пошкоджень зазнала і центральна міська лікарня Піщанської Богоматері. Накопичуються кошти на відбудову медичного закладу. Цим опікується Фундація Олени Зеленської (на відбудову та оснащення 4-х операційних виділено 600 млн доларів), уряд Катару дав згоду на фінансування проєкту, а Франції — на постачання медобладнання. Станом на кінець 2023 р. в лікарні проводилися демонтажні роботи (Харківська обласна рада, 2023). Станом на квітень 2024 р. в Ізюмі було виготовлено 37 документів з проєктно-кошторисної документації щодо відновлення зруйнованих будинків та будівель. Велася підготовка щодо ще 62. На той момент Фонд ліквідації наслідків російської агресії виділив гроші на капітальний ремонт 6 пошкоджених багатопверхівок (Солодовник, Кривко & Кривоніс, 2024).

На плафтормі програми DREAM Ізюмська міська рада виставила 103 проєкти з відновлення житлових, комунальних, спортивних та соціальних об'єктів. Загалом повне фінансування відновлюваних робіт отримало 24 проєкти, 16 проєктів було частково профінансовано, а решта — не отримало на разі фінансування. Прикладом реалізації відновлюваних робіт з повним фінансуванням є проведення капітального ремонту покрівлі в житловому будинку багатоквартирного типу за адресою пров. Драгоманивський, 10. Роботи на цьому об'єкті було розпочато у листопаді 2024 р., а передбачається, що орієнтовно бюджет складатиме 1 млн 569 тис. 750 грн (DREAM, 2024).

Після деокупації Ізюму в місті з'явилися додаткові наземні споруди цивільного захисту, збудовані з бетону та оснащені всім необхідним обладнанням, зокрема засобами для надання першої медичної допомоги. Нові укриття знаходяться в різних частинах населеного пункту, зокрема на території одного з ринків та на території Центральної міської лікарні (Ізюм інформаційний (e), 2024).

➤ м. Охтирка, Сумська область

За даними RebuildUA в Охтирці постраждало 648 будівель, 60 було зруйновано повністю. Сукупні збитки були оцінені в майже 44 млн доларів (Охтирка. Оцифрування зруйнованої інфраструктури, 2024). Охтирська міська ТГ повідомляла про те, що в місті було пошкоджено до 30 % житла. Крім того, 3 березня 2022 р. була зруйнована Охтирська ТЕЦ, що поставило місто на межі виживання. Реалізація проєкту з її відновлення розпочалася в лютому 2024. Орієнтовна вартість робіт — 157 млн 627 тис. 172 грн. На його реалізацію заплановано 36 місяців (DREAM, 2024). 8 березня того ж року в Охтирці було також значно пошкоджено пам'ятку архітектури, будівлю КЗ «Центр культури і дозвілля», яка хоч і розташована в центрі міста,

знаходиться на балансі Чернеччинської сільської ради. Станом на січень 2024 р. реконструкція закладу знаходилася в процесі підготовки. Орієнтовна вартість робіт — 49 млн 535 тис. 382 грн, строк реалізації — 19 місяців (DREAM, 2024).

В ніч з 8 на 9 березня 2022 р. внаслідок авіаудару в Охтирці було також пошкоджено будівлю Охтирського міського краєзнавчого музею, яка потребує реставрації. Проводиться інструментальне обстеження з вишукуванням будинку. (Охтирська міська рада (d), 2024). 2 березня 2022 року внаслідок російських обстрілів зазнала значних пошкоджень Спасо-Преображенська церква. У травні 2022 р. зазнала значних руйнувань Георгіївська церква. Також була зруйнована будівля міської ради, пошкоджені будівлі дитячого садка, музичної школи тощо (Сумська обласна військова адміністрація (b), 2023).

За даними Охтирської міської ради, на відновлення житлового фонду було спрямовано 26 млн 352 тис. 133 грн. Передбачається, що на ці гроші відремонтують 5 багатоповерхівок, що зазнали пошкоджень (Охтирська міська рада (a), 2024). Крім того, тривають роботи з відновлення одного з дитячих садків міста.

➤ **м. Тростянець, Сумська область**

За даними RebuildUA в Тростянці постраждало 829 будівель, 134 було зруйновано повністю. Сукупні збитки оцінені в понад 104 млн доларів (Тростянець. Оцифрування зруйнованої інфраструктури, 2024). Значних пошкоджень зазнав залізничний вокзал міста, а привокзальна площа була зруйнована повністю, будівлі, що знаходяться поруч, комунікації, як наземні, так і підземні, теж були суттєво пошкоджені. Були повністю знищені 12 приватних житлових будинків, пошкодження ще 51 становлять понад 60%, менші за обсягом пошкодження зазнали 800 будинків. Повністю знижено також 5 багатоповерхових будинків на 120 квартир. Зазнала значних руйнувань зазнала будівля Краснотростянецької лісодослідної станції, яка є пам'ятником архітектури, а також будівлі Тростянецького лісгоспу, фельдшерсько-акушерського пункту, міської лікарні, було пошкоджено стадіон. Росіяни частково зруйнували одне з основних бюджетоутворюючих підприємств міста — ПрАТ «Монделіс Україна». Ще 25 бізнес-об'єктів міста було зруйновано повністю або пошкоджено («Тростянецька міська територіальна громада», 2023).

Зазнала пошкоджень під час окупації в 2022 р. і садиба Леопольда Кенінга, було частково зруйновано приміщення, в якому розміщується краєзнавча експозиція (Сумська обласна військова адміністрація (c), 2024). За даними RebuildUA в Тростянці було пошкоджено 283 приватних будинків, 32 багатоквартирних будинків,

тобто трохи більше, ніж 25% від усіх житлових багатоповерхівок міста, 13 котеджів тощо. З 15 будівель, в яких розміщувались заклади охорони здоров'я, руйнувань зазнали 12. Із 25 будівель закладів освіти пошкоджено 9. Із 22 закладів культури, релігії та спорту — 7 (Тростянець. Оцифрування зруйнованої інфраструктури, 2024).

За даними Охтирської районної держадміністрації, станом на січень 2024 р. 10 проектних заявок з відновлення, поданих Тростянецькою міською ТГ отримали фінансування загальним розміром в 212 млн 978 тис. 685 грн. Ще 30 (на 206 млн 36 тис. 784 грн) на той момент перебували на розгляді. Зазначалось, що фонд ліквідації наслідків збройної агресії виділив на відбудову двох багатоповерхівок 75,9 млн. гривень (Сумська обласна військова адміністрація (с), 2024). Слід також додати, що відновлення залізничного вокзалу, автостанції та привокзальної площі м. Тростянець відбувається в рамках експериментальної урядової програми з комплексного відновлення населених пунктів (Trostyianets city council, 2023; Петровська & Запотоцький, 2024). Навесні 2024 р. у Тростянецькій міській ТГ було побудовано дві нові споруди цивільного захисту для учнів та співробітників двох загальноосвітніх шкіл, що дало можливість поновити в них навчальний процес (Вороненко (b), 2024).

Висновки до розділу 2

1. 1. Визначено, що серед вибраних міст є 3 три населені пункти, які належать до історичних поселень (Ізюм, Охтирка, Тростянець) та 2 населених пункти, які до них не належать (Буча, Ірпінь). Виникнення та розвиток двох міст, Ірпеня та Бучі, пов'язаний з будівництвом залізниці наприкінці XIX ст., хоча на цій території існували більш старі поселення, які були поглинуті цими містами. Виникнення та розвиток інших 3 міст: Ізюма, Охтирки та Тростянця, пов'язані з першою половиною XVII ст., і на той момент вони мали військове значення як прикордонні та оборонні поселення, а згодом аграрно-промислові.

З'ясовано, що міста Буча та Ірпінь довгий час розвивалися як дачні містечка, а вже після Другої світової війни стали активно розвиватися як промислові міста.

2. Проаналізовано, що у період з 2001 р. по січень 2022 р. кількість населення у вибраних містах змінилася. У 3 населених пунктах (Ізюм, Охтирка, Тростянець) чисельність населення зменшилася завдяки природному скороченню та від'ємному механічному руху населення. У 2 інших містах (Буча та Ірпінь) чисельність населення збільшилася, у більшій мірі завдяки додатному механічному руху населення, зокрема і за рахунок великої кількості ВПО. Після лютого 2022 р. в усіх містах частина

населення вимушена була евакуюватися, а інша частина населення пережила дуже травматичні події пов'язані з бойовими діями та окупацією. Крім того, частина цивільного населення загинула внаслідок обстрілів, військових злочинів під час окупації.

3. У ході аналізу економічного чинника виявлено, що в усіх містах фіксується зміни в структурі економіки. Наприклад, у Бучі із закриттям підприємства цегельної промисловості, яке десятиліттями формувало економічний потенціал міста, спостерігається перехід до збільшення підприємств з будівництва, приладобудування, сфери послуг. Із закриттям деяких підприємств в м. Ірпінь, його господарський комплекс формується промисловими підприємствами, які не мають значного економічного потенціалу, натомість активно розвивається сфера послуг. У м. Ізюм за часи незалежності України єдиним містоутворювальним підприємством залишився «Ізюмський приладобудівний завод», який було зруйновано під час війни. У м. Охтирка із закриттям та банкрутством частини бізнесу спеціалізація основних підприємств господарського комплексу змістилася від машинобудівної промисловості до добувної та харчової. Навіть із закриттям ряду великих підприємств м. Тростянець не втратило свої бюджетоутворюючі підприємства, які в господарському комплексі представлені харчовою промисловістю.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що всі міста, які ми досліджуємо, після початку повномасштабної війни зіштовхнулися з такими проблемами як зниження економічної активності промислових підприємств, в деяких випадках — зупинення їх діяльності внаслідок руйнувань, що не могло не позначитися на економічному потенціалі цих населених пунктів.

4. Виявлено, що до лютого 2022 р. у всіх містах був присутній ряд комунальних підприємств, які забезпечують населення водою, тепло-електроенергією, газом та займається благоустроєм. Проте на даний момент найгіршою ситуація є в м. Ізюм, м. Тростянець та м. Охтирка, адже, приміром, Охтирська ТЕЦ була зруйнована під час оборонних боїв в Сумській області у 2022 р. Крім цього у вибраних містах не все населення повністю забезпечене централізованим водопостачанням та водовідведенням.

5. Виявлено, щодо місцевих бюджетів Ірпеня та Бучі поступило в 2024 р. значно більше податків (856,9 млн грн та 679,9 млн грн відповідно), ніж до бюджетів Охтирки (296,8 млн грн), Тростянця (224 млн грн) та Ізюма (153,1 млн грн). В грудні 2024 р. один платник податків в Ірпені в середньому сплатив до бюджету 2594 грн, а

на кожного мешканця приходилося по 1022 грн податків. Тобто на 1 платника податків в Ірпені приходиться 2,5 особи, які податки не платять. Схожа ситуація і в Бучі, де на 1 платника податків приходиться 2,3 особи, які податки не платять. В Охтирці на кожного платника податків приходиться 3,96 осіб, які податки не платять, в Тростянці — 3,9, в Ізюмі — 4,8. Це, з одного боку, може говорити про більшу кількість непрацевдатних та безробітних в регіонах, які знаходяться близько до театру бойових дій та до кордонів з країною-агресоркою, а з іншого, що найбільш вірогідно, про те що більшість мешканців виїхала, хоча й залишається там зареєстрованими.

6. Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну безумовно негативно позначилося на соціальній сфері цих міст, а значить і на соціальному чиннику, адже велика кількість соціальних об'єктів була зруйнована або пошкоджена. Через близькість до лінії фронту, обстріли та руйнування в м. Ізюм Харківської області не відбувається освітній процес у закладах дошкільної освіти, а заклади загальної середньої освіти працюють дистанційно. Крім цього з'ясовано, що в тих містах, де міські ради оприлюднюють інформацію більш повно, видно, що кількість учнів в школах суттєво зменшилася. Зменшилася і кількість вихованців дитячих садків. Про це свідчать оприлюднені дані міських рад Охтирки та Бучі, що взаємопов'язано з демографічним чинником.

7. У результаті проведеного дослідження виявлено, що екологічний стан в цих містах є скоріше задовільним, кожен населений пункт має досить розвинену екологічну мережу. Втім, у всіх населених пунктах існують однотипні проблеми, які можуть негативно впливати на стан здоров'я місцевого населення, їхнє дозвілля та задоволення життям. Загалом усі міста забезпечені запасами підземних питних вод, а також мають поверхневі водні об'єкти, зокрема річки, санітарний стан яких в 3 містах (Бучі, Ірпені, Ізюмі) є скоріше задовільним, а в 2 інших (Охтирка, Тростянець) — незадовільним. До головних забруднюючих речовин відносяться: хімікати, важкі метали, органічні та азотні речовини, побутове та будівельне сміття. Ще однією з проблем є забруднення земляного покриву, зокрема і в наслідок воєнних дій.

8. Кожне з вибраних міст, зазнало суттєвих пошкоджень під час повномасштабної війни. Так, збитки м. Буча оцінюються в 5,2 мільярда гривень. Найбільше постраждали житлові та присадибні будівлі міста — 2 тисячі 246 об'єктів, тобто 89,4% від усіх пошкоджених та зруйнованих об'єктів. Збитки від руйнувань у м. Ірпінь оцінюються у 25,3 млрд грн. 53% об'єктів соціальної інфраструктури міста були зруйновані. Загалом в Ірпені постраждало 10 тис. 596 будівель, а 1836 —

повністю зруйновано. В м. Ізюм значні пошкодження отримали майже 80% багатоповерхових будинків та 30% будинків приватного сектору, а також об'єкти соціальної та критичної інфраструктури. Загальна сума збитків не розголошується. В Охтирці збитки від руйнувань були оцінені майже 44 млн доларів: постраждало 648 будівель, 60 було зруйновано повністю. В Тростянці постраждало 829 будівель, 134 було зруйновано повністю, збитки оцінені в понад 104 млн доларів.

Всі обрані міста знаходяться в процесі відбудови, яка відбувається нерівномірно: в одних містах з більш високими темпами, в інших з досить низькими. На нашу думку, темпи відбудови залежать не тільки від фінансування та готовності донорів інвестувати гроші в відновлення та реконструкцію, а й від близькості зазначених міст до кордонів з РФ та театру воєнних дій.

РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Особливості розвитку українських міст під час війни

Сучасний світ, у якому ми живемо, постійно змінюється під впливом швидкого зростання великих підприємств та розвитку високих технологій. Цей вплив у певному моменті історії людськості став настільки видимим та відчутним, що необхідним було розуміння важливості того як дії окремого індивіда можуть відбиватися на зміні клімату та наскільки збільшилася особиста відповідальність за екосистему в цілому. Саме тому в 2015 році був представлений новий Порядок денний з 17 Цілями Сталого Розвитку, які необхідно втілити у життя протягом наступних 15 років, тобто до 2030 року. Одна з основних Цілей (під номером 11), прийнятих ООН, стосується сталого розвитку міст та населених пунктів (громад), що було зумовлено високими темпами урбанізації як в усьому світі, так і в Україні. Серед кроків, які українській державі необхідно зробити в ході виконання зазначеної Цілі є: захист та збереження культурної спадщини, а також природної спадщини; зменшення негативного екологічного впливу міст на навколишнє середовище; забезпечення впровадження комплексних стратегій розвитку в населених пунктах тощо (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015; Петровська (b), 2024).

Процес активної реалізації визначених завдань кожної з Цілей Сталого розвитку зупинився для України з початком повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 року. Анексія АР Крим та окупація деяких частин Донецької та Луганської областей у 2014 році вже мала загрозливий вплив на впровадження стратегій сталого розвитку на території країни, а початок гострої фази війни та окупація Росією нових українських територій — катастрофічно загострила негативні тенденції. Одні українські міста стали ареною для розгортання бойових дій, деякі міста опинилися на прифронтовій території, а інші, навіть знаходячись в тилу, — потерпають від практично щоденних обстрілів. Руйнівні наслідки війни виявилися критичною перешкодою для виконання завдань 11-ї Цілі Сталого розвитку, адже фіксуються різкі зниження рівня економічних показників, демографічна криза, руйнування

інфраструктури, знищення житлових, громадських будівель та промисловості. У деяких регіонах руйнування менш відчутні, але в кількох областях десятки міст та громад просто перестали існувати (Петровська (b), 2024).

Щоб оцінити масштаби руйнувань та рівень перешкод на шляху до впровадження сталого розвитку в українських містах та громадах, варто проаналізувати масштаби руйнувань, які завдані російськими військами. Таким чином, згідно з даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій лише протягом періоду з кінця лютого 2022 р. по кінець квітня 2024 р. в 18 областях України було пошкоджено або повністю зруйновано 1062 об'єкти культурної спадщини, зокрема 123 — національного значення та 864 — місцевого значення. 381 Найбільшій кількості руйнувань зазнали пам'ятки культури Харківської (299 об'єктів), Херсонської (144 об'єкти), Донецької (125 об'єктів) та Одеської (115 об'єктів) областей. При цьому найбільших збитків було завдано пам'яткам архітектури та містобудування і за цей період було пошкоджено 316 таких об'єктів (Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, 2024; Петровська (b), 2024). Процес руйнування фізичної української культурної спадщини буде проводитися стільки ж часу скільки триватиме активна фаза війни проти України, а в таких умовах не можна говорити про хоч якийсь захист та збереження цих пам'яток (Петровська (b), 2024).

За даними Київської Школи Економіки у період з кінця лютого 2022 р. по кінець січня 2024 р. в низці українських міст та громад пошкоджено або повністю зруйновано більше ніж 50% житлового фонду. При цьому за попередніми оцінками тільки на кінець 2023 року обсяг руйнувань та пошкоджень у цій сфері становив 250 тис. об'єктів, з яких 89% — будівлі садибної забудови. За регіональним розподілом найбільшій кількості збитків зазнав житловий фонд таких областей: Донецької (93,64 тис. одиниць), Харківської (28,01 тис. одиниць), Київської (23074 тис. одиниць), Херсонської (22,64 тис. одиниць) («Звіт про прямі збитки інфраструктури», 2024; Петровська (b), 2024). Для того, щоб відновити пошкоджене та зруйноване житло необхідно використовували не тільки точкові відбудови, а й впроваджувати комплексні плани відновлення. Такі стратегії мають орієнтуватися на виконання Цілей Сталого розвитку, але це також означає, що прийняті до повномасштабного вторгнення плани потрібно переглядати та змінювати (Петровська (b), 2024).

Якщо оцінювати збитки в економіці, то за період з кінця лютого 2022 р. по кінець січня 2024 р. було повністю зруйновано або пошкоджено близько 426 великих та середніх приватних та державних підприємств. Кількість знищених малих приватних підприємств вимірюються десятками тисяч («Звіт про прямі збитки інфраструктури», 2024; Петровська (b), 2024). Це означає, що деякі міста, зокрема деокуповані, та громади могли залишитися без бюджетоутворюючих підприємств, що могло катастрофічно вдарити по міській економіці і зупинити будь-яку роботу над впровадженням засад сталого розвитку. При цьому не варто забувати, що військові дії не зменшують негативний екологічний вплив міст на навколишнє середовище, а тільки погіршують показники до критичних рівнів (Петровська (b), 2024).

Однак, попри складності, з якими сьогодні зіштовхується Україна, вітчизняні й закордонні науковці та експерти зазначають важливість того, щоби при відновленні української інфраструктури, міст та покращення якості життя в цих містах — головним орієнтиром залишалися цілі сталого розвитку. Саме це дозволить забезпечити створення комфортного та безпечного існування українців та дозволить державі повною мірою досягнути й закінчити євроінтеграцію. Процес повоєнного відновлення сталого розвитку територій, які постраждали від військових дій є досить складним і довготривалим, може мати багато різних етапів. Першочерговим завданням може стати відновлення критичної інфраструктури та енергетики, з обов'язковим урахуванням енергоощадних технологій та модернізації старих систем для досягнення енергоефективності. Іншим важливим кроком, який значно вплине на поліпшення рівня якості життя населення, може бути відновлення соціальної та житлової інфраструктури, а також заходи спрямовані на відновлення та підтримку бізнесу. Для підтримки населення можуть бути запроваджені пільги, але стимулюванням розвитку регіонів та міст у післявоєнний час має стати можливість працевлаштування та створення нових робочих місць (Петровська (c), 2023).

Згідно зі звітом, оприлюдненим Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України й підготовленим Проектним офісом DREAM (Державна цифрова екосистема управління відновленням) у співпраці з асоціаціями органів місцевого самоврядування, реєстр пошкодженого та зруйнованого майна на червень 2024 року налічує більш ніж 330 тисяч об'єктів нерухомості (DREAM, 2024; Petrovska, 2024).

330 тисяч об'єктів — надзвичайно великий показник, а розуміння того, що це навіть не остаточні цифри, адже, по-перше, порахувати точно дані з тимчасово окупованих і спустошених російською армією територій наразі не є можливим, а по-друге, на неокупованій частині України кількість руйнацій постійно росте внаслідок перманентних обстрілів — тільки посилює бажання пошуків шляхів відновлення, без якого перспективи економічного та соціального розвитку держави є сумнівними. А отже сумнівним є і підтримання на належному рівні якості життя населення. Водночас із загальним падінням рівня життя в Україні відмічається також нерівномірний просторовий розподіл показників якості життя, коли в західних областях України він вищий, ніж в східних, центральних та південних областях (Zablodska et al., 2023; Petrovska, 2024).

Аналізуючи звіт DREAM, зроблений на підставі опитування, проведеного серед представників органів місцевого самоврядування 400 громад в 24 областях України, можемо зробити висновок, що 81,8% респондентів впевнені, що відбудова нерухомих об'єктів повинна відбуватися вже під час війни, але тільки в обсязі необхідному для життя громад. Ще 16% вважають, що за даних умов відбудова повинна відбуватися в максимальному обсязі, а 2,2% , що під час війни її не потрібно проводити. В той же час, готовими до максимальної відбудови є 20,9% громад, до відбудови в обсязі, необхідному для відновлення життя громад — 69,9%, і не готові наразі до відбудови — 9,2% (Petrovska, 2024).

Так, згідно з даними DREAM за останні два роки в 98% громад, які взяли участь в опитуванні, було реалізовано від 0 до 10 проєктів з відбудови нерухомого майна державного значення. В 97% громад реалізовано від 0 до 10 проєктів з відновлення та модернізації нерухомого майна регіонального значення. 89% громад реалізувало від 0 до 10 проєктів відбудови об'єктів соціального призначення (DREAM, 2024; Petrovska, 2024). В 90% громад реалізовано від 0 до 10 індивідуальних проєктів громадян щодо зруйнованого житлового фонду. З опублікованого звіту незрозуміло, скільки громад, серед яких проводилося опитування не потребує значного відновлення, бо руйнування були не настільки масштабними, а яка кількість потребує, але не має на це ресурсів, як фінансових, так і людських (Petrovska, 2024).

У той же час великі міста, які приближені до територій з активними бойовими діями, чи потерпають від постійних обстрілів й руйнувань та мають значні обсяги

ресурсів (Харків, Херсон, Житомир, Запоріжжя, Київ) з початку широкомасштабного вторгнення реалізували більше ніж по 100 проєктів з відновлення. З іншого боку, серед лідерів з відновлення та модернізації в звіті відзначено такі міста як Львів та Хмельницький, що зумовлено міграційними процесами: великою кількістю осіб, які змушені були переселитися на Захід України після 24 лютого 2022 року (Petrovska, 2024).

Наразі в Україні, в умовах широкомасштабної війни, яка триває, відбудовується насамперед житло та об'єкти критичної інфраструктури. Це, як правило, тимчасові рішення, направлені на негайне знаходження виходу, коли наприклад замість зруйнованої амбулаторії встановлюється модульний блок, а також відновлення за принципом «до довоєнного стану». Втім є й більш цікаві проєкти, як і з архітектурної точки зору та функціональності, так і з точки зору кращої організації публічного простору (Петровська & Запотоцький, 2024).

Так, 25 квітня 2023 р. Кабінет міністрів України затвердив постанову №382 «Про реалізацію експериментального проєкту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (Постанова Кабінету Міністрів України № 382, 2023; Петровська & Запотоцький, 2024). Мова йде про комплексне відновлення чотирьох сіл — Посад-Покровське Херсонської області, Ягідне Чернігівської області, Мощун Київської області, Циркуни Харківської області; одного селища, а саме — Бородянки Київської області, та одного міста — Тростянець Сумської області (відновлення пошкодженого залізничного вокзалу, автостанції на привокзальній площі та інших об'єктів, які на ній розташовані) (Trostyansets city council, 2023; Петровська & Запотоцький, 2024). У цих населених пунктах замість точкової відбудови, яка наразі проводиться в багатьох інших містах, селах та селищах України, повинно відбутися повне перетворення згідно з новим плануванням та сучасними світовими тенденціями в архітектурі. Було передбачено, що фінансування проєкту здійснюватиметься за рахунок коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії та інших джерел в декілька етапів. Головним розпорядником бюджетних коштів є Державне агентство з відновлення та розвитку інфраструктури України. Експериментальний проєкт розраховано на 2023-2025 рр. Втім на практиці роботи з комплексного відновлення цих населених пунктів відбуваються з великими

затримками, тож 13 серпня 2024 р. Кабінет міністрів України виділив 2 млрд 700 млн грн, щоб прискорити їх (Government portal, 2024; Петровська, Запотоцький, 2024).

Затверджений Кабміном в 2023 р. експериментальний проєкт був ініціативою Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України й Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури. Тоді ж було заявлено його головний принцип — «build back better», тобто «відбудуй краще, ніж було». При цьому проєкт передбачає збереження історичної спадщини населених пунктів, які беруть у ньому участь. Враховуючи ступінь пошкодження, які зазнали Посад-Покровське, Ягідне, Мощун, Циркуни та Тростянець, зокрема і його привокзальна площа, можна говорити про те, що в експериментальному проєкті намагаються поєднати одразу два принципи, сформульовані Леббіусом Вудсом: «відновлення зруйнованого до його довоєнного стану» та «знесення всіх пошкоджених війною будівель та будівництво чогось абсолютно нового» (Woods, 2011; Петровська & Запотоцький, 2024). Інше питання, чи вдасться реалізувати цей проєкт в заявлені для нього 2,5 роки, чи дію постанови Уряду доведеться продовжити. Приміром, на початку березня 2024 р., тобто більше ніж через 10 місяців після затвердження постанови Кабміну, Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України повідомило, що почалися підготовчі роботи по відновленню залізничного вокзалу у місті Тростянець. Наголошувалося також, що цей об'єкт, збудований у 1982 р. в стилі модерн, збереже свою автентичну форму (Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (b), 2024; Петровська & Запотоцький, 2024). Втім передбачається, що залізничний вокзал і автобусну станцію міста Тростянець поєднають в одній будівлі зі спільною залогою очікування, але окремими білетними касами. Загалом унаслідок російської агресії у м. Тростянець (разом з територіальною громадою) було зруйновано та пошкоджено 1 тис. 500 об'єктів (зокрема і одне з бюджетоутворюючих підприємств — Тростянецька шоколадна фабрика), з них — 1 тис. 200 — це житлові будинки. Окрім привокзальної площі, відновлення якої передбачено експериментальним проєктом, Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України опікується також відбудовою в місті Тростянець лікарні та двох п'ятиповерхових житлових будинків. При цьому, багатоповерхівки, які відновлюються, у березні 2024 р. знов потрапили під ворожий обстріл, через що на цих об'єктах довелося проводити додаткові роботи (Державне

агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (а), 2024; Петровська & Запотоцький, 2024).

Наразі поки що не зрозуміло, як на практиці буде реалізовуватися експериментальний проєкт в селі Циркуни, яке розташоване на відстані 3 км від Харкова, яке з 24 лютого по 7 травня 2024 р. було окуповане, а з моменту деокупації потерпає від постійних обстрілів через близькість до лінії фронту та кордону з країною-агресоркою, зокрема і КАБаами (керованими авіабомбами). Певний час тривали дискусії щодо того, наскільки доцільно проводити там роботи саме зараз. В рамках експериментального проєкту в селі Циркуни заплановано відновити чотири об'єкти, які були зруйновані російськими військовими. Мова йде про будівництво школи з великим укриттям для всього села, а також про дитячий садок, лікарню та сільраду. Щодо жилого фонду, то загалом у Циркунівській сільській об'єднаній територіальній громаді, в яку крім Циркунів входить ще 8 сіл, зруйновано та пошкоджено майже 80% житлової забудови (Петровська & Запотоцький, 2024).

Не дивлячись на суб'єктивні та об'єктивні фактори, які впливають на реалізацію експериментального проєкту з комплексного відновлення цих шести населених пунктів, він є потрібним досвідом для України. Досвідом, завдяки якому можна не тільки проаналізувати і оцінити ризики, з якими Україна може стикатися в майбутньому при масштабній відбудові країни, а й опрацювати ряд механізмів, щоби навчитися управляти ними. А поки що основними перешкодами для своєчасної реалізації експериментального проєкту є бойові дії, що надалі тривають у країні, та несвоєчасне фінансування (Петровська & Запотоцький, 2024).

Необхідним є проведення всебічного аналізу міжнародного досвіду з відновлення міст, зруйнованих у воєнний період, який може бути корисним для України з точки зору запобігання ризикам та неповторення помилок, а також обрання кращої концепції відбудови. Наразі 10% жилого фонду України пошкоджено або зруйновано. Крім того, за оцінками RDNA3 найбільших руйнувань, як жилого фонду, так і різного роду інфраструктури та підприємств зазнали Донецька, Харківська, Запорізька, Херсонська, Луганська та Київська області. Тобто ті регіони, які до війни були найбільш економічно розвинені. Тож Україна окрім відбудови житла та інфраструктури потребуватиме комплексної відбудови економіки, без якої не можна очікувати на підвищення якості життя населення в повоєнний період (Ukraine – Third

Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), 2024; Петровська & Запотоцький, 2024).

Попри те, що в Україні досить розвинуте сільське господарство, її населення останні пів століття концентрується переважно в містах. Тож, питання ефективного функціонування цих населених пунктів є дуже актуальним. Особливо важливо це під час широкомасштабної війни, яка супроводжується постійними обстрілами та руйнуваннями, зокрема і критичної інфраструктури. Адже забезпечити базові потреби міського населення, яке мешкає переважно у багатоповерхових будинках, значно складніше, ніж в сільських населених пунктах з одноповерховою забудовою, що має автономне опалення (у разі потреби можна перейти на інший вид палива) та досить багато колодязів, які є альтернативою водопроводу у разі перебоїв з водопостачанням (Петровська & Запотоцький, 2024).

3.2. Загальна оцінка якості життя населення міст України в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення

Для того щоб оцінити якість життя населення в українських містах, зокрема тих, які перебували в окупації та оточені (на прикладі обраних нами 5 міст) було використано суб'єктивний підхід, завдяки якому було проаналізовано головні аспекти, що впливають на індивідів. Вибраний нами підхід полягає на бальній оцінці найважливіших індикаторів, які впливають на рівень добробуту. Критерії, які аналізуються, було визначено засновуючись на нашому експертному погляді та враховуючи те, що під час дії військового часу в Україні існує обмежений доступ до статистичних даних та стратегічно вразливої інформації.

Наш аналіз якості життя міст України проводився за такими критеріями: оптимальність географічного положення щодо адміністративних центрів, шляхів сполучення, державних кордонів (К1), історична тяглість та збереженість історичної забудови (К2), травмованість населення воєнними діями (К3), демографічна ситуація (К4), розвиненість транспортно-дорожньої мережі (К5), стан інфраструктури (К6), фізична безпека (К7), податкове навантаження (К8), доступ до базової середньої освіти (К9), доступ до дошкільної освіти (К10), наявність та доступність культурно-історичних об'єктів (К11), пошкодженість міської тканини, внаслідок бойових дій

(K12), забруднення природного середовища (K13), наявність та збереженість зелених зон, парків та скверів (K14). Загалом після згрупування індикаторів можна вирізнити декілька категорій, за якими було виставлено сумарні бали:

Група 1. *Історичні особливості та розташування* (K1, K2);

Група 2. *Демографічні особливості* (K3, K4);

Група 3. *Стан інфраструктури та міської тканини* (K5, K6, K12);

Група 4. *Економічні умови та фізична безпека* (K7, K8);

Група 5. *Соціальні умови та дозвілля* (K9, K10, K11);

Група 6. *Природа та середовище існування* (K13, K14).

Критерії та групи були визначені нами на основі аналізу основних чинників, які впливають на формування якості життя населення зруйнованих деокупованих міст в сучасних умовах (історичний чинник; демографічний чинник, економічний чинник, фінансовий, соціальний та екологічний чинники, руйнування та відновлення міської тканини). Додатково на оцінювання критерію «фізична безпека», вплинула безпекова ситуація в Україні в цілому. Для оцінки таких індикаторів нами була використана 3-бальна шкала вимірювання: 1 бал — «незадовільно» / «високий рівень», 2 бали — «помірно задовільно» / «середній рівень», 3 бали — «задовільно» / «низький рівень».

У групі 1, після аналізу всіх чинників, нами було виставлено такі бали щодо **критерію K1**: м. Буча та м. Ірпінь — по 2 бали, м. Ізюм, м. Охтирка, м. Тростянець — по 1 балу. Така ситуація склалася з огляду на те, що з початком повномасштабної війни їхнє вигідне географічне положення для всіх міст, що зіштовхнулися з військовою агресією з боку РФ, стало в більшій мірі негативною характеристикою, ніж позитивною. Такі населені пункти як Ізюм, Охтирка та Тростянець розташовуються дуже близько до державного кордону України з РФ, більшість транспортних шляхів, які проходять через ці міста ведуть до пропускних пунктів з Росією — все це збільшує небезпеку для місцевого населення; окрім цього віддаленість від адміністративних центрів (м. Харків, м. Суми та м. Київ) стали значною перепорою для евакуації населення на початку 2022 р. Для таких населених пунктів як Буча та Ірпінь близькість до Києва стала негативним чинником в період активних бойових дій під час оборони столиці на початку повномасштабної війни. Відносно **критерію K2** міста отримали наступні бали: м. Буча та м. Ірпінь — по 1 балу, м. Ізюм, м. Охтирка, м. Тростянець — по 2 бали. Така ситуація склалася з

урахуванням того факту, що багато історично-архітектурних об'єктів у цих населених пунктах пошкоджено внаслідок воєнних дій.

У групі 2, після аналізу всіх чинників, нами було виставлено такі бали щодо **критерію K3**: м. Буча та м. Ірпінь — по 2 бали, м. Ізюм, м. Охтирка, м. Тростянець — по 1 балу. Їх населення пережило травматичний досвід пов'язаний з воєнними діями, проте станом на кінець 2024 р. мешканці міст, розташованих неподалік від кордону з РФ знаходяться в гіршій ситуації, ніж мешканці міст, які живуть неподалік столиці України. Відносно **критерію K4** міста отримали наступні бали: м. Буча та м. Ірпінь — по 3 бали, м. Охтирка та м. Тростянець — по 2 бали, м. Ізюм — 1 бал. Демографічна ситуація в містах, які знаходяться неподалік від столиці є кращою, ніж у прикордонних та прифронтових містах. Більшою мірою це пов'язано з кращою безпековою ситуацією, більш широкими можливостями з працевлаштуванням (можна працювати в Києві) та впливом ВПО.

У групі 3, після аналізу всіх чинників, нами було виставлено такі бали щодо **критерію K5**: м. Буча та м. Ірпінь — по 3 бали, м. Ізюм, м. Охтирка та м. Тростянець — по 2 бали. В усіх містах досить добре розвинена транспортно-дорожня мережа, але більшість автошляхів, які проходять через населені пункти: Ізюм, Охтирка та Тростянець, тепер є тупиковими та потенційно небезпечними. Відносно **критерію K6** міста отримали наступні бали: м. Буча та м. Ірпінь — по 2 бали, м. Ізюм, м. Охтирка, м. Тростянець — по 1 балу. В усіх населених пунктах після лютого 2022 р. загальний стан міської інфраструктури не є досить задовільним, а в Ізюмі, Охтирці та Тростянці навіть станом на кінець 2024 р. присутні проблеми з логістикою. Згідно з **критерієм K12** міста Буча, Ірпінь, Ізюм, Охтирка та Тростянець ми поставили по 1 балу, адже кожен населений пункт має значні пошкодження, отримані після початку повномасштабної війни.

У групі 4, після аналізу всіх чинників, нами було виставлено такі бали щодо **критерію K7**: м. Буча та м. Ірпінь — по 2 бали, м. Ізюм, м. Охтирка, м. Тростянець — по 1 балу. Загальна безпекова ситуація в Україні свідчить про те, що жодна людина не є в абсолютній безпеці. З огляду на те, що 3 з 5 міст, які нами аналізуються знаходяться не так далеко від театру військових дій та державного кордону з РФ — в них фізична безпека населення гірша. Згідно з **критерієм K8** міста Буча та Ірпінь отримали по 3 бали, Охтирка та Тростянець — по 2 бали, а Ізюм — 1 бал. Фактично

на одного працюючого в Ізюмі приходиться майже 5 непрацюючих осіб, тоді як в Бучі та Ірпені — 2,3 та 2,5 людини відповідно. До того ж загальна сума зібраних податків за видами економічної діяльності в м. Ізюм трохи більше ніж в 5,5 разів менше за загальну суму зібраних податків в м. Ірпінь.

У групі 5, після аналізу всіх чинників, нами було виставлено такі бали щодо **критерію K9**: м. Буча та м. Ірпінь — по 3 бали, м. Охтирка та м. Тростянець — по 2 бали, м. Ізюм — 1 бал. Відносно **критерію K10** міста отримали наступні бали: м. Буча та м. Ірпінь — по 3 бали, м. Охтирка та м. Тростянець — по 2 бали, м. Ізюм — 1 бал. Звичайно в містах Ірпінь та Буча знизилася кількість учнів та дітей, які відвідують дошкільні заклади освіти, були пошкоджені заклади загальної освіти, проте ситуація в цих населених пунктах в рази краще ніж в м. Ізюм, де навчання проводиться дистанційно, а дитячі садочки не працюють. Відносно **критерію K11** міста отримали наступні бали: м. Буча та м. Ірпінь, м. Охтирка та м. Тростянець, м. Ізюм — по 1 балу. Загалом культурно-історичних об'єктів у Тростянці, Охтирці та Ізюмі досить багато, проте вони значно пошкоджені і знаходяться лише на стадії відновлення. У населених пунктах Ірпінь та Буча подібних об'єктів менше, проте вони теж не перебувають у задовільному стані внаслідок пошкодження та занедбаності.

У групі 6, після аналізу всіх чинників, нами було виставлено такі бали щодо **критерію K13**: м. Буча, м. Ірпінь та м. Ізюм — по 2 бали, м. Охтирка та м. Тростянець — по 1 балу. Загальна ситуація з забрудненням природного середовища складна в усіх містах, проте саме в Охтирці та Тростянці водні ресурси перебувають в найбільш критичному стану. Відносно **критерію K14** міста отримали наступні бали: м. Буча, м. Ірпінь та м. Тростянець — по 2 бали, м. Охтирка та м. Ізюм — по 1 балу. У кожному з населених пунктів наявні проблеми із збереженістю зелених зон, парків та скверів (наприклад через неконтрольовану забудову, як в Ірпені та Бучі), але саме в Охтирці та Ізюмі концентрація негативних чинників найбільша.

Згідно з загальною сумою балів найбільш оптимальною якістю життя населення має бути в таких містах як Буча та Ірпінь, які ділять між собою перше місце та мають по 30 балів. На другому місці знаходиться Тростянець, який має 21 бал, що дає змогу говорити про значний відкрит в оцінці добробуту населення двох середніх за людяністю міст від трьох малих за людяністю. Якість життя населення, яке проживає в місті Охтирка загалом нами було оцінено в 20 балів. На останньому місці згідно з

нашою експертною оцінкою розташувалося місто Ізюм, з результатом в 17 балів (Додаток Л). Ці результати, хоч і засновані на нашій експертній оцінці, можуть бути доволі суб'єктивними, адже саме з нашої суб'єктивної точки зору були відібрані критерії та виставлені бали. З іншого боку результати є досить об'єктивними, адже у населення міст, які розташовуються поруч з столицею України є більше шансів на адекватний рівень якості життя, яке дорівнює стандартам, навіть в умовах повномасштабної війни.

На жаль, оцінити реальну ситуацію як в цілому по Україні, так і по конкретним регіонам та містам ми матимемо змогу тільки після закінчення повномасштабної війни, оскільки в умовах воєнного стану існують певні обмеження щодо доступу до публічної інформації. Проте абсолютно зрозумілим є той факт, що з початком та впродовж повномасштабної агресії РФ проти України показники якості життя населення знизилися не тільки в обраних містах, а й по всій країні. Проведення щорічного моніторингу загальної оцінки якості життя населення українських міст може показати як змінюється добродут індивідів з часом та допомогти в порівнянні довоєнного, воєнного та після воєнного добробуту суспільства.

3.3. Міжнародні напрямки оцінки якості життя

Сучасні міжнародні дослідження оцінки якості життя здійснюються на базі основних методологічних підходів, з урахуванням найважливіших аспектів. Кожен дослідник може використовувати унікальну комбінацію показників, індексів, даних опитувань. Тож важливим є аналіз основних тенденцій до оцінки якості життя.

У 2013 р. А. Матанова, Д. Джако, М. Богич та ін. (Matanov et al., 2013) опублікували дослідження суб'єктивної якості життя населення, яке постраждало під час Югославських війн та пережило травматичні події. Науковці провели масштабне дослідження в:

- 5 країнах, розташованих на Балканському півострові, а саме в: Хорватії, Сербії, Боснії та Герцеговини, Македонії та Косово. Респондентів було відібрано за допомогою застосування техніки «випадкового блукання», який полягав на тому, що дослідники в певній визначеній місцевості ходили від одного домогосподарства до другого, щоб отримати випадкову вибірку. Опитування

проводилися в 15 регіонах, які постраждали від війни, — в них випадкових чином було визначено 49 населених пунктів, в кожному з яких випадково визначалися вулиці на яких кожне четверте домогосподарство залучали до інтерв'ю.

- З країнах Західної Європи, а саме в: Німеччині, Великій Британії та Італії. У цих країнах дослідники використовували як випадкову так і не випадкову вибірку. Респондентів було відібрано за допомогою реєстрів резидентів (наприклад, в Німеччині та Італії), та мережі контактів, зокрема громадських організацій (наприклад, у Британії).

Важливими чинниками на відповідність яким перевіряли кандидатів у респонденти були фізичне та психологічне здоров'я на момент початку війни та пережита травматична подія під час війни. Глибинні інтерв'ю було проведено у середньому через 8 років після закінчення війни на Балканах. Отримані суб'єктивні показники якості життя оцінювалися за Манчестерською короткою оцінкою якості життя. Результати цього дослідження показали, що травматичні події, які пережили респонденти, мали значний негативний вплив на їхнє сприйняття своєї якості життя. При цьому вищі оцінки суб'єктивної якості життя відзначалися у опитаних, які проживали за межами Балканського півострова, у порівнянні до опитаних, які залишилися в своїх рідних країнах. Також обидві групи респондентів не були задоволені своїм фінансовим становищем та місцем працевлаштування. Найбільш позитивні бали спостерігалися щодо нещодавніх контактів з друзями та родиною (Matanov et al., 2013).

Чеський географ Франтішек Мурґас у 2019 р. (Murgaš, 2019) спробував спростувати існування парадоксу Істерліна. Згідно з його гіпотезою у довгостроковій перспективі на регіональному рівні відчуття задоволеності життям у населення Чехії зростатиме прямопропорційно до зростання розміру їхньої заробітної плати. Для аналізу науковець використав дані регіональних досліджень щодо задоволеності життям, які проводив чеський Центр дослідження громадської думки (CVVM), використовуючи 5-бальну шкала Лайкерта для оцінки результатів опитування.

Ф. Мурґас вибрав три роки для свого аналізу: 2003 р., 2009 р. та 2015 р. Кількісну оцінку самозадоволеності життям серед мешканців регіонів Чехії він порівняв з рівнем середньомісячної зарплати та рівнем ВВП на душу населення за кожен рік. Отримані результати спростували гіпотезу Мурґаса, хоча й картина не

відповідала в точності теорії парадоксу Істерліна. З огляду на всі сприятливі фактори рівень задоволеності якістю життя серед мешканців чеських регіонів характеризувався ознаками стагнації, проте тенденції до його зниження не фіксувалося. На думку Ф. Мургаса при застосуванні парадоксу Істерліна можна говорити про вплив особливостей культурно-географічної ситуації, у цьому випадку, в чеському суспільстві. Тож на думку дослідника, якщо б дослідження аналізувало регіональний розподіл показників в іншій країні то ситуація могла б бути інша. Зважаючи на результати Індексу щастя (у 2016 р. найщасливішою країною була Данія, а населення Болгарії мало найменший показник щастя серед країн Європи), проведення подібного дослідження в країнах з більшим або меншим показником могли б підтвердити гіпотезу Ф. Мургаса та показати ідеальне втілення парадоксу Істерліна у життя відповідно (Murgaš, 2019).

За М. Івановою, Р. Кламарем, та Е. Фечковою Шкрабуляковою (Ivanová, Klamár & Fecková-Škrabul'áková, 2022) на якість життя населення в країнах Європейського Союзу найбільшою мірою впливають такі чинники: матеріально-фінансові умови, соціальні контакти та екзистенційні проблеми, стан здоров'я (в розрізі навантаження на роботі та рівня вживання алкоголю), екологічні проблеми та стан навколишнього середовища, рівень злочинності. Згідно з аналізом економічних показників найкраща ситуація спостерігається в Люксембургу та Данії. Найвища частка населення із вищою освітою зафіксовано в Ірландії. На якість життя населення в Греції негативного впливає високий рівень безробіття в країні.

Якість життя в країнах Європейського Союзу передусім пов'язана з відчуттям щастя і в першу чергу є відображенням того, як індивіди його сприймають. Згідно з результатами їхнього дослідження дані, які були ними проаналізовані вказують на той факт, що суб'єктивне сприйняття щастя здебільшого зростає разом із матеріальними цінностями (наприклад, Болгарія, Греція, Румунія та інші країни постсоціалістичні країни). Крім цього, опираючись на цих даних можна передбачити те, що якщо рівень економічного розвитку зможе перевищити певну позначку, якість життя буде продовжувати підвищуватися завдяки нематеріальним цінностям (наприклад, більш здоровий і більш активний спосіб життя в результаті фізичної активності; потреба в адекватній освіті).

Цікавим є те, що проаналізована дослідниками вибірка факторів не довела, що суб'єктивне сприйняття щастя залежить від способу життя громади, в якій проживає індивід, якщо засновуватися на дослідженні контактів з друзями, сусідами та іншими мешканцями общини впродовж місяця. У переважній більшості країн ЄС (окрім Хорватії, Угорщини, Греції та Португалії) частота зустрічей з друзями переважала над частотою контактів з родиною. Проте аналізуючи контакти індивіда з родиною та родичами впродовж тижня (переважають над частотою контактів з друзями), можна визначити, що спосіб життя громади відігравав важливу роль. Ці тенденції характерні для всіх країн, за винятком Іспанії, Ірландії, Греції, Кіпру та Болгарії.

Португалія, Словенія та Ірландія мали найбільш типові характеристики, за кожним з 5 факторів, та були найближчими до середнього показника якості життя в Європейському Союзі. З іншого боку країни Північної та Західної Європи, в яких контакти із друзями переважають над контактами з родиною, в порівнянні постсоціалістичними країнами економічно більш розвинені та мають вищий рівень ВВП (Ivanová, Klamár & Fecková-Škrabul'áková, 2022). Дослідження дає змогу оцінити просторово-культурні відмінності в якості життя населення країн Європи. Також завдяки отриманим результатам можна простежити, в яких саме індикаторах якості життя не вистачає реалізації мешканцям тієї чи іншої країни, щоб більш позитивно оцінювати рівень свого добробуту.

М. Кустерскою-Єфманською, Е. Рошковскою і Б. Єфманським (Kusterka-Jefmańska, Roszkowska & Jefmański, 2024) була проведена оцінка суб'єктивної якості життя серед населення ряду європейських міст. Дослідники зазначають, що завдяки подібним моніторингам можна отримати інформацію про те наскільки на рівень задоволеності та рівень добробуту міських жителів впливають певні сфери функціонування міської тканини. Завдяки чому стає простіше аналізувати соціальні настрої містян як для дослідників так і для міської влади. Для проведення свого дослідження Кустерска-Єфманська, Рошковска і Єфманські використали результати соціологічних опитувань (проводилися експертами Європейської комісії) щодо суб'єктивної оцінки якості життя у вибраних європейських містах. Для аналізу було обрано п'ять років: 2006 р., 2009 р., 2012 р., 2015 р. та 2019 р. При цьому кожного з вибраних років змінювалася кількість міст, в яких було проведено опитування — якщо у 2006 р. було 75 міст, то у 2019 р. вже було залучено 82 міста.

Мешканці міст оцінювали за 4-бальною шкалою якість свого життя в містах за 10 критеріями, зокрема такими: задоволеність початковими та загальноосвітніми закладами, задоволеність громадським транспортом, задоволеність медичними послугами, які надаються в місті, задоволеність зеленими (відпочинковими) зонами, задоволеність культурним життям та культурними об'єктами, задоволеність спортивним життям та спортивними спорудами, задоволеність громадськими просторами міста, задоволеність якістю повітря в місті, задоволеністю рівнем шуму та задоволеністю чистотою в місті. Для того, щоб оцінити суб'єктивну якість життя населення європейських міст та проаналізувати зміни, які відбулися протягом періоду 2006-2019 рр. Кустерска-Єфманьска, Рошковска і Єфманські використали методику IFSM (Intuitionistic Fuzzy Synthetic Measure).

Загалом було виділено 4 групи населених пунктів: 1 та 2 — з найвищими показниками, 3 — з середніми, а 4 — з найгіршими показниками. Упродовж досліджуваного періоду лише 25 європейських міст зберігали свої позиції та не переходили до груп з вищими або з нижчими балами. До цих населених пунктів належать, зокрема: м. Гронінген (1 група) (Нідерланди), м. Білосток (2 група) (Польща), м. Гамбург (2 група), м. Ессен (2 група), м. Дортмунд (2 група) (Німеччина), м. Рейк'явік (2 група) (Ісландія), м. Стокгольм (2 група), м. Мальме (2 група) (Швеція), м. Страсбург (2 група), м. Марсель (Франція), м. Братислава (3 група) (Словаччина), м. Мадрид (3 група), м. Ов'єдо (2 група) (Іспанія), м. Рим (3 група), м. Палермо (4 група) (Італія) та ін.

Станом на 2019 р. понад $\frac{3}{4}$ європейських столиць і великих міст було віднесено до груп (1 та 2) із найвищою суб'єктивною якістю життя, проте відсутність новіших опитувань не дає змогу визначити як сильно змінилося сприйняття жителями свого добробуту в визначених населених пунктах, з огляду на негативні впливи пандемії COVID-19 та початку повномасштабної війни в Україні. Проаналізовані дані свідчать, що в 28 міст впродовж досліджуваного періоду мешканці позитивно змінили свою оцінку щодо якості життя і них, що дало змогу розширити групи 2 — якщо станом на 2006 р. в ній нараховувалося лише 26 населених пунктів, то вже до 2019 р. до цієї категорії входило 54 міста. Навіть в 4 групі спостерігалися позитивні тенденції. Якщо станом на 2006 р. до цієї категорії відносилось 7 міст (м. Нікосія (Кіпр), м. Неаполь та м. Палермо (Італія), м. Будапешт (Угорщина), м. Афіни (Греція), м. Софія

(Болгарія), то станом на 2019 р. до неї було включено лише один населений пункт — м. Палермо (Kusterka-Jefmańska, Roszkowska & Jefmański, 2024). Подібні дослідження дають змогу оцінити в якому напрямку розвивається то чи інше європейське місто; чи дійсно в довгостроковій перспективі відбуваються зміни в способі управління цими населеними пунктами і ступінь залученості місцевого населення в цей процес. Також завдяки подібним дослідженням можна оцінити чи корелюються результати об'єктивних досліджень з суб'єктивною думкою населення щодо якості життя в найбільших європейських містах.

3.4. Аналіз міжнародного досвіду у сфері повоєнної відбудови міст

Ґрунтовні дослідження післявоєнної відбудови більшою мірою стосуються досвіду реконструкції міст, пошкоджених під час Другої світової війни. Larkham & Adams детально проаналізували досвід трьох британських міст — Бірмінгем, Бат та Кінгстон-апон-Галл, які значно постраждали під час авіаційних бомбардувань. В своїй праці вони визначили хід реконструкції цих міст та проблеми, які виникали під час планування та виконання робіт (Larkham & Adams, 2022; Петровська, Запотоцький, 2024). Bugalski & Lorens зосередилися на комплексному дослідженню відновлення польських міст, на основі якого ними виділено чотири типи стратегій, які були використані для відбудови: перебудова зруйнованих архітектурних об'єктів за правилами Польської школи консервації; споруди, перебудовані за принципом «соціалістичного модернізму»; архітектурні комплекси, перебудовані за принципом ретроверсії; архітектурні комплекси, перебудовані за концепцією «тематизації» (Bugalski & Lorens, 2023; Петровська, Запотоцький, 2024).

Американський архітектор Леббіус Вудс був відомий передусім завдяки своєму нетрадиційному баченню архітектури міського простору, особливого резонансу набули його проекти відновлення зруйнованих війною міст. В основному ці експериментальні проекти, що ніколи не були втілені в життя та отримали шквал критики, стосувалися відновлення руйнувань, яких зазнало м. Сараєво (Боснія і Герцеговина) під час Боснійської війни (Pragmatika (a), 2022; Петровська, Запотоцький, 2024). Не дивлячись на невдачу та досвід несприйняття своїх концепцій Л. Вудс запропонував новий підхід до відновлення постраждалих міст під час війни.

Архітектурний підхід ґрунтується на аналізі досвіду міст, які були зруйновані під час Другої світової війни, а потім відбудовані, а також особистому баченні архітектора. Згідно з цим Вудс визначає три основні принципи, якими мають керуватися спеціалісти (проектанти, архітектори, містобудівники, управлінці) при опрацюванні стратегій реконструкції зруйнованого або пошкодженого війною міста (Петровська, Запотоцький, 2024).

Перший принцип — умовно можна назвати «відновлення зруйнованого до його довоєнного стану» — полягає в тому, що у місті під час реконструкції все пошкоджене або зруйноване війною має бути відбудовано в тому ж вигляді, який було втрачено через війну й таким чином міське середовище могло би повернутися до нормальності, перестаючи бути простором пам'яті про травмуючі події. У таких випадках, замовниками концепцій реконструкцій часто можуть ігноруватися зміни, що відбулися в психології та свідомості міських жителів, переформатування їхньої ціннісної парадигми, а також зміни соціально-політичного, культурного та економічного характеру – символом яких є новий пам'яттєвий простір (Петровська, Запотоцький, 2024).

Другий принцип — з умовною назвою «знесення всіх пошкоджених війною будівель та будівництво чогось абсолютно нового» — полягає в тому, що за замовленням міської влади на місці зруйнованих будівель, після попереднього розчищення території, будується абсолютна нова споруда. При чому це може бути щось з радикально відмінними функціями (наприклад, багатоквартирний будинок замість загальноосвітньої школи), або всього лише оновленою та осучасненою версією форми, яка була втрачена через війну. У випадках застосування цього принципу реконструкція всього міста, особливо якщо пошкодження та руйнування дуже значні, може бути досить кропіткою та потребувати значного фінансування (Петровська, Запотоцький, 2024).

Перші два принципи Леббіус Вудс визначив на основі дослідження відбудови європейських міст зруйнованих або пошкоджених під час Другої світової війни. Обидва принципи схожі тим, що мешканці таких міст, міська влада та влада на державному рівні ставлять собі за мету повернення до довоєнного життя, бажаючи приховати від себе та наступних поколінь будь-які прояви війни. Звісно, кожна країна та кожне місто – це окремий кейс і не завжди використання першого або другого

принципу для створення концепції відновлення міського середовища означало відмову від травматичного простору пам'яті. Однак Вудс запропонував новий принцип, який мав би переосмислити весь попередній досвід реконструкцій пошкоджених або зруйнованих війною міст (Петровська, Запотоцький, 2024).

Третій принцип — має умовну назву «створення в повоєнному місті нового із старого, яке було пошкоджено» — полягає в тому, що пошкоджені будівлі можна врятувати з меншими фінансовими затратами, що є актуальним для міста і країни в період економічної кризи та виснаження війною. Тож, якщо в будівлях збереглися несучі конструкції або постраждали незначно, можна було б розібрати пошкоджені частини споруди та з використанням цих матеріалів відбудувати щось абсолютно нове. Л. Вудс пропонував використовувати цей принцип насамперед для відновлення житлового фонду або офісних центрів, адже повоєнне місто має забезпечувати нові форми та простори для нового способу життя населення (Woods, 2011; Петровська, Запотоцький, 2024).

Для кращого розуміння міжнародного досвіду повоєнної відбудови у різні періоди, ми проаналізували кейсів ряду міст Європи (Додаток М) — шляху, який вони пройшли від руйнувань внаслідок війни до сучасного вигляду. Такий всебічний аналіз є необхідним для того, щоб зрозуміти в якому напрямі має рухатися відбудова українських міст, як зробити це найоптимальніше, яку використати стратегію та принцип реконструкції. Кейси міст були вибрані з огляду на низку причин. Перш за все нам був цікавий не тільки досвід відбудови міст після Другої світової війни, а й відновлення міського середовища після війни на Балканах, як більш сучасні проекти. По-друге нам було цікаво проаналізувати різні стратегії, які були використані містобудівниками та архітекторами вданих містах Європи. Третьою причиною стало те, що на прикладі цих кейсів можна детально проаналізувати втілення принципів в архітектурному підході, які були визначені Л. Вудсом (Петровська, Запотоцький, 2024).

Польща. Одним із найяскравіших та найвідоміших прикладів з досвіду реконструкції зруйнованих міст у Польщі є кейс її столиці. Руйнація Варшави під час Другої світової війни відбувалася поступово і почалася вже від 1 вересня 1939 р. Тоді в перший місяць війни під шквалом постійних бомбардувань німецької авіації в місті було знищено близько 12% від усієї забудови, зокрема горів житловий масив Коло

для робітничого класу, житлові будинки в інших районах, Королівський замок, філармонія та кафедральні собори. Подальших руйнувань столиця Польщі стала зазнавати починаючи від червня 1941 р., вже через бомби, що скидалися з радянських літаків. З іншого боку, на лівому березі Варшави німецькі війська, згідно з урбаністичним планом Фредеріка Пабста, для створення більш зручного та гарного міста, підривали будівлі, особливу увагу приділяючи архітектурним пам'яткам, музеям, бібліотекам та архівам. Пізніше під руйнування починає підлягати й планова забудова, а також планується підрив Королівського замку (Kozicki, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024).

Навесні 1943 р. у варшавському гетто вибухнуло повстання, яке було приборкано німцями за допомогою підриву та підпалу будівель у цьому районі. На той час частка знищеної забудови досягла позначки 17%. Найзначніших руйнувань місто зазнало під час Варшавського повстання, яке тривало від 1 серпня до 2 жовтня 1944 р. Саме тоді такі райони на Лівому березі Вісли як Старе місто, Середмістя, Повіслє, Воля та ін. були серйозно зруйновані або повністю знищені. Після того як Повстання зазнало поразки, німці вивозили або нищили вцілілі речі містян, підпалювали будинки або підривали їх. Так, наприклад, під кінець 1944 р. німцями було підірвано залишки будівлі Головного вокзалу, яка отримала значні пошкодження у ході операції польського опору. Останнім гучним підривом на лівобережжі міста стало знищення відступаючими німецькими військами Варшавської публічної бібліотеки на вулиці Кошиковій у січні 1945 р. Для порівняння, правий берег Варшави постраждав відносно менше і більш неоднорідно, адже сили Варшавського повстання зосереджувалися здебільшого в центральній частині міста, тобто на лівому березі. Тож навіть під час постійних обстрілів німецькими військами наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. одна з найстаріших діляниць правобережної Варшави — Прага, хоча і досить пошкоджена (знищено близько однієї четвертої від усіх будинків), надалі існувала і стала осередком життя. Польські та радянські війська намагалися відродити цю діляницю для небагатьох уцілілих варшав'ян ще в період активних бойових дій (Piątek, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024).

У загальному підрахунку, після двох повстань та остаточного відходу німецьких військ з міста, Варшава була зруйнована на 84%. При цьому, згідно з

приблизними даними на липень 1945 р. з усіх існуючих житлових та нежитлових об'єктів (близько 25,5 тис.) — 58,4% були повністю зруйновані, 14,1% — сильно пошкоджені та потребували реконструкції, а 27,5 % — будівлі менш пошкоджені, що потребували середньої складності ремонту (Piątek, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024). Найгіршою була ситуація з пам'ятками архітектури, які планомірно підривалися під час німецької окупації. Так, з наявних станом на 1939 р. 957 пам'яток архітектури, уціліло лише близько 3% об'єктів, а майже 82% — були повністю знищені (Pragmatika (b), 2022; Петровська, Запотоцький, 2024).

Плани відбудови столиці Польщі почали створювати ще до того як місто було звільнено від німецьких військ та були оцінені масштаби руйнувань. Після звільнення міста і попередньої оцінки знищень, дискусії велися вже щодо того, коли потрібно починати відбудову, як це робити і чи взагалі це є необхідним. Загалом існувало три концепції щодо цього питання. Прибічники першої відстоювали ідею перенесення столиці Польщі до м. Лодзь і сумнівалися, що настільки знищене місто як Варшава вдасться відбудувати навіть витративши на це 50 років. Прихильники другої концепції вважали, що Варшава в майбутньому могла би виконувати роль столиці, але відбудова міста може охопити виключно будівлі державних інституцій, а також житла для урядовців, адже відновлення всього міста неможливе. Прихильниками третьої концепції були службовці варшавської міської адміністрації та війковий мер міста — Мар'ян Спихальський, архітектор за освітою. Він відстоював ідею, що Варшава має бути відбудована повністю із збереженням функції столиці. Поки дискусії тривали, попри супротив варшавської влади, із знищеного міста, головним чином з дільниці Прага, вивозилося вціліле обладнання, верстати та сировина (Петровська, Запотоцький, 2024).

Прийняття рішення про відбудову Варшави із збереженням її статусу та функцій столиці носило політичний характер — насамперед для радянської та тодішньої польської влад; та емоційний характер — для простих поляків, особливо для варшав'ян, які масово поверталися до зруйнованого міста. Саме через людей всі попередні плани відновлення Варшави швидко виявилися непридатними, адже вони передбачали, що зводити наново будуть цілі квартали, у визначеній архітектурній формі (модерністичній), щоб створити раціональний вигляд нової столиці і заселити її після закінчення реконструкції (Piątek, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024).

Ще до означення та затвердження основного (нового) плану відновлення Варшави, необхідно було оцінити пошкодження кожного будинку, розібрати завали, прибрати сміття, підготувати місце для початку зведення / реконструкції будівлі. Оцінювалися та оглядалися залишки найцінніших архітектурних та історичних пам'яток. Розбирати завали та розчищати вулиці допомагали в основному прості варшав'яни. Польською владою було прийнято рішення використовувати всі матеріали, які тільки можна було знайти під час розбирання завалів: цеглу, речі, які можна полагодити / відмити (наприклад, батареї, ванни, пічки), щебінь (Pragmatika (b), 2022; Петровська, Запотоцький, 2024). Про таке повторне використання матеріалів говорив Л. Вудс у своєму третьому принципі, хоч до радикальної реконструкції при відбудові Варшави так і не дійшло (Петровська, Запотоцький, 2024).

Найбільш важливим в плані відбудови столиці Польщі є саме проєкт відновлення її історичної частини у первісному вигляді. У той час більшість архітекторів, які працювали у Бюро відбудови Варшави хотіли бачити її не тільки максимально модерністичною та соціалістичною, а й передбачали розібрання всієї довоєнної забудови (і руїн, і поодиноких вцілілих будинків), яка була прикладом вад польської архітектури. Крім цього необхідними були націоналізація міських земель та домінування рекреації, а також розрахунки передбачуваної кількості населення. Форма відновленого столичного міста Варшава мала бути підпорядкована функції. Всі ці пропозиції було вміщено в плані відбудови «центрального району Варшавського міського комплексу» (ВМК), яким послуговувалися з 1946 до 1949 рр. (Piątek, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024). Протилежну ідею відстоював реставратор Ян Захватович та його команда. Він бачив своєю ціллю історичну реконструкцію Старого міста столиці в урбаністичному вимірі шляхом організації загального відновлення, а не точкової відбудови пам'ятників архітектури в різних кварталах (Kozicki, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024). У підсумку концепція Захватовського, яка є прикладом Першого принципу Вудса, була втілена у життя вже від початку дії плану відбудови «ВМК» і тривала до 1984 р., коли закінчилася реконструкція Королівського замку. У 1950 р. було затверджено наступний «соціалістичний» план відбудови, дія якого тривала 6 років та характеризується появою у Варшаві планової забудови та символу соціалізму — Палацу культури і

науки (Pragmatika (b), 2022; Петровська, Запотоцький, 2024). Усі етапи реконструкції були профінансовані Громадським фондом відбудови столиці — гроші отримувалися завдяки примусовому оподаткуванню польських робітників, встановленню 0,5% податку на деякі продукти, доходам від спортивних та культурно-мистецьких заходів, а також добровільним внескам (Kozicki, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024).

Показовим прикладом у досвіді реконструкції Варшави є будівництво траси W-Z (Додаток Н), яке стало першою повоєнною великою інвестицією в інфраструктуру. Таке поєднання лівого та правого берегів Вісли є найбільшим прикладом реконструкції за Другим принципом архітектурного підходу Вудса, адже, безумовно, тут на замовлення влади відбулося переосмислення зруйнованих будівель та знищених вулиць в щось абсолютно нове. Проте навіть у цьому проєкті на невеликій ділянці реконструкції можна зустріти поєднання всіх трьох принципів Л. Вудса. Це поєднання з'явилося в ході запеклих дебатів щодо місця прокладання нової траси. З одного боку в дискусії брали участь проєктанти нового інфраструктурного об'єкту (представляє собою Другий принцип), які хотіли розташувати трасу на південь від вул. Білянської. Для цього необхідним був розбір руїн спаленого Польського банку. З другого боку — Міністерство фінансів, яке користувалося залишками цієї будівлі і виступало проти такого розміщення траси W-Z, і врешті до думки міністерства прислухались. Пізніше вцілілу праву частину фасаду Польського банку намагалися відбудувати, втім це не було реалізовано до кінця, тож станом на сьогодні будівля збережена як пам'ятний простір про Варшавське повстання (частково Перший принцип) (Додаток Н). Що стосується решти залишків фасаду, то руїни були розчищені, у 2010-х рр. на їх місці було збудовано сучасний офісний центр, із збереженням історичних елементів стін та фундаменту банку (частково Третій та Другий принципи) (Kobos, 2012; Петровська, Запотоцький, 2024). Наступне місце розташування траси W-Z знаходилося північніше і тягнуло за собою знищення залишків палацу Пшебендовських. Проти цього знищення виступав Ян Захватовський, який наполягав на реконструкції історичної споруди, а також намагався зберегти якнайбільше фундаментів історичних будівель на Замковій площі та вул. Медовій, щоби потім на їх базі відбудувати пам'ятки архітектури. Врятувати вдалося тільки палац, який хоч і не повністю, але був відновлений на острівці між

проїжджими частинами та трамвайними коліями з обох боків (втілення Першого принципу Вудса) (Piątek, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024).

Велика Британія. Бірмінгем, одне з найбільших міст Англії, являє собою один з найважливіших прикладів масштабної реконструкції та перепланування на території Великої Британії. У період з серпня 1940 до квітня 1943 рр. місто планомірно знищувалося силами Люфтваффе в рамках бліцу — денних, а потім нічних операцій з бомбардування. Пошкодження Бірмінгему після таких атак були досить значними, хоча й не надто згрупованими, адже руйнування було розкидано по всьому місту (Larkham, 2016; Петровська, Запотоцький, 2024). Згідно з офіційними даними у Бірмінгемі було зруйновано близько 12 тис. 400 будівель, 302 промислових об'єктів та близько 240 об'єктів іншого призначення (Cherry, 1994; Петровська, Запотоцький, 2024). Серед зруйнованих або пошкоджених споруд були: будівля міського ринку (залишився тільки фасад), Бірмінгемська компанія стрілецької зброї, Бірмінгемський університет, Бірмінгемський музей і художня галерея (зруйновано було 7 залів галереї), Бірмінгемська ратуша, будівля міської ради Бірмінгема (пошкоджено вогнем), собор Святого Філіпа (загорання та руйнування будівлі внаслідок влучання), Церква Святого Томаса у районі Бат-Роу (залишилася тільки західна частина фасаду) та ін. (Ray, 1996; Петровська, Запотоцький, 2024).

Міська влада Бірмінгема досить швидко приступила до відновлення міста, ще під час триваючої Другої світової війни. Крім цього тут вирішили відмовитися від консультацій із зовнішніми спеціалістами та віддати процес відбудови в руки головного міського геодезиста та інженера Герберта Манцоні, який був на посаді з 1936 р. Завдяки його впливу Бірмінгем не отримав комплексного плану реконструкції. Натомість Манцоні, вирішив опиратись на довоєнні плани: зонування і розчищення міських нетрів за 1913 р. та покращення дорожнього руху за 1919 р. Головний міський геодезист ще до війни вибрав 5 районів міста, де потрібно було позбутися нетрів, а також мав ідеї щодо внутрішньої кільцевої дороги. Для того, щоб втілити ці зміни в життя, Герберту Манцоні не потрібно було оцінювати пошкодження завдані місту під час бомбардувань (Larkham, 2016; Петровська, Запотоцький, 2024). Тож дані щодо пошкоджень будівель та споруд Бірмінгема можуть бути досить приблизними.

У цілому існували концепції та різні консультативні проекти, за якими містопланувальники та архітектори проводили роботи з реконструкції міста. Ситуація

змінилася у 1947 р., коли за вимогами законодавства, м. Бірмінгем все ж таки прийшлося розробити комплексний загальноміський план реконструкції. Основна увага під час відновлення міського середовища зосереджувалася на районах із виключно житловою забудовою, які оточували центр та досить сильно постраждали. У більшій мірі вирішення проблем цих територій було покладено на будівництво тут багатоповерхових будинків, при цьому процес їхнього зведення не був ані швидким, ані якісним (Larkham & Adams, 2022; Петровська, Запотоцький, 2024). У певній мірі тут було використано Другий принцип архітектурного підходу Вудса — житлова забудова отримала нову форму, хоч і без повторного застосування будівельних матеріалів (Петровська, Запотоцький, 2024).

Проблема відбудови пошкодженого міського центру мала радикальні пропозиції вирішення, проте не була оформлена в хоч якусь концепцію або консультативний план. Відновлення Бірмінгема загалом просувалося дуже повільно (реальна відбудова почалася лише через п'ять років після закінчення Другої світової війни), тож постійно зіштовхувалося із невдоволенням місцевих мешканців. Така ситуація тривала аж до моменту, коли Манцоні залишив свою посаду у середині 1960-х рр. Серед закінчених проєктів цього періоду можна відзначити низку індивідуальних житлових та офісних забудов, виконанням яких займалося не міські підрядники, а приватні забудовники із власними інтересами; а також відновлення невеликих вуличок та провулків, проєктуванням яких займалися архітектори не залучені до роботи у Бірмінгемському бюро реконструкції (Larkham & Adams, 2022; Петровська, Запотоцький, 2024).

Показовим проєктом реконструкції, який довгий час був пов'язаний з ім'ям Герберта Манцоні, стала доля будівлі міського ринку. Ділянка, оточена з усіх боків залишками фасаду, довгий час після Другої світової війни використовувалася за призначенням. Існування міського ринку під відкритим небом закінчилося на початку 1960-х рр. На замовлення міської влади приватний забудовник розробив план реконструкції та виконав його. Згідно з баченням майбутнього розвитку цієї території залишки будівлі міського ринку було вирішено знести, щоб сформувати новий торговельний район. Розроблений архітекторами проєкт включав у себе близько 350 тис. квадратних футів (приблизно 32516.07 м²) торгової площі, ринок, паркінг на 500 місць, офісний центр на сім поверхів та автовокзал, здатний обслуговувати близько

18 млн пасажирів на рік. Все це відповідало баченню Манцоні, адже запроєктована ним внутрішня кільцева дорога мала перерізати цю ділянку. Щоб роз'єднати транспортні потоки з потоками пішоходів та покупців було розроблено систему підземних переходів. Острівець, на якому колись розміщувалися залишки будівлі міського ринку був поділений на дві функціональні зони: торгівельну (торгівельні кіоски) та відпочинкова (Сади Манцоні — відкритий публічний простір із зеленими насадженнями) (Larkham, 2016; Петровська, Запотоцький, 2024). Хоч цей торговельний район не мав довгого життя — на початку XXI ст. його знесли, але він є ще одним прикладом використання Другого принципу архітектурного підходу Вудса. Крім того, у процесі реконструкції Бірмінгема чітко простежується приховування травматичних просторів, а також негативний вплив відсутності комплексного плану відбудови міста (Петровська, Запотоцький, 2024).

Боснія і Герцеговина. Сараєво відомо в світі не як місто, яке одне з найперших зазнало нападу під час Боснійської війни, а як таке, що було в облозі протягом майже чотирьох років — з початку квітня 1992 до кінця лютого 1996 рр. Стан та ситуація в місті в цей період були не найкращими: знищення інфраструктури та об'єктів нерухомості внаслідок постійних обстрілів зі сторони югославських та сербських сил; публічні простори знаходилися під постійним контролем ворожих снайперів, які таким чином виконували дистанційну окупацію різних частин міста; міське середовище перетворилося на поєднання небезпечних ділянок та просторів виживання. Під час облоги незліченна кількість техніки знаходилися на схилах пагорбів та гір, які оточують Сараєво, а розташування міста в долині спричинило проходження лінії фронту посеред деяких міських районів. Унаслідок постійних обстрілів у міському середовищі необхідним стало будівництво нових та відновлення старих підземних сховищ. Міські сквери та парки, стадіони у цей період використовувалися місцевим населенням як тимчасові кладовища, лікарні, пункти роздачі гарячої їжі й гуманітарної допомоги та виконували інші функції, які мав виконувати простір виживання (Pilav, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024).

За оцінками ООН, під час облоги Сараєва практично всі споруди в місті зазнали пошкоджень різного ступеня, зруйновано ж було щонайменше 35 тис. будівель (як житлових так і не житлових різних історичних періодів), крім цього було втрачено близько 100 тис робочих місць. Серед зруйнованих та пошкоджених об'єктів були

зокрема: будівля Сараєвського інституту сходознавства (пожежа знищила тисячі рукописів та архівних матеріалів), мечеть Магрібія, лікарні та медичні комплекси, Сараєвська ратуша, в якій містилася Національна бібліотека (пожежа знищила сотні тисяч томів, рідкісних книг та рукописів), собор Святого Серця, мечеть Газі Хусревбега, телевізійна вежа, головний поштамт, редакції газет тощо (Piplas, 2019; Петровська, Запотоцький, 2024).

Після закінчення облоги та війни перед міською владою Сараєво повстало завдання відновити не тільки пошкоджену фізичну і збіднілу соціальну тканину міста, а й функціональну та структурну складові, притаманні столиці. Основна увага, звичайно, була приділена першим двом проблемам. Ще до закінчення облоги до Сараєва прибули урбаністи та міські планувальники, зокрема Джон Роуланд. Після оцінки пошкоджень міського середовища ними були запропоновані інтегровані концепції реконструкції, які мали на меті зміну фізичної тканини таким чином, щоб запобігти майбутнім конфліктам у практиці користування містян публічними просторами. Тобто, нове планування з урахуванням всіх засад урбанізму мало б нести примирення між різними групами місцевих мешканців. Незважаючи на існування таких рекомендацій, відновлення міста за задумом міської влади та відповідальних за це планувальників й архітекторів мало базуватися на діючому генеральному плані міста, прийнятому в 1983 р. терміном на 30 років. Основна ідея цього плану полягала у функціональному зонуванні та чіткому виділенні промислової, житлової та рекреаційної зон. Тож відбудова міста відбувалася внаслідок втілення серії неузгоджених між собою спеціальних мікродій та проєктів без загального комплексного плану реконструкції (Piplas, 2019; Петровська, Запотоцький, 2024). Створенням багатьох таких точкових проєктів відбудови, які станом на сьогодні втілені в життя, займалися міжнародні неурядові організації. Загалом дії зосереджувалися на відбудові культових та історичних будівель старого міста Сараєво в їхньому первинному вигляді, без урегулювання міжетнічних конфліктів присутніх у міському середовищі (Aquilué & Rosa, 2016; Петровська, Запотоцький, 2024). Тобто, у даному випадку в реконструкції притримувалися Першого принципу архітектурного підходу Вудса, повністю позбавляючи місто травматичних просторів пам'яті (Петровська, Запотоцький, 2024).

Перший етап реконструкції тривав з 1996 по 1999 рр. і супроводжувався змінами в сприйнятті місцевого населення всього процесу відбудови Сараєва — від позитивного в перші місяці після завершення облоги, до розчарування та песимістичного на кінець 1999 р. Загалом лєвова частка проєктів відбудови архітектурних пам'яток історичного центру, відновлення та ремонт житлової забудови, а також критично необхідної інфраструктури Сараєво втілилися у життя у тому числі завдяки міжнародній фінансовій підтримці. Грошову допомогу на реконструкцію для міста виділяли різні підрозділи ООН, неурядові організації, Європейський Союз (ЄС), Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, уряди країн Близького Сходу, уряд Японії та ін. За оцінками ЄС, Світового банку та Європейського банку реконструкції та розвитку під час першого етапу було виділено близько 5,1 млрд дол. США, а починаючи з 2000 р. Сараєво отримало у цілому 14 млрд дол. США міжнародної фінансової допомоги (Gül, & Dee, 2015; Петровська, Запотоцький, 2024). До кінця першого етапу реконструкції більша частина житлового фонду міста, а це в основному колективне житло і планова забудова, була відновлена до нормального стану, без вирішення питань права власності (частково застосований Другий принцип архітектурного підходу Відса). Більша частина транспортно-вулична мережа та дорожнє покриття також були відремонтовані в цей період (Piplas, 2019; Петровська, Запотоцький, 2024).

Одним із найцікавіших проєктів реконструкції в Сараєво стало відновлення Сараєвської ратуші, в якій містилася Національна бібліотека. Ця відбудова є яскравим прикладом застосування Першого принципу Вудса, в рамках якого історичному об'єкту повернули його першопочатковий вигляд без згадок про травматичні для містян події. Архітектурний проєкт відновлення будівлі базувався на документації, яка залишилася після оціночних та консерваційних робіт, проведених протягом 1996-2004 рр. Цей період, з огляду на джерела фінансування проведених робіт, можна поділити на два етапи: 1996-1997 рр., коли фінансову допомогу надавала Австрія, та 2000-2004 рр. — інвестиції Європейської комісії (Sarajevo City Hall, 2020; Петровська, Запотоцький, 2024). Третя черга робіт закінчилася у травні 2012 р., під час якого виконавцями проєкту були проведені підготовчі роботи в середині будівлі та завершено роботи з відновлення та відтворення фасаду об'єкту з усіма оздобними елементами. Цей етап коштував міській владі близько 4,6 млн марок. Четверта та

завершальна фаза робіт почалася одразу після завершення третьої і тривала до кінця 2013 р. Під час цієї черги було проведено роботи із завершення внутрішнього інтер'єру, який не повторює первісний, всіх видів монтажу та введення будівлі в експлуатацію. За оцінками міської адміністрації роботи коштували близько 14 млн марок (Klix.ba, 2011; Петровська, Запотоцький, 2024).

Хорватія. Дубровник, одне з найвідоміших курортних міст в Європі, є яскравим прикладом масштабного відновлення досить невеликого населеного пункту Хорватії. У період з вересня 1991 р. до листопада 1995 р. (під час Хорватської війни за незалежність) місто перебувало в облозі та планомірно знищувалося силами підрозділів Югославської Народної Армії (ЮНА) та Територіальної оборони Чорногорії. Сербські та чорногорські політичні сили завдяки розгорнутій кампанії з пропаганди змогли переконати своїх громадян в необхідності нанесення запобіжного удару по території Дубровника (Іщенко, 2024).

Геостратегічне положення цього історичного та туристичного центру було досить не вигідним, тож хорватська влада ані на державному рівні, ані на рівні громади Дубровник не мала можливості організувати ефективну оборону міста. Внаслідок ситуації, яка склалася, війська ЮНА повільно просуваючись по території громади окупували її материкову частину, відтіснивши хорватські війська. Після того як пали останні приміські поселення почалася окупація Дубровника (Biserko, 2006).

На боці об'єднаних збройних сил, які контролювалися Сербією та Чорногорією, у битві за Дубровник приймало участь за різними оцінками від 20 до 30 тис. військових та добровольців, які мали при собі досить значну кількість озброєння. На захисті хорватського міста, на початку військових дій у вересні 1991 р., стояло лише трохи більше 400 осіб. Починаючи з листопада того ж року до Дубровника прибуло підкріплення, тож під час оточення обороною міста займалося близько 900 осіб, які не мали достатнього озброєння (Іщенко, 2024).

Спроби окупувати хорватське прибережне місто за допомогою оточення та обстрілів сколихнули світову спільноту, яка зосередила всю свою увагу на Югославських війнах (Biserko, 2006). Перші обстріли Дубровника почалися з початком жовтня. Під удар того дня потрапили: Імперський форт (пам'ятка ХІХ ст., яка розташовується на горі Срдж), телекомунікаційна вежа, яка розміщувалася поруч, а також території на південний схід від міста. У наступні дні військовими

підрозділами ЮНА було обстріляно та пошкоджено декілька готелів. Старе місто в Дубровнику зазнало перших руйнувань в кінці жовтня 1991 р. Серед зруйнованих та пошкоджених об'єктів були зокрема: передній фасад Малого порту (південний схід Старого міста), будівлі, які розташовувалися вздовж головної вулиці історичного центру міста; фортеця Св. Івана, Бастіон Св. Петра (або дзвіниця смерті), які використовувалися містянами як укриття. Окрім цього серед важливих архітектурно-історичних пам'яток, які постраждали від обстрілів були Палац Спонца, дзвіниця францисканської церкви, єзуїтський костел; від мінометного вогню були пошкоджені громадські та соціальні об'єкти та міські мури (Pavlovic, 2005).

Найінтенсивніший обстріл, під час якого на територію хорватського прибережного міста було випущено понад 600 снарядів, здійснено на початку грудня 1991 р. Як наслідок, згоріло близько 10 будівель, декілька сотень споруд було значно пошкоджено, зокрема це стосується францисканського та домініканського монастирів (разом з церквами), монастирів Св. Клари та Сігурат, єзуїтського коледжу, церков Св. Власія, Св. Йосипа, Сербської православної церкви та Дубровницької синагоги, собору Матері Божої Милосердя, палаців Спонца та Князівського, міські мури, фонтан Онофрію (Великий) центральні вулиці міста тощо. Загалом було пошкоджено 57 пам'яток культури. Пізніше важкі обстріли, під час яких було між іншим пошкоджено водопостачання, електропостачання, дубровницька наукова бібліотека, повторювалися у травні та червні 1992 р. (Grad Dubrovnik (b), 2019).

Загалом облога Дубровника, яка тривала 9 місяців, мала руйнівні наслідки не тільки для міста, але й для всієї громади та всього округу (жупанії) (Pavlovic, 2005). Сили підрозділів ЮНА та Чорногорії відійшли від Дубровника 25 травня 1992 р. У підсумку за 9 місяців оточення у Дубровнику було розграбовано, зруйновано та/або пошкоджено сотні будівель, у тому числі житлові та адміністративні, виробничих споруд, архітектурно-історичних пам'яток. Загальна кількість зруйнованих будівель у Дубровнику налічує 2 тис. 127 об'єктів (Zečević, 2010). Найбільших руйнувань зазнав район Старого міста, де значні пошкодження було зафіксовано в близько 70% будинках (563 одиниці) з 824; повністю зруйнованими були 9 споруд (Іщенко, 2024). Слід зазначити, що упродовж лише 1991 р. біженцями стало понад 32 тис. містян. Серед цивільного населення загинуло щонайменше 92 особи, а 140 отримали поранення різного ступеня (Grad Dubrovnik (a), 2018).

Перші самостійні відновлення були проведені містянами в перші місяці після відходу окупаційних військ. Організовані роботи з реконструкції Дубровника почалися у 1993 р., зокрема завдяки пожертвам хорватів, стало можливим проведення підтримуючого ремонту для захисту покрівель міських будівель від руйнувань. У перші роки відбудова Дубровника відбувалася з обмеженим фінансуванням, тож відновлення потрібно було проводити у значній мірі за рахунок власного обмеженого бюджету та будівельних матеріалів. Крім цього всі роботи з реконструкції у той період були точковими та несистематизованими заходами, які не відповідали існуючому генеральному плану. Лише в 1994 р. вдалося провести планомірний ремонт покрівель, завдяки фінансовій допомозі від ЮНЕСКО та пожертвам від німецьких та італійських організацій. Дубровник навіть отримав будівельні матеріали (черепицю) від французького уряду, що значно ускладнило процес реконструкції покрівлі, адже матеріали не підходили для історичних споруд міста (Grad Dubrovnik (b), 2019; Небрат та ін., 2023).

У пізніші етапи хорватській владі вдалося вдосконалити механізми залучення коштів для реконструкції пошкоджень міста, що дало змогу створити систему фахової координації робіт із залученням місцевої громади до процесу. Зокрема відсутність значної іноземної підтримки спонукала владу орієнтуватися на поетапне відновлення із залученням ресурсів місцевого бізнесу Дубровника. Цей підхід демонструє узгодженість дій на всіх вертикалях та об'єднання міської спільноти навколо реконструкції руйнувань населеного пункту (Небрат та ін., 2023).

Одним із найцікавіших проєктів реконструкції в Дубровнику стало відновлення Міської дзвіниці, яка зазнала значних пошкоджень впродовж обстрілів в період з грудня 1991 р. по червень 1992 р. Перші руйнування було помітно на східному фасаді (під карнизом), а пізніше було пошкоджено башту, внаслідок прямого влучання снаряду. Проєкт реконструкції було профінансовано завдяки пожертві нащадків підприємця Віліма Дошнера, який у 1930 р. допоміг під час ремонту цієї ж дзвіниці. Підготовкою проєктної документації займався хорватський Інститут охорони пам'яток культури та природи, а нагляд за роботами проводив спеціальний Інститут реконструкції Дубровника (Zavod za obnovu Dubrovnika, 1995). Ця відбудова є яскравим прикладом застосування Першого принципу Вудса, в рамках якого

історичному об'єкту повернули його першопочатковий вигляд без згадок про травматичні для містян події.

3.5. Проблеми та перспективи підвищення якості життя населення міст України

Існує велика кількість *проблем*, які мають вплив на можливість зростання показників якості життя населення як на національному так і на місцевому рівнях. Здебільшого ці проблеми спричинені такими чинниками як:

- військові дії на території України з 2014 р., а з початку 2022 р. — повномасштабна війна;
- короткострокова та довгострокова окупація українських міст;
- часткове або повне руйнування міст, внаслідок бойових дій;
- соціально-економічні наслідки кризи, спричиненої Covid-19;
- соціально-економічні наслідки світової економічної кризи 2008 р., які не були остаточно подолані;
- банкрутування, занепад, закриття містоутворюючих підприємств, які надавали робочі місця переважній частині населення міста;
- екологічні проблеми, зокрема забруднення навколишнього середовища, з яким стикаються деокуповані міста;
- демографічна криза, зокрема і масова вимушена міграція населення;
- поглиблення соціальних проблем, пов'язаних з економічним занепадом міст через війну тощо.

Демографічна криза.

Україна ще від 2014 року зустрілася з такою проблемою як вимушена міграція населення через анексію Російською Федерацією АР Крим та збройну агресію в Донецькій та Луганській областях. За даними Національної соціальної служби України на 31 грудня 2021 року, тобто майже за два місяця до початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, Єдина інформаційна база налічувала 1 млн 476 тис. 148 внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Після 24 лютого 2022 р. вимушена міграція населення набула значно більших масштабів. За даними

Міжнародної організації із міграції тільки ВПО станом на квітень 2022 року налічувалось 7 млн. 138 тис. 715 осіб. При цьому за оцінками тієї ж організації (МОМ) фактична чисельність ВПО станом на квітень 2024 року зменшилася до 3 млн 548 тис. осіб. З іншого боку, за оцінками міжнародних організацій, кількість українців, які були вимушені виїхати за кордон, наразі складає 6 млн 483 тис. 500 осіб. Незважаючи на скорочення чисельності ВПО проблема вимушеної внутрішньої міграції залишається надзвичайно актуальною і поглиблюється економічною та демографічною кризами, а також постійним зниженням рівня якості життя населення. Враховуючи велику кількість осіб, які змушені були мігрувати через війну за кордон, демографічна криза в Україні буде тільки поглиблюватись, а територія областей, які знаходяться на лінії зіткнення та перебувають під постійними обстрілами, зазнають руйнувань надалі знелюднюватиметься (Petrovska, 2024).

Через широкомасштабну війну, розв'язану Російською Федерацією проти України, наша країна переживає наймасштабнішу з часів Другої світової вимушену міграцію населення. За даними Міністерства соціальної політики України, на кінець 2023 року кількість внутрішньо переміщених осіб досягла 4,9 млн осіб. З них 3,6 млн – особи, які перемістилися, або повторно перемістилися після 24 лютого 2022 року (Внутрішньо переміщені особи, 2024; Petrovska, 2024). А за даними МОМ на квітень 2024 року кількість ВПО складала 3 млн 548 тис. осіб, при цьому повернулися до свого місця проживання 4 млн 734 тис. осіб, які стали внутрішніми мігрантами на початку широкомасштабної війни. У середньому за даними МОМ, близько 82 % внутрішніх мігрантів проживали за межами свого першочергового місця перебування майже 600 днів («Україна. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні», 2024; Petrovska, 2024).

В той же час, за даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 19 грудня 2023 р. кількість українців, які опинилися за кордоном через війну, становила 6,3 млн осіб. З них 1,2 млн були депортовані до країн-агресорів (деякі з них поїхали добровільно), а понад 5 млн виїхали до інших країн (Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року, 2024; Petrovska, 2024). Згідно з розрахунками Центру економічної стратегії, на кінець січня 2024 року за кордоном через широкомасштабну війну перебувало 4,9 млн українців («Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення», 2024; Petrovska, 2024). При цьому

Центр економічної стратегії не уточнює, чи враховувано при розрахунках кількість українців депортованих до країни-агресора. Водночас Управління Верховного комісара ООН у справах біженців оцінює кількість українців, які вимушені були поїхати за кордон через війну у 6 млн 483 тис. 500 осіб, дані станом на кінець червня 2024 р. (Ukraine Refugee Situation, 2024; Petrovska, 2024).

В свою чергу Інститут демографії та проблем якості життя НАН України, підрахував, що на серпень 2023 року кількість населення України скоротилася до 36,3 млн осіб. З них на підконтрольній Україні території проживало 31,5 млн осіб. За прогнозом Інституту через низку факторів: низький рівень народжуваності, погіршення стану здоров'я населення, зростання чисельності осіб з інвалідністю, високий рівень передчасної смертності, масову вимушену міграцію населення, незаконне вивезення Російською Федерацією громадян України за кордон, демографічне старіння населення, станом на 1 січня 2051 року в Україні буде мешкати лише 25,2 млн осіб (Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року, 2024; Petrovska, 2024).

В умовах, коли Україна відчайдушно бореться зі збройною агресією Російської Федерації, а більш ніж 10 млн осіб є вимушеними мігрантами (внутрішньо переміщені особи, громадяни України, які отримали тимчасовий захист за кордоном, особи, примусово вивезені до країни-агресора), коли інфраструктура та житло руйнується щоденними обстрілами, важко сподіватися на поліпшення якості життя населення як в короткотривалій, так в середньотривалій перспективі. Наприклад, згідно з опитуванням МОМ, проведеним у квітні 2024 р. тільки 25% внутрішньо переміщених осіб повністю себе забезпечують і не відчують потреби в допомозі. Серед ВПО, які повернулися з вимушеної міграції цей показник складає 50%, а серед осіб, які не переміщувалися — 58%. Не зважаючи на те, що в останніх двох групах населення показник забезпеченості нагальних потреб явно вищий, ніж у першій групі, дані свідчать про катастрофічне падіння якості життя в Україні. Звісно, що серед ВПО, це найбільш помітно. Так, наприклад, найнагальнішою потребою 24% ВПО є продовольство («Україна. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні», 2024; Petrovska, 2024).

Водночас не дуже певними також є перспективи масового повернення вимушених мігрантів до місць попереднього проживання. За даними опитування

проведеного МОМ, 57 % ВПО мають намір залишитися у населених пунктах, в які вони перемістилися. При цьому найбільша кількість внутрішніх мігрантів, які не збираються повертатися до місць походження, це ті, які переселилися до Києва та Київської області. Намір залишитися в столиці та області висловили — 67 % та 64 % ВПО відповідно. Якщо брати загальні дані по Україні, то тільки 34% переселенців мають намір подальшого переміщення: пошуки іншого місця проживання або повернення до першочергового розміщення («Україна. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні», 2024; Petrovska, 2024).

Згідно з результатами проведених нами глибинних інтерв'ю (Додаток П), прірва між бажанням вимушених мігрантів, як внутрішніх, так і зовнішніх, повернутися додому та реальністю, розширюється пропорційно до тривалості їхнього вимушеного переміщення. Пошук осіб для інтерв'ю відбувався за допомогою соціальних мереж, а також із застосуванням методу «снігової кулі», тобто наступні респонденти були відібрані ґрунтуючись на рекомендацій тих, з ким інтерв'ю вже були проведені. На основі аналізу відповідей нами було виділено чотири групи респондентів (Petrovska, 2024).

Група №1 — особи, які перемістилися з тимчасово окупованих територій України ще в 2014 році, тобто мають десятирічний досвід вимушеної міграції.

Група №2 — особи, які до 24 лютого 2022 року проживали на прифронтових територіях зони проведення ООС, тобто на підконтрольній Україні частинах Донецької та Луганської областей.

Група №3 — особи, які до 24 лютого 2022 року не були ВПО, не проживали на території проведення ООС і стали вимушеними мігрантами після початку широкомасштабної війни.

Група №4 — особи, які перемістилися з тимчасово окупованих територій України в 2014 році в глиб країни і не поїхали зі своїх нових міст в 2022 році (Petrovska, 2024).

Так, одна з респонденток групи №1, яка останні два роки знаходиться під тимчасовим захистом в одній з країн ЄС, говорить про те, що однозначно не збирається повертатися до міста в Донецькій області, в якому вона народилася і мешкала до 2014 року, навіть за умови його деокупації. Натомість вона хотіла би повернутися до Києва, де мешкала як ВПО з серпня 2014 року по березень 2022 року,

втім відмічає, що з плином часу, з тривалістю війни, перспективи повернення стають все більш примарними, адже в свої 48 років респондентці дедалі важче стає знов і знов починати життя наново. За кордоном респондентка мешкає в будинку друзів, працює за спеціальністю. Зазначає, що, звісно, настане той момент, коли їй доведеться винаймати якесь помешкання, але в Україні вона також не має власного житла на неокупованій території (Petrovska, 2024).

Один з респондентів групи №2 став вимушеним мігрантом у квітні 2022 року, його рідне місто на Донеччині не окуповане, але знаходиться в безпосередній близькості до лінії фронту. Перший місяць після переміщення мешкав на Дніпропетровщині, потім повернувся додому, щоби забрати обладнання з власної невеличкої майстерні і релокувати свій бізнес. Вже два роки 50-річний чоловік мешкає у Києві в орендованому будинку, де влаштував і нову майстерню. Оренду житла в Києві покриває з доходів виробництва. Респондент відмічає, що відсутність власного житла болісно б'є по кишені, втім є й плюси переміщення. Це, перш за все, ширший ринок збуту, а також краща логістика: зокрема, мова йде і про сировину для виробництва, і про запчастини для обладнання, і про можливість відсилати готові замовлення клієнтам. За словами респондента, якщо в перший рік-півтора повномасштабної війни він та його родина були однозначно налаштовані на повернення в рідне місто, то протягом останнього року, з кожним новим місяцем, у них з'являється все більше сумнівів (Petrovska, 2024).

Одна з респонденток з групи №3 до початку широкомасштабного вторгнення мешкала в Харкові. У березні 2022 року евакуювалася до Вінницької області, де прожила кілька місяців, а потім ще на два місяці виїхала до однієї з країн ЄС. Восени 2022 року повернулася до Харкова, але влітку 2023 перемістилася до Києва. Працює дистанційно, паралельно з вересня 2023 року навчається в одному з київських вишів. Мешкає в квартирі родичів, які давно живуть за кордоном, тож не платить за оренду квартири, сплачує тільки за комунальні послуги. За словами 20-річної респондентки, війна в Києві відчувається набагато менше, ніж у Харкові, в столиці вона почуває себе набагато спокійніше та безпечніше. По закінченню навчання сподівається повернутися додому (Petrovska, 2024).

Одна з респонденток з групи №4 евакуювалася в 2014 році з тимчасово окупованого міста в Донецькій області разом з родиною та співробітниками установи,

в якій працювала. Від початку вимушеного переміщення мешкає в Києві, де в 2016 році вони з чоловіком придбали житло в кредит. Коли в лютому 2022 року почалося широкомасштабне вторгнення Росії в Україну, родина прийняла рішення залишитися в Києві. Воно не змінилося навіть попри те, що навесні 2022 року в сусідній під'їзд багатоповерхівки, в якій вони мешкають, влучили обломки російської ракети. Респондентка відмічає, що небажання знову залишитися без власного житла, втратити відчуття дому, десь поневіритися, пересилило страх за власне життя: «ми більше нікуди не хочемо їхати». Втім також зазначає, що страх знову опинитися в окупації для неї є набагато більшим, ніж страх за життя (Petrovska, 2024).

Варто зазначити, що попри різний життєвий досвід, травмуючі події, терміни та обставини переселення, ступінь бажання чи небажання повернутися на першопочаткове місце мешкання, респонденти усіх чотирьох груп гостро відчують невизначеність майбутнього, і ця невизначеність набагато більша, ніж могла би бути в мирний чи умовно мирний час — до широкомасштабного вторгнення. Цікаво також, що респонденти належать до тих людей, які до війни не збиралися нікуди переїздити зі своїх рідних міст. Так, приміром, 20-річна респондентка з групи № 3 зазначає, що до повномасштабної війни Російської Федерації проти України не планувала навчатися в вищому навчальному закладі за межами Харкова. Ще одна респондентка з групи №3, чий будинок у Київській області було спалено російськими солдатами під час окупації навесні 2022 року, підкреслює, що до широкомасштабного вторгнення не мала намірів жити за кордоном, а зараз не планує повертатися: «Коли будинок підпалили, ми ледь встигли вибігти з підвалу, дивом залишилися живими, не хочу, щоби мої діти колись знову побачили війну...». У свою чергу респондентка з групи №1, відмічає, що до 2014 року не збиралася нікуди переїздити зі свого рідного міста в Донецькій області, у неї не було амбіційних планів мешкати в столиці і тим більше вона ніколи не належала до тих людей, які хотіли б жити за межами України: «Натомість я прожила майже 8 років у Києві і уже 2,5 роки знаходжуся під тимчасовим захистом в Польщі...» (Petrovska, 2024).

Наразі важко передбачити скільки вимушених мігрантів не повернеться в Україну з-за кордону. За прогнозами, мова може йти як про 600-700 тис. осіб, так і про 5-5,5 млн. Усе залежатиме від тривалості та інтенсивності війни, економічної ситуації в країні (Libanova & Pozniak, 2023; Petrovska, 2024). З проаналізованих

відповідей респондентів проведених нами глибинних інтерв'ю серед основних причин, які впливають на рішення не повертатися, можна виділити такі:

1. Безпекова ситуація в Україні.
2. Зруйноване житло, або житло, яке залишилося на окупованих територіях. У випадку з житлом на окупованих територіях, респонденти відмічають, що навіть після деокупації вони б не хотіли повертатися додому, бо мають уже 10 років життя поза цими територіями.
3. Сприятлива економічна ситуація в місцях нового розміщення.
4. Ширші можливості для працевлаштування та навчання (Petrovska, 2024).

В умовах, коли частині вимушених мігрантів, навіть, якщо вони мають таке бажання, фактично нікуди повертатися, бо їхнє житло або зруйноване, або знаходиться на тимчасово окупованих територіях, не можна сподіватися на масове повернення українців з-за кордону та ВПО у місця походження. Принаймні, щоби стимулювати його, державою повинні бути створені та реалізовані відповідні програми. Втім, наразі про це говорити поки що рано, адже Україна знаходиться у гострій фазі війни. Допоки вона триває вимушена міграція українців за кордон та вглиб країни – подалі від кордонів з Росією та Білоруссю буде продовжуватися. Так, 63-річна респондентка з групи № 4 розповідає, що вона двічі протягом останніх 10 років опинялася в окупації. Вперше — влітку 2014 року на рідній Донеччині, вдруге — з 24 лютого по 2 квітня 2024 р. в Чернігівській області. За словами жінки, близькість до кордону з Росією та Білоруссю і зараз не дає їй спокою, й якби у неї була фінансова можливість, вона б переїхала, а, якщо би могла повернутися на 10 років назад, то обрала б для переміщення одну із західних областей України, які вона вважає більш безпечними (Petrovska, 2024).

Щодо чисельності робочої сили в цілому по Україні, то відомо, що станом на 1 січня 2024 року вона скоротилася в порівнянні з 2021 роком більш ніж на 25%. Мова йде про осіб віком від 15 до 70 років. При цьому майже 50% цього скорочення відбулося внаслідок масової зовнішньої міграції населення (National Bank of Ukraine, 2024; Zapototskyi & Petrovska, 2025). За даними українського Уряду наразі майже 7,5 млн українців перебувають за кордоном, переважна більшість з них — вимушені мігранти, які виїхали з України через війну (Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2024; Zapototskyi & Petrovska, 2025).

Для порівняння: за даними Держстату, в 2021 році, тобто до повномасштабної війни, кількість робочої сили віком від 15 років до 70 років становила 17,3 млн осіб, що на 1,5% менше, ніж у 2020 році. При цьому, рівень зайнятості населення серед осіб віком 15–70 років становив 55,7%. Найвищий рівень зайнятості спостерігався серед осіб віком 40–44 років (77,3%), а найнижчий — у осіб віком 60 років і старше (8,2%) (Державна служба статистики України (а), 2021; Zapototskyi & Petrovska, 2025).

За прогнозами Місії USAID в Україні (Агентство США з міжнародного розвитку) до 2030 року в Україні не вистачатиме від 5 до 10 млн нових працівників. Про це директорка місії Теодора Делл заявила 25 вересня під час ІХ форуму «Диригенти змін», який було організовано Deloitte Ukraine (Deloitte Ukraine, 2024). Між тим, Міністерство економіки України вже зараз оцінює дефіцит кадрів на ринку праці у 30% (National Institute for Strategic Studies, 2024; Zapototskyi & Petrovska, 2025). Брак людського потенціалу є одним з найгостріших викликів для України. Втім, на думку Теодори Делл дефіцит робочої сили можна подолати, опираючись на внутрішні українські ресурси (Deloitte Ukraine, 2024; Zapototskyi & Petrovska, 2025). Але для цього треба підняти рівень зайнятості населення, який в Україні навіть до початку повномасштабної війни був значно нижчим, ніж в країнах ЄС, що можливо тільки за умов ефективно працюючої економіки та високого рівня адаптивності робочої сили.

Розв'язана Російською Федерацією в 2014 році війна, яка 24 лютого 2022 року перейшла в повномасштабну, безумовно поглибила проблеми українських міст, як тих, які були або досі залишаються тимчасово окупованими чи знаходяться на лінії фронту і потерпають від перманентних обстрілів та значних руйнувань, так і інших міських населених пунктів України. Вимушена масова міграція населення — як внутрішня так і зовнішня, наслідки якої для кожного конкретного міста ще належить оцінити, вже призвела до диспропорції в соціально-економічному та культурному розвитку. Диспропорцію, яка спостерігається в економічному розвитку регіонів України, опосередковано можна прослідкувати і за кількістю вакансій на регіональних ринках праці. Так, якщо порівнювати показниками до широкомасштабного вторгнення, найбільші прирости вакансій демонструють Івано-Франківська (+88 %), Закарпатська (+87 %) та Хмельницька (+51 %) області (National Institute for Strategic Studies, 2024; Zapototskyi & Petrovska, 2025). Враховуючи це,

нескладно спрогнозувати, що навіть по закінченню війни чи активних бойових дій більшість регіонів України не зможуть розвиватися за звичною для себе парадигмою. Населеність одних міст збільшиться, населеність інших — суттєво скоротиться (Zapototskyi & Petrovska, 2025). В таких умовах розробка та впровадження механізму боротьби з демографічними проблемами, як одного з методів підвищення оцінки якості життя населення, яке все ще залишається в деокупованих містах, — є досить ризикованим, але потрібним рішенням.

Екологічні проблеми.

Екологія є однією з трьох складових стратегії сталого розвитку (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015). Проте на шляху ефективному функціонуванню цієї концепції як однієї з характеристик якості життя стають екологічні проблеми. Як відомо забруднення навколишнього середовища значно погіршує життя населення та впливає на його якість, навіть якщо вплив не надто помітний на перший погляд. Як відомо, в містах основою економічної діяльності яких є промисловість — екологія завжди залишається слабкою стороною. Повномасштабне вторгнення та бойові дії, які охоплюють велику територію України, додали до традиційних екологічних проблем ще й нові виклики, з якими має зіштовхнутися міське населення. Тож до головних небезпек для навколишнього середовища, а отже для сприйняття якості життя населенням, у тому числі, деокупованих міст можна віднести:

- Проблема забруднення водних ресурсів, яка спричинена в тому числі практикою скидання забруднюючих речовин до водойм, особливо в районах активної промислової діяльності (Хвесик та ін., 2014). При цьому на сьогодні загроза бактеріологічного забруднення основних українських водойм тільки зростає.
- Забруднення питної водопровідної води — як наслідок можливість споживання лише бутильованої води. Проблема набула гостроти після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, адже було зруйновано багато елементів системи водоочищення та водозбереження, джерела питної води були забруднені важкими металами, сірчаною кислотою та свинцем від артилерійських снарядів (Державна екологічна службу в Україні, 2024).
- Забруднення атмосферного повітря — до атмосферних забрудників, які утворювалися в результаті роботи промислових підприємств, підвищення рівня

автомобілізації, торф'яних пожеж (Хвесик та ін., 2014), сьогодні додалися: забруднення повітря від постійних пожеж (лісових, в межах міст, нафто- та газопроводів, ТЕЦ та ГЕС, хімічних заводів), викиди хімічних сполук від детонації артилерійських снарядів та ракет, а також від роботи електрогенераторів (Омельчук & Садогурська, 2022).

- Швидкі негативні зміни у вигляді ландшафту, зменшення і навіть повне знищення зелених насаджень у містах і за їхніми межами здебільшого було спричинено хаотичною неконтрольованою забудовою, але в останні роки вибухи боєприпасів під час бойових дій, просування військової техніки з оминанням визначених адміністративних доріг стали ще одними з чинників, які відіграють значну роль в цьому процесі (Омельчук & Садогурська, 2022).
- Знищення та забруднення земельних угідь сьогодні включає в себе не тільки деградацію ґрунтів, їхню ерозію, засолення та перезволоження внаслідок недбалого й безперервного господарського користування (Хвесик та ін., 2014), а й насичення ґрунтів шкідливими хімічними речовинами в результаті ведення активних бойових дій, яке може призвести до повної непридатності землі. Значним негативним чинником також стають нерозірвані снаряди та замінування територій протипіхотними та протитанковими боєприпасами, що унеможлиблює користування земельними угіддями на невизначений час (НУБіП України, 2023; Омельчук & Садогурська, 2022).
- Забруднення та знищення лісових ресурсів стає значною загрозою для навколишнього середовища через неконтрольовані вирубки лісів, скидання промислових і побутових відходів на узліссі та ін. Війна теж завдає значних збитків у лісах та лісосмугах: так внаслідок горіння нафтопродуктів та вибухів снарядів майже чи не щодня стаються лісові пожежі, що вже призвело до того, що шкода була завдана мейже третині лісового фонду України (Державна екологічна службу в Україні, 2024; Омельчук & Садогурська, 2022).
- Проблема зміни мікроклімату, що відбувається в результаті руйнівного впливу бойових дій на природні елементи, які стримували поширення негативних атмосферних явищ в регіонах, як наприклад, суховою або посух (Омельчук & Садогурська, 2022).

- Війна також поглибила проблему зникнення біорізноманіття української флори та фауни — збіднення видового складу внаслідок вибухів, пожеж та забруднення негативно впливає на природоохоронні території, а також опосередковано впливає на якість життя людей, які звикли проводити вільний час в таких місцях. Крім цього понівечені території, які втратили своє біорізноманіття можуть стати джерелом поширення інвазійних видів рослин, зокрема амброзії полинолистої та різних видів борщовиків, які несуть небезпеку для здоров'я населення (Омельчук & Садогурська, 2022).
- Мінімізація наслідків чорнобильської катастрофи, протягом більше ніж 35 років з моменту трагедії, проходила досить важко та повільно. З початком повномасштабної війни ситуація погіршилася внаслідок окупації російською армією ЧАЕС та зони відчуження та мінування цієї території. Унаслідок подібних дій земляний покрив було порушено, тож рівень радіаційного забруднення збільшився через підняття радіаційного пилу в повітря (Burnie, Putte & Kaul et al., 2022). Навіть після завершення окупації зони відчуження у березні 2022 р., негативний антропогенний вплив, який погіршує боротьбу з наслідками катастрофи, на цю територію продовжується. Станом на початок 2024 р. під час перевірок в межах Чорнобильського біосферного заповідника були виявлені незаконні вирубки дерев та факти розорювання земель (Державна екологічна службу в Україні, 2024).

Усі перераховані вище екологічні проблеми значно впливають на якість життя населення міст, які були в окупації або були оточені, адже негативний вплив, який несуть: забруднення навколишнього середовища, брак доступу до чистої води та зміни в кліматі — дуже важко ігнорувати. На сьогоднішній момент ці проблеми є однією з основних перешкод, які унеможливають впровадження заходів щодо підвищення показників якості життя.

Економічні проблеми.

Ще до початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну одні міста були більш схильними до зниження економічної активності, ніж інші. Через сукупність впливу негативних факторів та неможливість швидко реагувати на мінливі економічні умови існував ризик занепаду деяких міст. Якщо порівнювати міста за характером економічної діяльності, то одні виявляються більш підготовленими до

впливу негативних чинників різного характеру, ніж інші. З поміж великих, середніх та малих міст — останні значно частіше і більшою мірою зіштовхувались і продовжують зіштовхуватись із наслідками кризових явищ (Петровська (а), 2022; Петровська & Запотоцький, 2024).

Оскільки наповнення бюджету малих міст напряму залежить від функціонування одного чи двох містоутворювальних підприємств, такий вид поселення є особливо вразливим до негативних факторів. Зниження рівня життя, депопуляція, як через зниження народжуваності та підвищення рівня смертності, так і через значний рівень міграції населення (Доценко, 2011; Петровська & Запотоцький, 2024), та занепад міського середовища були характерними для таких міст ще до початку широкомасштабної війни, і набували більш значного та стрімкого розвитку, ніж у багатогалузевих великих містах. З початком повномасштабної війни, коли бойові дії, які в 2014-2021 рр., концентрувалися в Донецькій та Луганській областях, після 24 лютого 2022 р. значно розширилися, а країна-агресорка стала завдавати руйнівних ударів по всій території України, вбиваючи мирних мешканців, руйнуючи житло, соціальну та критичну інфраструктуру й підприємства, вагомо посилюючи масову міграцію населення, подібні негативні тенденції значно поглибилися в усіх містах, але малих українських міст це торкнулося найбільшим чином (Петровська & Запотоцький, 2024).

Значна частина малих та середніх міст на сході та півдні України були захоплені Російською Федерацією після 24 лютого 2022 р. і досі перебувають в окупації. Деякі з них зруйновані майже повністю, наприклад, як м. Попасна (Луганська обл.), попередньо (за неуточненими даними) рівень руйнувань якої складає 96%, і, яку окупаційна влада не збирається відновлювати. В майбутньому, коли ці території будуть деокуповані, відбудова таких міських населених пунктів стане великим викликом для України і буде вимагати великої кількості ресурсів, як фінансових, так і людських (Петровська & Запотоцький, 2024).

Щодо неокупованих територій, то окрім обстрілів, які призводять до руйнувань, зокрема і промисловості, ще одним фактором ризику для деокупованих міст є релокація підприємств, які можуть не повернутися до першопочаткового місця розміщення. Особливо активно релокація відбувалася в перші місяці широкомасштабного вторгнення. Так, за перші півроку війни у західні області

України завдяки державній програмі було релоковано 725 підприємств, 528 з яких, станом на вересень 2022 р., вже розпочали працювати на новому місці (Tereshchuk, 2022; Петровська & Запотоцький, 2024). Тож, деякі середні та малі міста могли втратити донедавна працюючі підприємства через їх релокацію на початку війни. Цікаво, що заявки на релокацію в перші місяці війни загалом зареєстрували 1 тис. 816 підприємств, але 600 з них через деякий час відмовилися від переміщення. Через рік після широкомасштабного вторгнення Міністерство економіки України оприлюднило дані, що завдяки державній програмі з релокації 800 підприємств було переміщено з небезпечних районів. Найбільша кількість учасників державної програми з релокації — 24 % — перемістилися до Львівської області. Станом на 1 березня 2023 р. 623 релокованих підприємства працювало, для 239-ти здійснювався пошук підходящої локації та/або способу перевезення, ще 44 повернулися на першопочаткове місце розміщення після деокупації цих регіонів. До того ж кількість підприємств, які подавали заявки, але відмовилися від релокації збільшилася з 600 до 650 (Ministry of Economy of Ukraine, 2023; Петровська & Запотоцький, 2024).

Наприкінці листопада 2023 р. сервіс Опендатабот опублікував дані, що від початку широкомасштабної війни 7 тис. 820 компаній змінили регіон своєї реєстрації, з них 27% виїхали з Києва. При цьому 4,48% колишніх київських компаній, лєвова частка з них — підприємства оптової торгівлі — зареєстрували свій бізнес в Одеській області, вірогідно, через близькість до портів Дунайського регіону, а 3,7% компаній — більшою мірою ті, які займаються будівництвом — змінили столичну реєстрацію на Харківську область. В той же час 22 % компаній навпаки перемістилися з більш небезпечних регіонів до столиці України (Опендатабот, 2023; Петровська & Запотоцький, 2024). Тобто, через війну в Україні з бізнесом відбуваються постійні трансформаційні процеси, на які впливають зовнішні чинники, ці зміни можуть бути як короткостроковими, так і довгостроковими. Як наслідок, одні малі та середні міста (лєвова частина) з великою долею вірогідності можуть ще більше занепасти, а інші навпаки отримати нові підприємства та поштовх для розвитку. Масова вимушена міграція та зростання диспропорції в розміщенні населення тільки поглиблюють ці процеси (Петровська & Запотоцький, 2024).

З початком повномасштабної війни в Україні склалися дуже важкі умови для життя. Економічна, соціальна та демографічна кризи — це ті явища, які на нашу

думку будуть зберігатися до закінчення війни та перші декілька років після її завершення. Це змушує говорити про досить сумнівні *перспективи* щодо підвищення оцінки якості життя населення деокупованих міст у контексті відновлення.

Згідно з планами відбудови, насамперед Україна зосереджується на відновленні соціальної та критичної інфраструктури, а також житлового фонду (Ukraine Recovery Plan, 2022; Петровська & Запотоцький, 2024). Втім, для ефективного функціонування міст потрібно, щоби економіка добре працювала, а бюджет наповнювався. У відбудові містоутворюючих підприємств, які переважно знаходяться у приватній власності, повинні бути зацікавлені не тільки власники та місцева влада, а й Уряд, який має стимулювати цей процес залученням міжнародних інвестицій та позик Світового банку й інших фінансових установ. По закінченню війни проблеми із залученням інвестицій можуть виникнути в прикордонних з країною-агресоркою областях (Петровська & Запотоцький, 2024).

Водночас, слід зазначити, що стрімко відновлюватись, навіть не в повоєнний період, а вже під час війни, можуть підприємства, чия продукція до війни користувалася великим попитом та давала значні прибутки. Так, в м. Тростянець Сумської області в 2023 р. іноземні власники відбували зруйновану під час російської окупації шоколадну фабрику, продукція якої до війни мала доволі високий попит не тільки в Україні, а й експортувалася за кордон. Тобто, маємо приклад повернення в мале деокуповане місто бюджетоутворюючого підприємства, яке успішно функціонувало там у довоєнний період. Тож, можна говорити про те, що при оптимістичному сценарію по закінченню війни підприємства повернуться до своїх міст, якщо матимуть фінансову можливість і бажання відновлювати виробничу інфраструктуру саме в цих містах (Петровська & Запотоцький, 2024).

За умов песимістичного сценарію, частина деокупованих міст може втратити свої містоутворювальні підприємства через те, що власники не матимуть достатніх коштів на їх відновлення, або не вважатимуть це доцільним. Деякі релоковані підприємства можуть не виявити бажання повертати виробництво у своє початкове місце розташування. Тим більше, що в умовах підвищеної воєнної міграції, населення міст, які були в епіцентрі військової агресії РФ, могло евакуюватися, зокрема і за

кордон, і не виявити бажання повертатися, або ж виїхати разом з підприємством до місця релокації (Петровська (а), 2022; Петровська & Запотоцький, 2024).

Повоєнне відновлення постраждалої від війни території України є складним процесом, який може зазнавати впливу багатьох факторів і не спрацювати без залучення ефективних концепцій розвитку. Відбудова української економіки потребуватиме від держави фундаментальних змін структури господарства, через неможливість повноцінного відновлення довоєнних показників і відсутності рентабельності. Таким чином, необхідним є зосередження на потребах населення в комфортному для життя місті, покращення житлових умов, забезпечення безпеки та поліпшення їхнього психологічного стану (Петровська (а), 2022; Петровська & Запотоцький, 2024). Якщо проблеми деокупованих міст не буде вирішено, Україна ризикує перетворитися на країну великих міст, які будуть розширюватись, населення буде скупчуватися в них та населених пунктах поблизу, а міста розташовані далеко від великих міст та агломерацій будуть знелюднюватися та занепадати. Це доволі небезпечна тенденція, особливо в умовах, коли через широкомасштабну війну диспропорція в просторовому розміщенні населення й так стала набагато більшою, ніж у довоєнний період (Петровська & Запотоцький, 2024).

Можемо передбачити збільшення випадків релокації підприємств та поглиблення занепаду міст сходу та півдня України, їхню деіндустріалізацію, внаслідок якої вони стануть більш депресивними. Це безумовно може привести до переважання в цих містах третинного сектору економіки над первинним та вторинним, але вимушеність таких змін, несприятливі умови ставлять розвиток таких населених пунктів під питання. Цілком ймовірно, що занепад міст, які знаходяться в прикордонній зоні поруч з Російською Федерацією, продовжиться навіть по закінченню війни, що буде зумовлено як небезпечним сусідством і небажанням інвесторів вкладати в ці міста гроші, так і специфікою розвитку України після вступу в ЄС, коли міста, розташовані ближче до кордонів з країнами Євросоюзу будуть розвиватися інтенсивніше за інші. Наслідком нових для України реалій може стати ріст чисельності населення в західних областях України навіть в порівнянні з міграційними процесами воєнного періоду, що стане черговим викликом для держави (Petrovska, 2024).

З іншого боку, середньому та великому бізнесу дуже важко релокуватися, адже у більшості випадків їхні власники не можуть знайти відповідну ділянку території з відповідними будівлями, які були б придатними для перенесення виробництва. Навіть за умови знаходження нового ідеального місця розміщення для бізнесу, залишаються ще такі перепони як неможливість транспортування всього необхідного обладнання та відсутність кваліфікованих трудових ресурсів, які б на момент релокації залишалися б в населеному пункті та виражали згоду на переїзд. Проте факт, що великі та середні підприємства залишаються в містах, що були в епіцентрі військової агресії РФ, може не мати позитивних наслідків для економічної ситуації в них. Адже на прикладі м. Ізюм та м. Охтирка ми побачили, що частина подібних підприємств перестала бути економічно активними і після лютого 2022 р. не працювала. На нашу думку, таких випадків може ставати все більше по всій території України, що у довгостроковій перспективі може призвести до знелюднення міст.

Іншим фактором, який нівелює перспективи підвищення оцінки якості життя населення є масова міграція населення. Під час війни це явище було і залишається викликом для тих міст України, які приймають найбільшу кількість ВПО. Місця масового проживання переселенців часто не інтегровані в міський простір, міський ландшафт стає більш неоднорідним через присутність в ньому тимчасових елементів довгий час. Люди, які опинилися в таких тимчасових помешканнях можуть проживати в них протягом кількох років, тож їм необхідно дати право разом з місцевими мешканцями брати участь у виборі місця розташування модульних містечок, вирішувати, які саме проєкти втілюватимуться в життя і який вигляд матимуть публічні простори поблизу (Maciejewska et al., 2023; Petrovska, 2024).

Вимушена масова міграція збільшує навантаження на інфраструктуру міст, якій важко справлятися з таким напливом людей, на соціальні послуги, публічні простори, тобто змінює і життя місцевого населення. Якість життя вимушених мігрантів, які переживають стрес як воєнний, так і невоєнний, пов'язаний з втратою власного житла, особистого простору, пошуками нової роботи, адаптацією на новому місці, складнощами інтеграції, не відповідає стандартам. Попри те, що тимчасові рішення, наприклад, модульні містечка для переселенців, є начебто непоганим виходом для розміщення великої кількості осіб, адже вони доволі швидко втілюються в життя і в теорії їх можна швидко розібрати, проте на практиці українського досвіду 2014 р.

можна побачити, що застосування тимчасової міри розтягнулося на роки, а в 2022 р. географія поширення модульних містечок цілком очікувано збільшилася. Водночас міжнародний досвід свідчить про негативні наслідки життя в тимчасовому колективному житлі. Приміром, це негативно відобразилося на суб'єктивних оцінках якості життя внутрішніх мігрантів, які пережили війну на Балканах, не виїжджаючи за межі регіону (Matanov et al., 2013; Petrovska, 2024).

Рішенням цієї проблеми може стати запровадження політики, яка б сприяла будівництву нового соціального житла за європейськими стандартами та захист інтересів ВПО на ринку оренди житла (Вербицький, 2024; Petrovska, 2024). Втілення в життя такої політики могло б сприяти зменшенню травмуючих факторів для внутрішніх переселенців і дало б можливість їм швидше інтегруватися в нове середовище (Petrovska, 2024). Ще одним механізмом допомоги як ВПО, так і населенню деокупованих міст, має стати розроблена та впроваджена програма допомоги з подолання посттравматичного стресового розладу особам, які пережили травматичну подію, пов'язану з війною. За умови впровадження всіх вищезгаданих заходів можна буде розглядати у середньостроковій перспективі підвищення оцінки якості життя як у досліджуваних типах населених пунктів, так і на національному рівні загалом.

Враховуючи те, що міста — це живі організми, які здатні як стрімко розвиватися, так і деградувати навіть в мирні часи, ми можемо передбачити, що в умовах війни та післявоєнної реальності (диспропорція розселення, масова міграція, пов'язана з бажанням населення будувати своє життя подалі від кордонів з РФ та Білоруссю, небажанням інвесторів вкладати гроші в прикордонні території тощо) значна частина середніх та малих міст, навіть не зруйнованих під час війни, може занепасти. Інші міста можуть навпаки розвинутиись і значно збішитися, і це значною мірою буде залежати від їхнього географічного положення. В той же час, деякі поліфункціональні середні за чисельністю населення міста через своє географічне положення ризикують стати монофункціональними чи вузькогалузевими (хоча й з ознаками елементів постіндустріальної економіки), малими за людністю, що безумовно боляче вдарить по якості життя населення, яке там залишиться (Zapototskyi & Petrovska, 2025).

З огляду на ситуацію, найдієвішим заходом у короткостроковій перспективі підвищення оцінки якості життя має стати відбудова житлової, соціальної та транспортної інфраструктури, якісна зміна публічних просторів в населених пунктах, що потребує значних капіталовкладень від держави, а також залучення коштів від міжнародних партнерів. Проте в умовах повномасштабної війни дуже складно говорити про постіндустріальний розвиток міст особливо, якщо вони знаходяться в безпосередній близькості до театру воєнних дій та/або кордонів з країнами-агресорками. Очевидним є те, що навіть після закінчення війни або активних бойових дій, регіони, які межують з Російською Федерацією та Білоруссю не зможуть розвиватися з тією ж динамікою, що й до війни. Більше того, вони поступатимуться за темпами економічного розвитку сусіднім регіонам, яким більш пощастило з географічним розташуванням. З великою ймовірністю структура економіки України зміниться назавжди, країні доведеться жити в абсолютно нових умовах та реаліях. Перед державою постає складне завдання зі збереження балансу системи розселення в країні, економічної потужності регіонів та їх міст, які в умовах дисбалансу ризикують стати занепадаючими (Zapototskyi & Petrovska, 2025).

Повоєнна відбудова зруйнованих українських міст потребує не тільки продуманої державної програми, великих коштів, які Україна не зможе залучити без дотацій та інвестицій від країн-партнерів, міжнародних інституцій, фінансових установ. Повоєнна відбудова потребуватиме й комплексних планів та концепцій з відновлення конкретних міст, інших населених пунктів, розробкою яких потрібно займатися вже зараз, а потім, у разі потреби вносити в них корективи. Міжнародний досвід, який ми проаналізували, свідчить, що за відсутності комплексного підходу до реконструкції, її хаотичності, як це було в Бірмінгемі (Великобританія), на першопочатковому етапі місто вдалося доволі швидко відбудувати, втім неузгодженість фізичної міської тканини з потребами громадськості привела до ворожості та відторгнення відтворених публічних просторів, а також до потреби реконструювати їх знов і знов та витратити на це додаткові фінанси. Крім того, продуманої державної політики потребує відновлення підприємств у деокупованих містах, адже наповненість бюджету цих населених пунктів, їх життєдіяльність напряму залежить від роботи одного-двох містоутворюючих підприємств (Петровська & Запотоцький, 2024).

Для підтримки постраждалих від війни деокупованих міст, а також, щоби хоч якось вирівняти диспропорцію розміщення населення, що виникла внаслідок війни, державі потрібно своєчасно стимулювати релоковані підприємства до повернення в свої міста, пропонуючи для них, приміром, податкові знижки, а в разі необхідності, при відбудові власником зруйнованих підприємств, пропонувати програму із залучення міжнародного кредитування та інвестицій. Повоєнна відбудова міст як, власне, і відбудова економіки — це дуже трудомісткий процес, який потребує багато часу та людських і фінансових ресурсів. Попри те, що існуючий План відновлення України розрахований на 10 років, відновлення та реконструкція — це той процес, який може розтягнутися на десятиліття, а відбудова деяких об'єктів, як ми бачимо з міжнародного досвіду, закінчитися через 40 років по завершенню війни (Петровська & Запотоцький, 2024).

Висновки до розділу 3

1. Розглянуто особливості розвитку, зокрема і постіндустріального, малих та середніх міст України, на які продовжує впливати такий негативний фактор як повномасштабна війна. Об'єкти критичної, соціальної та культурної сфер, житловий фонд міст, особливо тих, які знаходяться близько до лінії фронту, розташовуються неподалік кордону з РФ, були окуповані або оточені, досить часто перебувають у незадовільному стані через пошкодження, або є зруйнованими. На момент написання дослідження, в Україні, окрім точкової відбудови, почали запроваджувати пілотні проекти з комплексного відновлення зруйнованих та пошкоджених об'єктів (їх кількість перевищує 330 тис.), хоча на швидкість їхньої реалізації впливають різні фактори.

2. Проведено бальну оцінку якості життя населення в 5 деокупованих містах за 14 критеріями, які було поділено на 6 груп: історичні особливості та розташування, демографічні особливості, стан інфраструктури та міської тканини, економічні умови та фізична безпека, соціальні умови та дозвілля, природа та середовище існування. Згідно з отриманими результатами визначено, яке місто має найоптимальніші умови для проживання населення з адекватною якістю життя, зокрема м. Ірпінь та м. Буча

мають по 30 балів, м. Тростянець — 21 бал, м. Охтирка — 20 балів, а м. Ізюм — 17 балів.

3. Серед останніх міжнародних досліджень якості життя переважають ті, які аналізують насамперед суб'єктивні індикатори задоволеності життям. З'ясовано, що в основному дослідники зосереджені на оцінці основних характеристик та відмінностей добробуту населення на: регіональному рівні (Європа у цілому, Балканський регіон), на рівні міжнародних (регіональних) організацій (Європейський Союз), на міському рівні (великі європейські міста). Крім аналізу просторово-культурних відмінностей в оцінці якості життя та досліджень того як може змінюватися суб'єктивне задоволення життям у тій же самій місцевості з часом, можна виділити інші, більш вузькі, напрямки, зокрема: аналіз суб'єктивної якості життя в осіб, які пережили посттравматичний стрес під час Балканської війни; або дослідження, яке визначило сучасні особливості якості життя в рамках теорії парадоксу Істерліна.

4. Розглянуто процес повоєнної відбудови трьох великих закордонних міст та одного маленького: Варшави, Бірмінгема, Сараєва та Дубровника, що дало змогу зрозуміти основні механізми позитивних тенденцій в процесі відновлення зруйнованого та/або пошкодженого, а також оцінити помилки, які були допущені архітекторами та урбаністами. Населені пункти були відібрані через подібність масштабів руйнувань в порівнянні з українськими містами та/або через умови (наприклад, окупація чи облога), в яких перебували ці міста під час війни, що відповідає українському досвіду. Відбудова Варшави характеризується наявністю чіткого повоєнного плану реконструкції, який включав відтворення історичного центру в настільки повному розмірі наскільки це було можливо за існуючих умов. Повоєнна відбудова Бірмінгема характеризується використанням планів розвитку, які були розроблені до початку Другої світової та ігноруванням проблем міської тканини, яка отримала пошкодження під час масованих бомбардувань. Відбудова Сараєво характеризується відсутністю комплексного плану відбудови міста і зосередженню процесу відновлення на виконанні неузгоджених між собою спеціальних мікородіях та точкових проєктах. Відбудова Дубровника характеризується відсутністю комплексної стратегії відбудови й ігноруванням існуючого генерального плану на початку процесу відновлення, та ефективною організацією з боку влади й значною

інтеграцією місцевої громади на пізніших етапах. Слід зазначити, що впродовж усього процесу реконструкції влада та громадськість опиралася здебільшого на власні ресурси, пожертви та фінансування з боку місцевого бізнесу.

5. Дослідження окремих проєктів з відбудови, які були завершені в кожному з вибраних міст, дали змогу визначити, які з принципів запропонованих Л. Вудсом найчастіше використовуються при повоєнній реконструкції. У Варшаві використано перший принцип (відновлення пошкодженого об'єкта до довоєнного стану) та наявні часткові ознаки використання третього принципу (створення нового із використанням зруйнованого об'єкта). У Бірмінгемі використано другий принцип (створення чогось абсолютного нового на місці зруйнованого об'єкта), а у Сараєві та Дубровнику при відбудові однією з будівель використано перший принцип Вудса.

6. Визначено ряд проблем, що заважають підвищенню показників якості життя в малих і середніх українських містах. Серед них найвагомішими є економічна, соціальна, демографічна та екологічна кризи, які поглибилися після початку повномасштабної війни на початку 2022 р. Депопуляція та вимушена міграція пов'язана з війною, негативний вплив навколишнього середовища на стан здоров'я населення, що залишилося в деокупованих містах та містах, які перебували в оточенні, мають такий само негативний вплив на перспективи підвищення оцінки якості життя, як і значний спад економічної активності підприємств в цих населених пунктах.

7. Наразі за межами України знаходиться майже вдвічі більше вимушених мігрантів (6 483 500 осіб), ніж ВПО, які залишаються в Україні (3 548 осіб). Втім, на нашу думку на даному етапі Уряду потрібно зосередитися не на поверненні вимушених зовнішніх мігрантів, а на інтеграції ВПО в нове середовище. Вирішення житлового питання для внутрішніх переселенців, відбудова зруйнованого житлового фонду, зміна наявних публічних просторів, розбудова соціальної інфраструктури та транспортної мережі, інтеграція в соціум осіб, які пережили травматичні події також є першочерговими для розвитку повоєнної України. Комплексне вирішення цих проблем, може заохотити повернутися в Україну значно більшу кількість зовнішніх вимушених мігрантів та стати одними з перспективних заходів щодо підвищення оцінки якості життя в малих та середніх містах.

ВИСНОВКИ

1. Сучасні дослідження «якості життя населення» як суспільно-географічної категорії характеризуються використанням складної системи індикаторів та аналізу процесів, які є взаємопов'язані у декількох різних вимірах, зокрема соціальному, економічному, політичному та культурному, а також враховують вплив стану природного середовища на добробут населення. У ході дослідження проаналізовано основні теоретико-методологічні засади вивчення якості життя населення як суспільно-географічної категорії. Окрім цього аналіз основних методик та методологій дозволив нам створити власну методику для оцінки якості життя населення деокупованих міст України в контексті воєнного та повоєнного відновлення та постіндустріальних трансформацій.

2. Основними чинниками, які наразі впливають на якість життя населення українських міст, є не тільки звиклі історичний, соціальний, економічний, демографічний, фінансовий, екологічний, а й інші, які напряму пов'язані з повномасштабною війною та її наслідками. На якість життя населення досліджених нами міст напряму вплинуло те, що чотири з них знаходилися в окупації (Буча, Ізюм та Тростянець — в повній, Ірпінь було окуповано частково), а одне — Охтирка — знаходилося майже в повному оточенні.

Міська тканина цих населених пунктів була суттєва пошкоджена, частина з них досі потерпає від обстрілів, що не може не сказатися на якості життя мешканців, на їхньому психологічному здоров'ї, відчутті безпеки. До того ж, одним із чинників, який впливає на якість життя населення досліджених міст став просторово-територіальний аспект. В містах, які розташовані близько до кордонів з країною агресоркою, значно складніше підтримувати на належному рівні якість життя населення, як з огляду на безпекову ситуацію, так і з огляду на економічний фактор, що поглиблює демографічну кризу, посилює міграційні процеси. Як наслідок, демографічна ситуація в Охтирці, Тростянці та Ізюмі є більш загрозовою, ніж в Ірпені та Бучі.

3. На основі проведеного аналізу визначених чинників, відібрано ряд індикаторів, які є актуальними в умовах суспільно-географічних трансформацій та відновлення. Ці критерії стали основою розробленої нами загальної оцінки якості життя населення деокупованих міст України. У ході дослідження, для кожного відібраного міста було виявлено як спільні елементи, так і особливості, згідно з якими розвиваються ці населені пункти. Наприклад, Ірпінь та Буча, на відміну від

Тростянця, Охтирхи та Ізюму, не відносяться до історичних населених місць України. На постіндустріальний розвиток Ірпеня і Бучі безумовно впливає їх територіальна близькість до столиці України і навіть те, що на початку ХХ століття ці населені пункти були дачними містечками, в яких відпочивали кияни. В той час як Тростянець, Охтирка та Ізюм знаходяться на периферії. І хоча, наприклад, Харківська область традиційно була економічно розвинутою, однак вона ще в мирні часи мала риси та проблеми, які властиві старопромисловим регіонам. Наразі ж, її промисловий потенціал, а отже і потенціал Ізюму, нівельовано внаслідок близькості до театру бойових дій.

Нами також визначено рівень пошкоджень житлової, соціальної, критичної інфраструктури обраних нами деокупованих міст, їх виробничих потужностей. Окрім цього визначено на якому етапі знаходиться відбудова та відновлення.

4. В усіх п'яти досліджених нами містах зафіксовано зміни в структурі економіки. Так, у Бучі спостерігається перехід до збільшення підприємств з будівництва, приладобудування, сфери послуг. Господарський комплекс Ірпеня наразі формується промисловими підприємствами, які не мають значного економічного потенціалу, натомість там активно розвивається сфера послуг. В Ізюмі за часи незалежності України єдиним містоутворювальним підприємством залишився «Ізюмський приладобудівний завод», який було зруйновано під час війни. В Охтирці із закриттям та банкрутством частини бізнесу спеціалізація основних підприємств господарського комплексу змістилася від машинобудівної промисловості до добувної та харчової. Тростянець за останні десятиліття втратив ряд своїх великих підприємств, втім як і раніше здебільшого спеціалізується на харчовій промисловості.

Після початку повномасштабної війни всі п'ять міст зіштовхнулися з такими проблемами як зниження економічної активності промислових підприємств, в деяких випадках — зупинення їх діяльності внаслідок руйнувань, що не могло не позначитися на економічному потенціалі цих населених пунктів.

5. Встановлено, що в Бучі від руйнувань в наслідок війни найбільше постраждали житлові та присадибні будівлі міста — 2 тисячі 246 об'єктів, тобто 89,4% від усіх пошкоджених та зруйнованих об'єктів. Загальні ж збитки м. Буча оцінюються в 5,2 мільярда гривень. В Ірпені було зруйновано 53% об'єктів соціальної інфраструктури міста. А загалом постраждало 10 тис. 596 будівель, а 1836 — повністю зруйновано. Збитки від руйнувань у м. Ірпінь оцінюються у 25,3 млрд грн. В Ізюмі значні пошкодження отримали майже 80% багатоповерхових будинків та

30% будинків приватного сектору, об'єкти соціальної та критичної інфраструктури. Загальна сума збитків по м. Ізюм наразі не розголошується. В Охтирці збитки від руйнувань були оцінені майже 44 млн доларів: постраждало 648 будівель, 60 було зруйновано повністю. В Тростянці постраждало 829 будівель, 134 було зруйновано повністю, збитки оцінені в понад 104 млн доларів.

6. Відбудова в містах відбувається нерівномірно: в Бучі та Ірпені більш високими темпами, ніж в Охтирці, Тростянці та Ізюмі. В той же час, Тростянець є учасником експериментальної урядової програми з комплексного відновлення населених пунктів, в ході якої відновлять привокзальну площу міста, залізничний та автовокзал. Також великими проєктами, потребуючими значних фінансових ресурсів є відновлення зруйнованої Охтирської ТЕЦ та центральної міської лікарні Піщанської Богоматері в Ізюмі. На нашу думку, темпи відбудови залежать не тільки від фінансування та готовності донорів інвестувати гроші в відновлення та реконструкцію, а й від близькості зазначених міст до кордонів з РФ та театру воєнних дій.

7. Проведено бальну оцінку якості життя населення досліджених нами деокупованих міст України за 14 критеріями, що було поділено на 6 груп: історичні особливості та розташування, демографічні особливості, стан інфраструктури та міської тканини, економічні умови та фізична безпека, соціальні умови та дозвілля, природа та середовище існування. Згідно з отриманими результатами визначено, яке місто має найоптимальніші умови для проживання населення з адекватною якістю життя. Зокрема м. Ірпінь та м. Буча мають по 30 балів, м. Тростянець — 21 бал, м. Охтирка — 20 балів, а м. Ізюм — 17 балів. Очевидно, що пропорційно з наближенням завершального етапу відновлення пошкодженої міської тканини, в цих містах збільшуватиметься оцінка якості життя населення.

Визначено ряд проблем, які заважають підвищенню показників якості життя в деокупованих містах, серед яких найвагомішими є економічна, соціальна, демографічна та екологічна кризи, які поглибилися після початку повномасштабної війни. Депопуляція та вимушена міграція пов'язана з війною та негативний вплив навколишнього середовища на стан здоров'я населення, що залишилося в деокупованих малих містах, мають такий само негативний вплив на перспективи підвищення оцінки якості життя, як і значний спад економічної активності підприємств в цих населених пунктах.

8. Розглянуто останні міжнародні дослідження якості життя серед яких переважають ті, які аналізують насамперед суб'єктивні індикатори задоволеності життям. Окрім цього досліджено відомі приклади відбудови зруйнованих та/або пошкоджених під час військових дій іноземних міст, що є необхідним для напрацювання основних напрямів вирішення проблем та підвищення якості життя в містах України, які були деокуповані, в контексті посткризового (воєнного) відновлення. Серед запропонованих нами напрямів вирішення проблем є, наприклад, проблема вимушеної міграції. На разі за межами України знаходиться майже вдвічі більше вимушених мігрантів, ніж переселенців в межах країни. З огляду на різницю в цифрах, на перший погляд здається, що повернення зовнішніх вимушених мігрантів в Україну є пріоритетним. Проте, зрозуміло, що першочерговим завданням для вирішення цієї проблеми є розроблення та втілення в життя ряду механізмів, які б допомогли ВПО інтегруватися в нове для них середовище.

Вирішення житлового питання для внутрішніх переселенців, відбудова зруйнованого житлового фонду загалом, зміна наявних публічних просторів, розбудова соціальної інфраструктури та транспортної мережі, інтеграція в соціум осіб, які пережили травматичні події також є першочерговими для розвитку повоєнної України. Комплексне вирішення цих проблем ВПО, може заохотити повернутися в Україну значно більшу кількість зовнішніх вимушених мігрантів та стати одними з перспективних заходів щодо підвищення оцінки якості життя в малих та середніх містах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alvarez, A. L., & Muller-Eie, D. (2017). Quality of Urban life and its relationship to spatial conditions. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 223, 286-288, 294. URL: <https://www.witpress.com/elibrary/wit-transactions-on-ecology-and-the-environment/223/36418>
2. Amnesty International. (2022). Ukraine: Beleaguered town of Iziium at breaking point after constant attack from Russian forces – new testimony. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/ukraine-beleaguered-town-of-izium-at-breaking-point-after-constant-attack-from-russian-forces-new-testimony/>
3. Andrews, F. M. (1980). *Comparative studies of life quality: comments on the current state of the art and some issues for future research*. In A. Szalai & F.M. Andrews (Eds.). *The Quality of Life*, (pp.273-286). SAGE Publications
4. Aquilué, I., & Roca, E. (2016). Urban development after the Bosnian War: The division of Sarajevo's territory and the construction of East Sarajevo. *Cities*, 58, 152-163. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.05.008>.
5. Argyris, C. (1957). *Personality and Organization: the Conflict between System and the Individual*. Harper & Row
6. Atkinson, T. (1982). The stability and validity of quality of life measures. *Social Indicators Research*, 10(2), 113–115, 120–129. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf00302506>
7. Bauer, J. (1966). *Social Indicators*. The MIT Press
8. Biserko S. et al. (2006). Dubrovnik : "Rat za mir". Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 7-25. URL: <https://www.helsinki.org.rs/doc/Svedocanstva24.pdf>
9. Bugalski, Ł., & Lorens, P. (2023). Post-Second World War reconstruction of Polish cities: The interplay between politics and paradigms. *Urban Planning*, 8(1), 184-189. DOI: <https://doi.org/10.17645/up.v8i1.6116>
10. Bucha. Digitization of destroyed infrastructure. (2024). RebuildUA [in Ukrainian]. [Буча. Оцифрування зруйнованої інфраструктури. (2024). RebuildUA. URL: <https://rebuildua.net/bucha>]
11. Burnie, Sh., Putte, J. V. & Kaul, A. et al. (2022). Investigation inside the Chernobyl Exclusion Zone. Greenpeace. URL: <https://storymaps.arcgis.com/collections/89f769079c4a40c98a4b158e9e87d17c?item=1>

12. Cherry, G. E. (1994). *Birmingham: A Study in Geography, History, and Planning*. Belhaven World Cities Series. Chichester: Wiley.
13. Clark, M., Barros, G. & Hird, K. (2022). Russian Offensive Campaign Assessment, April 1. Institute for the Study of War. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-april-1>
14. Clark, M., Barros, G. & Stepanenko, K. (2022). Russia-Ukraine Warning Update: Russian Offensive Campaign Assessment, February 27, 2022. Critical Threats. URL: <https://www.criticalthreats.org/analysis/russia-ukraine-warning-update-russian-offensive-campaign-assessment-february-27-2022>
15. Davies, B. P. (1968). *Social Needs and Resources in Local Services: A Study of Variations in Provision of Social Services between Local Authority Areas*. Joseph Rowntree.
16. DeepStateMAP (2024). Map of the war in Ukraine. URL: <https://deepstatemap.live/#11/48.3285579/37.8643799> (01.10.2024).
17. *Deloitte Ukraine*. (2024). IX Forum «Conductors of Change», record of panel discussions, September 25, 2024. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk.html>
18. Easterlin, R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. *Nations and Households in Economic Growth*, 89–125. DOI: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-205050-3.50008-7>
19. Galbraith, J. (1958). *The Affluent Society*. Boston: Houghton Mifflin.
20. Gillingham, R., & Reece, W. (1979). A New Approach to Quality of Life Measurement. *Urban Studies*, 16(3), 329–332. DOI: <https://doi.org/10.1080/00420987920080531> (28.12.2023).
21. Gül, M., & Dee, J. (2015). Sarajevo – A city profile. *Cities*, 43, 152-158. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2014.11.018>
22. Gukalova, I. (2022). Quality of life changes in the context of preliminary implications of the russian large-scale aggression against Ukraine: geographical aspects. Proceedings of the 9th SWS International Scientific Conference on Social Sciences — ISCSS 2022, 9 (1). DOI: 10.35603/sws.iscss.2022/s12.103

23. Godziszewski, W. (1934). *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytyczona w latach 1634-1648)* [oprac.]. Polska Akademia Umiejętności. W *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytyczona w latach 1634-1648)*.
24. Government Portal. (2024). Statement by Prime Minister Denys Shmyhal at Government session. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu13082024>.
25. Grad Dubrovnik (a). (2018). Assault on Dubrovnik. The destruction and restoration of Dubrovnik from 1991 until 2000. URL: <https://www.dubrovnik.hr/stradanje-grada/the-destruction-and-restoration-dubrovnik-1991-2000>
26. Grad Dubrovnik (b). (2019). A Scarred City: stradanje i obnova Dubrovnika 1991.–2000. Vemaco tisak. URL: https://issuu.com/dubrovnik020/docs/dubrovnik_brosura_b_final_19092019/10 (20.03.2025).
27. Hagerty, M. R., Vogel, J., Møller, V. et al., editors. (2002). *Assessing Quality of Life and Living Conditions to Guide National Policy*. Social Indicators Research Series. Kluwer Academic Publishers. DOI: <https://doi.org/10.1007/0-306-47513-8> (20.12.2023).
28. Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. Basil Blackwell
29. Higgins, E. (2022). Russia's Bucha 'Facts' Versus the Evidence. Bellingcat. URL: <https://www.bellingcat.com/news/2022/04/04/russias-bucha-facts-versus-the-evidence/> (29.11.2022).
30. Ivanová, M., Klamár, R. & Fecková-Škrabuľáková, E. (2022). Identification of factors influencing the quality of life in European Union countries evaluated by Principal Component Analysis. *Geographica Pannonica*, 26(1), 13–29. DOI: <https://doi.org/10.5937/gp26-34191>
31. Kamman, R., Farry, M. & Herbison, P. (1984). The analysis and measurement of happiness as a sense of well-being. *Social Indicators Research*, 15(2), 91–115. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf00426282>
32. Klix.ba. (2011). The Town Hall in spring with its former glory. [in Croatian]. [Klix.ba. (2011). Vijećnica na proljeće s nekadašnjim sjajem.] URL: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/vijecnica-na-proljece-s-nekadasnjim-sjajem/110906048>.
33. Kobos, K. (2012). Płaski Senator z bogatym wnętrzem. URL: <https://tvn24.pl/tvnwarszawa/najnowsze/plaski-senator-z-bogatym-wnetrzem-ls70418>

34. Kozicki, A. (2020). Odbudowa Warszawy opowiedziana na nowo. W: Fundacja na rzecz Warsztatów Analiz Socjologicznych
35. Kusterka-Jefmańska, M., Roszkowska, E., & Jefmański, B. (2024). The intuitionistic fuzzy synthetic measure in a dynamic analysis of the subjective quality of life of citizens of European cities. *Economics and Environment*, 88(1), 2-5, 11-13. DOI: <https://doi.org/10.34659/eis.2024.88.1.708>
36. Knox, P. L. (1975). *Social Well-Being: A Spatial Perspective*. Oxford University Press.
37. Lane, D. C. (2007). The power of the bond between cause and effect: Jay Wright Forrester and the field of system dynamics. *System Dynamics Review*, 23(2–3), 116-117. Portico. DOI: <https://doi.org/10.1002/sdr.370>
38. Land, K. C., & Michalos, A. C. (2017). Fifty Years After the Social Indicators Movement: Has the Promise Been Fulfilled? *Social Indicators Research*, 135(3), 835–860. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-017-1571-y>
39. Land, K.C., Michalos, A.C., & Sirgy, M.J. et al. (2012). *Handbook of social indicators and quality of life research*. Springer Netherlands. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-007-2421-1>
40. Larkham, P. (2016). Replanning post-war Birmingham: Process, product and longevity. *Architectura*, 46(1), 2-26. DOI: <https://doi.org/10.1515/ATC-2016-0002>.
41. Larkham, P., & Adams, D. (2022). Revisioning and Rebuilding Britain's War-Damaged Cities. *Urban Planning*, 8(1), 169-181. DOI: <https://doi.org/10.17645/up.v8i1.6102>.
42. Libanova, E., & Pozniak, O. (2023). War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). *Statistics in Transition new series*, 24(1), 259–261. DOI: <https://doi.org/10.59170/stattrans-2023-014>
43. Maciejewska, A, Kuzak, Ł, Ulanicka-Raczyńska, M, & Onufriv, Y. (2023). Use of Field Reserves in Emergencies as Assessed by Urban Residents and Refugees in Warsaw and Lviv during the War in Ukraine. *Sustainability*, 15(18): 14022, 1-2, 16-17. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151814022>
44. Marans, R. W. (2012). Quality of urban life studies: An overview and implications for environment-behaviour research. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 35, 9-15.

45. Maslow, A. H. (1987). *Motivation and personality* (3rd ed.). Harper & Row Publishers.
46. Matanov, A., Giacco, D., Bogic, M., Ajdukovic, D., Franciskovic, T., Galeazzi, G.M., et al. (2013). Subjective quality of life in war-affected populations. *BMC Public Health*, 13: 624, 2-6. URL: <https://bmcpublikealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-13-624>
47. McGregor, D. (1960). *The Human Side of Enterprise*. McGraw-Hill Book Co.
48. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2024). Thanks to the e-Consul system, the services of the Ministry of Foreign Affairs for citizens of Ukraine abroad will become much more accessible. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zavdyaki-sistemi-e-konsul-servisi-mzs-dlya-gromadyan-ukrayini-za-kordonom-stanut-nabagato-dostupnishimi>
49. Ministry of Economy of Ukraine. (2023). During the year of the war, 800 enterprises were relocated to safer regions. [in Ukrainian]. [Міністерство економіки України. (2023). За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств.]. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh> (13.08.2024).
50. Murgaš, F. (2019). Can Easterlin's paradox be applied to the development of satisfaction with life or does the explanation lie in cultural geographical characteristics? *Geografický Časopis - Geographical Journal*, 71(1), 1-2, 7-9. DOI: <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2019.71.1.01>
51. National Bank of Ukraine. (2024). Inflation report, April 2024. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf
52. National Institute for Strategic Studies. (2024). Main characteristics of the labor market of Ukraine in the first half of 2024. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-ryнку-pratsi-ukrayiny-u-pershomu?__cf_chl_tk=W9cvd5P21basdcK7O2j.DO4UAzhoMUrWhOB.17OrPM4-1730046321-1.0.1.1-kuLahbpUuDkx2os9vqofjqm_k36pAL.7T3insv7RZPk
53. Neugarten, B. L., Havighurst, R. J., Tobin, Sh. S. (1961). The Measurement of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16 (2), 134–140. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronj/16.2.134>

54. Pavlovic, S. (2005). Reckoning: The 1991 Siege of Dubrovnik and the Consequences of the "War for Peace". *Spacesofidentity.Net*, 5. DOI: <https://doi.org/10.25071/1496-6778.8001>
55. Petrovska, A. (2024). Migration processes and quality of life of the population in the conditions of war. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Geografiya* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography], 3/4 (90/91), 92–97, (in English, abstr. in Ukrainian). DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.12>
56. Piątek, G. (2020). *Najlepsze miasto świata. Warszawa w odbudowie 1944–1949*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
57. Pigou, A. C. (1932). *The Economics of Welfare* (4th ed.). Macmillan
58. Pilav, A. (2020). “Architects in war”: wartime destruction and architectural practice during the siege of Sarajevo. *The Journal of Architecture*, 25(6), 697-716. DOI: <https://doi.org/10.1080/13602365.2020.1800793>
59. Piplas, H. (2019). *Non-aligned City – Urban Laboratory of the New Sarajevo*. ETH Zürich. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000404735>
60. Pragmatika (a). (2022). War and Peace by Lebbeus Woods. URL: <https://pragmatika.media/en/vijna-ta-mir-lebbeusa-vudsa/> (25.07.2024).
61. Pragmatika (b). (2022). Warsaw. A City Built by the People. URL: <https://pragmatika.media/en/varshava-misto-jake-zbuduvav-narod/>
62. Priebe, S., Huxley, P., Knight, S., & Evans, S. (1999). Application and Results of the Manchester Short Assessment of Quality of Life (Mansa). *International Journal of Social Psychiatry*, 45(1), 7–9. DOI: <https://doi.org/10.1177/002076409904500102>
63. Program for the recovery of Ukraine. (2024). [in Ukrainian]. [Програма з відновлення України. (2024). <https://bucha-rada.gov.ua/content/programa-z-vidnovlennya-ukrayiny>]
64. Ray, J. (1996). *The Night Blitz, 1940-1941*. Cassel & Co.
65. Rokicka, E. (2013). Jakość życia – konteksty, koncepcje, interpretacje. Nowy Ład? Dynamika struktur społecznych we współczesnych społeczeństwach. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Wielisławie Warzywodzie-Kruszyńskiej z okazji 45-lecia pracy naukowej i dydaktycznej, red. J. Grotowska-Leder, E. Rokicka, Łódź. URL: <http://hdl.handle.net/11089/26870>

66. Sarajevo City Hall. (2020). Reconstruction. URL: <https://www.vijecnica.ba/en/reconstruction> (05.08.2024)
67. Slavuj Borčić, L., & Šakaja, L. (2017). Quality of life as a topic of geographic research: An overview of the development of interest and theoretical models of research. *Hrvatski Geografski Glasnik/Croatian Geographical Bulletin*, 79(1), 5–31. DOI: <https://doi.org/10.21861/hgg.2017.79.01.01>
68. Smith, D. M. (a). (1975). Mapping Human Well-Being. *International Social Science Journal* 27 (2), 364–371.
69. Smith, D. M. (b). (1973). *The geography of social well-being in the United States an introduction to territorial social indicators*, McGraw-Hill, New York.
70. Social Progress Imperative. (2013). Social Progress Index. Chapter 2. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/se/Images/promo_images/artiklar/The_social_progress_Index_chapter2.pdf
71. Stanton, E. (2007). *The Human Development Index: A History*. Working Papers wp127, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst. URL: <https://scholarworks.umass.edu/server/api/core/bitstreams/a91b48fc-618c-4870-b2f7-fb96d979941f/content> (29.10.2024).
72. Stepanenko, K., Mappes, G., Barros, G., Howard, A., Clark, M. (2022). Russian Offensive Campaign Assessment, September 10. Institute for the Study of War. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-10>
73. Stepanenko, K., Mappes, G., Barros, G., Philipson, L., Clark, M. (2022). Russian Offensive Campaign Assessment, September 8. Institute for the Study of War. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-8>
74. Suptelo, O.S. (2019). Theoretical Background of the Postindustrial City. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Geographical Sciences*
75. Tereshchuk, A. (2022). Business Relocation in Ukraine and the EU. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/213880_relokatsya-bznesu-v-ukran-ta-v-s (25.07.2024).
76. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. (2015). The United Nations General Assembly. URL:

<https://www.undp.org/ukraine/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development>

77. Trostyanets city council. (2023). Work continues on the approval of a detailed plan of the territory of the station square. URL: <https://trostyanets-miskrada.gov.ua/en/archives/1984> (28.07.2024).
78. Toffler, A. (1970). *Future shock*. Random House.
79. Ukraine Recovery Plan. (2022). [in Ukrainian]. [План відновлення України. (2022).]. URL: <https://recovery.gov.ua/en> (15.08.2024).
80. Ukraine Refugee Situation. (2024). UNHCR. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
81. Ukraine – Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3): February 2022 – December 2023. (2024). The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099021324115085807/p1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a> (25.07.2024).
82. Walker, Sh. (2022). ‘Barbarians’: Russian troops leave grisly mark on town of Trostianets. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/05/barbarians-russian-troops-leave-grisly-mark-on-ukraine-town-of-trostianets>
83. Woods, L. (2011). War and architecture: Three principles. URL: <https://lebbeuswoods.wordpress.com/2011/12/15/war-and-architecture-three-principles/>
84. Zablodska, I., Rohozian, Y., Blyzniuk, V., Vartanova, O., Derzhak, N. (2023). Monitoring of the life quality of population in Europe and Ukraine in the war conditions. *Amazonia Investiga*, 12(61). 80-91. DOI: 10.34069/AI/2023.61.01.9
85. Zapf, W. (1980). The SPES Social Indicators System in Comparative Perspective. In A. Szalai & F.M. Andrews (Eds.). *The Quality of Life*, (pp.249-272). London: SAGE Publications.
86. Zapototskyi, S. & Petrovska, A. (2025). Transformation changes in monofunctional cities of Ukraine during war and post-war period. *Geography and Tourism*. Issue 77, 33–46. DOI: <https://doi.org/10.17721/2308-135X.2025.77.36-41>

87. Zavod za obnovu Dubrovnika. (1995). Gradski zvonik. Obnova Dubrovnika. URL: https://zod.hr/obnova_dubrovnika/gradski-zvonik/).
88. Zečević, N. (2010). Godišnjica naše sramote. Portal Analitika. URL: <https://www.portalanalitika.me/clanak/godinjica-nae-sramote->
89. BBC News Україна (2022). ЗСУ почали звільняти Балаклію? Все, що відомо. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62811889>
90. Defense Express (2022). Рашисти розбомбили та розграбували «Ізюмський приладобудівний завод». URL: https://defence-ua.com/news/rashisti_rozbombili_ta_rozgrabovali_izjumskij_priladobudivnij_zavod-6861.html
91. Education.ua. (2024). Всі навчальні заклади України. URL: <https://www.education.ua/> (20.11.2024).
92. EU NEIGHBOURS east. (2023). Відбудова зруйнованого – сьогоднішня Бучі й Ірпеня. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/stories/vidbudova-zrujnovanogo-sogodennya-buchi-j-irpenya/>
93. Mondelēz International. (2021). Монделіс Україна. URL: <https://www.mondelezinternational.com/ukraine/our-team/>
94. YouControl. (2024). Дані з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/> (12.11.2024).
95. Авілов, В. (1970). Спогади про старий Ізюм: [Рукопис]. Ізюм: Матеріали ІКМ.
96. Архіпова, С. (2015). Динаміка розширення меж м. Києва в ХХ ст.: історико-географічний аспект. Регіональна історія України: Зб. наук. ст. К.: Ін-т історії України НАНУ, Вип. 9: До 100-річчя від дня народження акад. НАН України П.Т. Тронька. С. 190. URL: http://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/reisuk_2015_9_14.pdf
97. Багірова, А. (2017). ПрАТ «Меліоратор» святкує 80-річчя. «Бучанські новини». №29. URL: <https://web.archive.org/web/20180519033226/https://bucha.com.ua/index.php?newsid=1151075619>
98. Бажан, О. Г. & Вортман, Д. Я. (2013). Тростянець, місто Сумської обл. Енциклопедія Історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Trostianets_mst

99. Балачук, І. (2022). В Ізюмі закінчили ексгумацію – підняли 447 тіл, серед них багато жінок, є діти. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/23/7368817/>
100. Балюх, Н. (2024). У Гостомелі розчищають річку Рокач. Суспільне Київ. URL: <https://suspilne.media/kyiv/736515-u-gostomeli-rozchisaut-ricku-rokac/>
101. Барановський М. О., Смаль В. В., Барановська О. В. (2021). Старопромислові регіони України: проблеми та тренди сучасного розвитку (на прикладі Донецької та Луганської областей). Укр. геогр. журн., 1(113) С. 34-43. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2021.01.034>
102. Белл, Д. (1996). Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. Либідь, 194 – 250. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bell_Daniel/Prykhid_postindustrialnoho_suspilstva_fr.pdf
103. Білоконь, Ю., Токар, В., Лопатюк, М., Муха, В. та ін. (2005). Генеральний план Охтирки Сумської області. Пояснювальна записка. ДП «Дніпромiсто». Київ. URL: <https://docs.google.com/document/d/1kossXcRvT36Ni5vNjOXDCMьK0932Py3q/edit>
104. Бичак, С. (2022). На Київщині бійці ЗСУ влаштували окупантам котел. Київ 24. News. URL: <https://kyiv24.news/news/na-kyyvshhyni-bijczi-zsu-vlashtuvaly-okupantam-kotel>
105. Бойко, І. (2022). Лише частину Ірпеня захопили окупанти – мер. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/war/lishe-chastinu-irpenya-zahopili-okupanti-mer-novini-kiyeva-11732272.html>
106. Бондар, Г. (2022). Окупанти розбомбили ТЕЦ та залізничний вокзал в Охтирці. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/war/okupanti-rozbombili-tec-ta-zaliznichniy-vokzal-v-ohtirci-video-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11727568.html>
107. Бондаренко, С. (а) (2018). Ізюмщина: краєзнавчий нарис від давнини до сучасності (до 95-ї річниці заснування Ізюмського району). Слов'янськ. 188 с.
108. Бондаренко, С. (б) (2017). Місто Ізюм: Історико-архітектурний альбом: [Рукопис]. Ізюм.
109. Бузовська, М. (2024). У Бучанському міському парку та Академії спорту збудують інклюзивні укриття. URL: <https://pragmatika.media/news/u-buchanskomu-miskomu-parku-ta-akademii-sportu-zbuduiut-inkliuzyvni-ukryttia/>

110. Бучанська міська рада (а). (2022). Бучанська міська територіальна громада. URL: <https://bucha-rada.gov.ua/general-information> (05.10.2023).
111. Бучанська міська рада (b). (2024). Звіт про виконання Програми соціально-економічного та культурного розвитку на 2024 рік за 1 півріччя 2024 року. URL: <https://www.bucha-rada.gov.ua/socio-economic-development> (15.08.2024).
112. Бучанська міська рада (с). (2023). Звіт про виконання Програми соціально-економічного розвитку Бучанської міської територіальної громади на 2021-2023 роки за 2022 рік. URL: <https://www.bucha-rada.gov.ua/content/zvit-pro-vykonannya-programy-socialno-ekonomichnogo-rozvytku-buchanskoyi-miskoyi-terytorialnoyi-gromady-na-2021-2023-roky-za-2022-rik> (10.09.2023).
113. Бучанська міська рада (d). (2019). Звіт про СЕО Стратегії розвитку Стратегії розвитку Бучанської міської об'єднаної територіальної громади на період до 2029 року. URL: <https://bucha-rada.gov.ua/content/zvit-pro-seo-strategiyi-rozvytku-strategiyi-rozvytku-buchanskoyi-miskoyi-obyednanoyi-terytorialnoyi-gromady-na-period-do-2029-roku> (15.07.2024).
114. Бучанська міська рада (e). (2024). Основні показники соціально-економічного розвитку Бучанської міської територіальної громади на 2025 рік. URL: <https://www.bucha-rada.gov.ua/content/byudzhet-buchanskoyi-mtg-na-2025> (24.12.2024).
115. Бучанська міська рада (f). (2023). Основні показники соціально-економічного розвитку Бучанської міської територіальної громади у 2023 році, завдання та заходи на 2024 рік. URL: https://bucha-rada.gov.ua/sites/default/files/soc-ekonom_do_byudzhetu_na_2024_rik.docx (07.10.2023).
116. Бучанська міська рада (g). (2022). Показники соціально-економічного розвитку Бучанської міської територіальної громади у 2021 році та прогноз на 2022 рік. URL: https://bucha-rada.gov.ua/sites/default/files/soc.ekonom_do_byudzhetu_2022_dlya_fu.docx (07.10.2023).
117. Бучанська міська рада (h). (2024). Структурні підрозділи (Культура та спорт). URL: <https://www.bucha-rada.gov.ua/subdivisions-culture-sport> (20.11.2024).

118. Бучанська міська територіальна громада. Виставка-форум Rebuild Ukraine 2023. (2023). Матеріали виступу громади. Rebuild Ukraine. URL: <https://rebuildukraine.in.ua/buchanska-hromada-1.0>
119. Бучанський міський сайт (a). (2007). Буча – Історична довідка. URL: https://bucha.com.ua/history_bucha_1.html (04.10.2023).
120. Бучанський міський сайт (b). (2019). Перелік назв вулиць та провулків міста Буча (діючих, новостворених, перейменованих). «Бучанські новини». №26. URL: <https://bucha.com.ua/index.php?newsid=1151077422> (04.05.2024).
121. Вербицький, І. (2024). Соціальне відновлення та згуртованість для України: 15 рекомендацій. CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/researches/soczialne-vidnovlennya-ta-zgurtovanist-dlya-ukrayiny-15-rekomendacziy>
122. Вечерський, В. В. (2003). Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. К.: НДІТІАМ, 560 С. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-7452-43-3/966-7452-43-3.pdf>
123. Вешіцький, В. А. (2011). Ізюмське родовище фосфоритів. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, НТШ. URL: <https://esu.com.ua/article-13862>
124. Відділ освіти Тростянецької міської ради. (2024). Заклади загальної середньої освіти. URL: <https://osvita.trostanets-miskrada.gov.ua/zaklady-zagalnoyi-serednoyi-osvity/> (05.11.2024).
125. Вороненко, В. (a). (2024). Відновлення Тростянецької лікарні: що було зроблено. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/744869-vidnovlenna-trostanetskoj-likarni-so-bulo-zrobleno/>
126. Вороненко, В. (b). (2024). На Сумщині у Тростянецькій громаді для школярів побудували два укриття. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/760629-u-trostaneci-na-sumsini-u-skolah-pobuduvali-dva-ukritta/>
127. Внутрішньо переміщені особи. (2024). Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
128. Габедава, Т. (a). (2022). Окупанти завдали ракетного удару по густонаселеному пункту Охтирки, є загиблі. New Voice. URL:

<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-raketniy-udar-po-ohirci-ye-zagibli-novini-ukrajini-50227887.html>

129. Габедава, Т. (б). (2022). Україна просить Червоний Хрест організувати гуманітарні коридори для евакуації мирних жителів та доставки допомоги. New Voice. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/viyna-rosiji-proti-ukrajini-kijiv-prosit-chervoniy-hrest-pro-gumanitarni-koridori-de-same-50222205.html>
130. Гарасим, А., Кельм, Н. (2022). Підрив греблі річки Ірпінь. Як росіян зупинила вода. Texty.org.ua. URL: <https://texty.org.ua/articles/106945/pidryv-hrebli-richky-irpin-yak-rosiyan-zupynyla-voda/>
131. Губенко, Т. В., Головань, О. В., Жуков, Д. А., Муха, В. Г., Козіна, Н. П. та ін. (2018). Оновлення генерального плану м. Ірпінь Київської області. Пояснювальна записка. ДП УДНДПІМ «Діпромiсто» імені Ю. М. Білоконя. Київ. URL: <http://kyiv-landuse.com/sites/default/files/%D0%86%D1%80%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C%20%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20-%20%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%202018%20178%D1%81.pdf>
132. Гудима, В. М., Кабан, Л. В., Чапаєва, Т. В., Якименко, Н. В. (2012). Київська область. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, НТШ. URL: <https://esu.com.ua/article-11238>
133. Гукалова, І. В. (а) (2009). Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація [монографія]. К.: ДП «Друкарня МВС України», 347 с.
134. Гукалова, І. В. (б) (2013). Статус категорії «якість життя населення» в географії і сучасна її динаміка у регіонах України. Український географічний журнал. № 4, С. 48-55. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000230542>
135. ДАКО (Держ. архів Київ. обл.) (а). (1803). План земельної ділянки хутора Пилипів Потік Київського повіту, яка оспорюється поміщицею Полуботковою у поміщика Головинського. ф. 1542, оп. 1, спр. 856.
136. ДАКО (Держ. архів Київ. обл.) (б). (1926). Постанова губвиконкому та витяг з протоколу засідання президії окрвиконкому про розширення межі м. Києва та про

- порядок обслуговування населених пунктів, що увійшли до міської межі (19 листопада 1925 р. - 29 жовтня 1926 р.). ф. Р-112, оп. 1, спр. 509, арк. 75.
137. ДАКО (Держ. архів Київ. обл.) (с). (1910). Плани поміщицьких земельних ділянок села Яблунька Київського повіту 1903-1910. ф. 1542, оп. 1, спр. 927.
138. ДАКО (Держ. архів Київ. обл.) (d). (1871). План селянських земельних ділянок хутора Стоянка Київського повіту. ф. 1542. оп. 1. спр. 885.
139. Дашківська, І. (2022). Російські окупанти всю ніч обстрілювали Ізюм та здійснили декілька авіанальотів. Цензор.Нет. URL: <https://censor.net/ua/p3322061>
140. Демченко, М. (2024). В Ірпені відновлюють ТРЦ «Жираф» – біля нього в лютому 2022 року відбувся перший бій під Києвом. Хмарочос. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2024/02/07/v-irpeni-vidnovlyat-trcz-zhyraf-bilya-nogo-v-lyutomu-2022-roku-vidbuvalys-zhorstoki-boyi/>
141. Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (а). (2024). Відбудова двох багатоквартирних будинки в Тростянці: результати роботи. URL: <https://su.restoration.gov.ua/press/news/70857.html> (15.08.2024).
142. Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (b). (2024). Відбудовуємо залізничний вокзал у Тростянці: розпочато підготовчі роботи. URL: <https://restoration.gov.ua/press/news/59574.html> (13.08.2024).
143. Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (с). (2023). Міст через річку Ірпінь відкрили для транспорту. URL: <https://restoration.gov.ua/press/news/58071.html> (22.11.2023).
144. Державна екологічна служба Столичного регіону. (2024). Новини. URL: https://stolreg.dei.gov.ua/post?category_id=10&post_type_id=1 (22.11.2024).
145. Державна екологічна служба в Сумській області. (2024). Новини. URL: <https://deisumu.gov.ua/> (22.11.2024).
146. Державна екологічна службу в Україні. (2024). Новини. URL: https://www.dei.gov.ua/post?post_type_id=1&category_id=10&post_text=&date_from=&date_to= (22.11.2024).
147. Державна екологічна служба в Харківській області. (2024). Новини. URL: <https://www.khark.dei.gov.ua/> (22.11.2024).

148. Державна служба статистики України (а). (2021). Робоча сила України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf (11.10.2024).
149. Державна служба статистики України (б). (2022). Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2022/zb_%D0%A1huselnist.pdf (11.10.2024).
150. Державна служба статистики України (с). (2021). Чисельність наявного населення України на 1 січня 2021 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/05/zb_chuselnist%202021.pdf (11.10.2024).
151. ДНАББ ім. В.Г. Заболотного. (2018). Місто Ірпінь Київської області. URL: <http://dnabb.org/modules.php?name=Pages&go=page&pid=331>
152. Доценко, А. І. (2011). Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України. Український географічний журнал, 1, 51-55.
153. Дронова, О.Л. (2014). Геоурбаністика: навч. посіб. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 419 с. URL: <https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/geourbanistika.pdf>
154. Дудар, І. Н., & Бричанський, А. О. (2023). Сучасні підходи до відновлення та розвитку міст після війни. Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві, 35(2), 153-158.] DOI: <https://doi.org/10.31649/2311-1429-2023-2-153-158>.
155. Дяченко, М. Т. (1963). Ізюм: Історико-краєзнавчий нарис / М. Т. Дяченко. Х.: Кн. вид-во, 168 с.
156. Жванко, Л. М. (2013). Краєзнавство: конспект лекцій. Х.: ХНУМГ, 175 С.
157. Железна, Є. (2023). У 1940-х – зруйнували, у 2022-му – спалили: чим унікальна Краснотростянецька лісодослідна станція. Trostianets.City. URL: <https://trostianets.city/articles/301827/u-1940-h-zrujnuvali-u-2022-mu-spalili-chim-unikalna-krasnotrostyanecka-lisodoslidna-stanciya>
158. Жеменецький, К. (2015). Тариф подимного податку Київського воєводства 1754 року. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 272 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-617-604-057-6/978-617-604-057-6.pdf>

159. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. (2024). Київська Школа Економіки. Міністерство економіки України та ін. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf
160. Закон України 562-IX. (2020). Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад від 16 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20/ed20200416#Text> (11.03.2023).
161. Закон України № 1580-IV. (2012). Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст від 10 червня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1580-15#Text> (11.09.2024).
162. Зборовський, А. (а). (2017). Буча. Історія становлення міста. Правда Ірпеня. URL: <https://irpin.news/bucha-istoriya-stanovlennya-mista/>
163. Зборовський, А. (б). (2020). Історія Ірпінського краю. Юніверс, 224 с.
164. Звіряка, А., Томілович, Л., Харлан, О. та ін. (2018). Пояснювальна записка до Історико-архітектурного опорного плану м. Ізюм Харківської області. ПОГ «Інститут культурної спадщини» ВРОКСУ. URL: <https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Акція/Рoуасn.%20зaпiсkа%20ІАОР%20Ізyум.pdf> (14.09.2023).
165. Зимницький, П. & Ющенко, М. (2021). Плесецька засіка – маловідома пам'ятка фортифікації XVIII століття. «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції [редкол.: О.О. Заремба (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О. А., С. 209-220. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zymnyskyi_Platon/Plesetska_zasika_malovidoma_pamiatka_fortyfikatsii_XVIII_stolittia.pdf? (27.10.2023).
166. Зубова, А. (2023). По лікарні — з танку: двох росіян засудили за обстріл медзакладу Тростянця. Медійна ініціатива за права людини. URL: <https://mipl.org.ua/po-likarni-z-tanku-dvoh-rosiyan-zasudyly-za-obstril-medzakladu-trostyanczya/>
167. Ізюм інформаційний (а). (2023). Автовокзал міста Ізюма. URL: <https://city-izyum.pp.ua/the-bus-station-of-the-city-of-rai/>

168. Ізюм інформаційний (b). (2024). В лісах по всій Харківській області з'являються стихійні сміттєзвалища. URL: <https://city-izyum.pp.ua/spontaneous-garbage-dumps-are-appearing-in-forests-throughout-the-kharkiv-region86374-2/>
169. Ізюм інформаційний (c). (2024). Колишній завод ІОМЗ – Історія. URL: <https://city-izyum.pp.ua/history-of-the-former-iomz/>
170. Ізюм інформаційний (d). (2023). Населення Ізюма скоротилося – 2023 рік. URL: <https://city-izyum.pp.ua/the-population-of-izyum-has-decreased76407-2/>
171. Ізюм інформаційний (e). (2024). Укриття та бомбосховища у місті Ізюмі – список адрес. URL: <https://city-izyum.pp.ua/shelters-and-bomb-shelters-in-the-city-of-izyum-a-list-of-addresses99859-2/>
172. Ізюмська міська рада. (2020). Про затвердження Плану дій сталого енергетичного розвитку та клімату міста Ізюм на 2019-2030 роки. URL: https://mycovenant.eumayors.eu/storage/web/mc_covenant/documents/8/QgRSkVRqUX_BkzkIfmUEXSjBinT6lETJ.pdf
173. Ізюмська міська територіальна громада. Виставка-форум Rebuild Ukraine 2023. (2023). Матеріали виступу громади. Rebuild Ukraine. URL: <https://rebuildukraine.in.ua/iziumska-hromada-1.0>
174. Інформаційна система управління освітою. (2024). Управління освітою Ізюмської міської ради. URL: <https://kh.isuo.org/authorities/schools-list/id/301> (05.12.2024).
175. Ірпінська міська рада (a). (2019). Генеральний план. URL: <https://imr.gov.ua/generalnyj-plan/> (28.09.2023).
176. Ірпінська міська рада (b). (2018). Ірпінь – місто для життя. URL: <https://imr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/7-ir-pres-a-final-light.pdf> (28.09.2023).
177. Ірпінська міська рада (c). (2023). Історія Приірпіння. URL: <https://imr.gov.ua/misto-irpin/> (27.09.2023).
178. Ірпінська міська рада (d). (2022). Чисельність населення Ірпінської МТГ. URL: <https://imr.gov.ua/chyselnist-naselennya-irpinskoyi-mtg/> (27.09.2023).
179. Ірпінська міська рада (e). (2023). Програма соціально-економічного та культурного розвитку Ірпінської міської територіальної громади на 2024 рік та основні напрями розвитку на 2025-2026 роки. URL:

<https://drive.google.com/file/d/1VjcVcQTiwAu7wIyVH8Df6FptGLo4Mqvo/view>
(20.01.2024).

180. Ірпінська міська територіальна громада. Виставка-форум Rebuild Ukraine 2023. (2023). Матеріали виступу громади. Rebuild Ukraine. URL: <https://rebuildukraine.in.ua/irpinska-hromada-1.0>
181. Ірпінь. Оцифрування зруйнованої інфраструктури. (2024). RebuildUA. URL: <https://rebuildua.net/irpin>
182. Історія залізничної станції Буча. (2016). Бучанський інтернет портал. URL: <https://mybucha.com.ua/2016/06/29/istoriya-zaliznychnoyi-stantsiyi-bucha/>
183. Іщенко, Н. (2024). Уроки Дубровника для України. День. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/uroky-dubrovnyka-dlya-ukrayiny>
184. Карти України. (2024). Районування України. URL: <https://geomap.land.kiev.ua/zoning.html>
185. Кіртока, В. (2024). Битва за Ізюм: як захищали і відбивали місто. Цензор.нет. URL: <https://censor.net/ua/r3466547>
186. Кіхтенко, В. (2023). Ірпінь і Буча звинувачують одне одного в «екологічній провокації». Хто забруднює Бучанку. The Village Україна. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/338197-irpin-i-bucha-zvinuvachuyut-odne-odnogo-v-ekologichniy-provokatsiyi-hto-zabrudnyue-buchanku>
187. Кисиленко, В. Ю. (2021). Коли було засновано місто Ізюм. Слобожанщина. Погляд у минуле — 2021: збірник науково-документальних праць. Житомир: Видавець О. О. Євенок, С.176-179.
188. Клименко, С., Нагорний, Т. (2023). Концепція розвитку велосипедної інфраструктури Ірпінської міської територіальної громади. URL: <https://irpinhelp.com/wp-content/uploads/2023/06/velokonczepczyia-irpinskyi-gromady-1.pdf>
189. Коваленко, Г. М. (1973). Особливості розвитку міських поселень-супутників Києва – супутників «першого кола». Економічна географія. № 15, с. 55-60. Київ. URL: <https://www.bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-15/9.Kovalenko.pdf>

190. Когутич, Т. (2023). Як Тростянець виривали з кантемирівських пазурів. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3687920-ak-trostanec-virivali-z-kantemirivskih-pazuriv.html>
191. Корінний, М. М. (2012). Адміністративно-територіальний поділ Київщини 1918-2010 рр.: Довідник. Ред. рада: Бєлая, О. М., Каменєва, С. А., Лужинська, О. М. Київська обласна державна адміністрація; Державний архів Київської області. Біла Церква: Видавець О. В. Пшонківський, 304 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015137>
192. Корнус, А. О., Чайка, В. В. та ін. (2014). Корисні копалини Сумської області: Методичні вказівки до вивчення теми з курсу «Краєзнавство». Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 28 с. URL: <https://aokornus.at.ua/BOOKS/korysni.pdf>
193. Котенко, Т. (2022). Міський голова Бучі підтвердив визволення міста від російських окупантів. Главком. URL: <https://glavcom.ua/news/miskiy-golova-buchi-pidтверdiv-vizvolennya-mista-vid-rosiyskih-okupantiv-834838.html>
194. Котович, С., Логвиненко, Б., Кулаковська, Х., Воробцова, Т. та ін. (2024). Як відновлюють Охтирку. Українер. URL: <https://www.ukrainer.net/vidnovlennia-okhtyrka/>
195. Кохан, В. (2022). Мер Тростянця Юрій Бова: Російські солдати поводять себе як агресивні звірі, як варвари. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/war/mer-trostyancya-yuriy-bova-rosiyski-soldati-povodyat-sebe-yak-agresivni-zviri-yak-varvarinovini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11748235.html>
196. Кошман, Т. (2023). Фоторепортаж з Охтирки: як змінилося місто з квітня. Цукр. URL: <https://cukr.city/city/2023/okhtyrka-2/>
197. Кравченко, Р. (2023). У Бучі відбудували вулицю Вокзальну, де з «Байрактара» розбили першу колону росіян. Громадське радіо. URL: <https://hromadske.radio/publications/1191290>
198. Крутько, Д. (2022). З Ірпеня та Бучі відкрили тимчасовий міст до Києва. Хмарочос. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/04/11/z-irpenya-ta-buchi-vidkryly-tymchasovuj-mist-do-kyueva/>
199. Кравченко, Р. (2023). У Бучі відбудували вулицю Вокзальну, де з «Байрактара» розбили першу колону росіян. Громадське радіо. URL: <https://hromadske.radio/publications/1191290>

200. Крамар, О. (2022). З Ізюмом відновлюють залізничне сполучення. На черзі — Куп'янськ. Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/z-izyumom-vidnovlyuyut-zaliznichne-spoluchennya-na-cherzi-kupyansk>
201. Кудлай, Є. (2022). 2 дитини та 49 цивільних загинуло внаслідок обстрілів та окупації Тростянецької ОТГ - прокурори фіксують кожен злочин російських військових. Данкор Онлайн. URL: <https://dancor.sumy.ua/news/newslines/415714>
202. Кулага, І.В., Дуброва, Л.М. (2008). Україна на шляху до постіндустріального суспільства. Вчені записки, № 10, С. 11–15.
203. Кулаковська, Х., Понеділок, Н. & Логвиненко, Б. та ін. (2022). 02/03 – 07/03. Як Україна протистоїть окупації. Фотодайджест №2. Ukrainer. URL: <https://www.ukrainer.net/photodigest-2/>
204. Лебедев, Д., Зімін, О., Шулешко, І. та ін. (2020). Оновлення історико-архітектурного опорного плану міста та встановлення меж і режимів використання історичних ареалів та зон охорони пам'яток культурної спадщини міста Охтирка для внесення змін до генерального плану міста Охтирка. Пояснювальна записка. Київ. URL: <https://okhtyrkamr.gov.ua/%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/> (05.06.2023).
205. Лібанова, Е. М., Гладун, О. М., Лісогор, Л. С. та ін. (2013). Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, ПРООН, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/59adf99aed5db656c02288d8a2a0a3411651dc4464211cfb716f19b63aacefec.pdf>
206. Максименко, Н., Квартенко, Р. & Різник, К. (2016). Оновлене фізико-географічне районування Харківської області. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія «Екологія». Вип. 14. С. 20–32. URL: https://journals.uran.ua/visnukhnu_ecology/article/view/76705

207. Макухін, І. Я. та ін. (1973). Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 693 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001259>
208. Марущенко, В. А. (2020, 2023). Нафтопромаш. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-70800>
209. Махортова, О. В. (2011). Ізюм. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-13859>
210. Мезенцев, К., Олійник, Я., Мезенцева, Н. та ін. (2017). Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія. За ред.: К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. Київ: Вид-во «Фенікс», 438 с. URL: https://www.geokiyv.org/pdf/Urban_Ukraine.pdf
211. Мілітарний військовий портал (а). (2021). Оприлюднено відео боїв за «Довжанський» влітку 2014 року. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/oprylyudneno-video-boyiv-za-dovzhanskyj-vlitku-2014-roku/>
212. Мілітарний військовий портал (б). (2011). Повний перелік підприємств, що увійшли до «Укроборонпрому». URL: <https://mil.in.ua/uk/qq240/> (12.02.2024).
213. Міністерство економіки України. (2023). За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh> (13.08.2024).
214. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2024). Через російську агресію в Україні постраждало 1062 пам'ятки культурної спадщини. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdalo-1062-pamyatku-kulturnoyi-spadshhyny/> (20.08.2024).
215. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. (2024). Затверджено зміни до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих. URL: <https://minre.gov.ua/2024/10/17/zatverdzheno-zminy-do-pereliku-terytorij-na-yakuyh-vedutsya-velysya-bojovi-diyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-25/> (17.10.2024).

216. Міністерство охорони здоров'я України. (2022). В Ізюмі буде розгорнуто мобільний госпіталь. URL: <https://moz.gov.ua/uk/v-izjumi-bude-rozgornuto-mobilnij-gospital-> (22.02.2023).
217. Міністерство розвитку громад та територій України. (2024). У Бучі відкрили водопровідну споруду, відновлену за підтримки Європейського інвестиційного банку. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35770.html>
218. Мосьондз, О. (2023). Після деокупації до Тростянця за рік повернулося 95 відсотків мешканців — Юрій Бова. АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/08/20/zavdyaky-uspishnij-vidbudovi-za-rik-do-trostyanczya-povernulosya-95-vidsotkiv-meshkancziv-yurij-bova/>
219. Міністерство цифрової трансформації України. (2024). Портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/>
220. Момот, А. (2023). Будівництво укриття стадіону «Чемпіон» в Ірпені за 67 млн гривень довірили місцевим підприємцям. КиївВлада. URL: <https://kyivvlada.com.ua/texts/budivnitstvo-ukrittja-stadionu-chempion-v-irpeni-za-67-mln-griven-dovirili-mistsevimi-pidpriemtsyam/>
221. Морозов, О. (2023). Ось концепт відновлення вокзалу в Тростянці, який зруйнували російські окупанти. The Village Україна. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/337691-os-kontsept-vidnovlennya-vokzalu-v-trostyantsi-yakiy-zruynuvali-rosiyski-okupanti>
222. Мучник, А. (2020). Хроніка історичних нарисів медицини Охтирщини, 52 с. URL: <https://okhtyrskacrl.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/istoriia-medycyny-okhtyrshchynu.pdf>
223. Наумова, М. А. (2016). Огляд сучасних методичних засад вимірювання якості життя. Економіка і організація управління, 3 (23). С. 252-261. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/2894>
224. Національний склад міст за переписом 2001 року. (2022). Datatowel.in.ua. URL: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/ethnic-cities> (15.07.2023).
225. Небрат, В.В. та ін. (2023). Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнародна колективна монографія. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», С. 296-300. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Tetiana-Karmadonova->

- 2/publication/374153375_Reconstruction-for-development/links/659d3fb66f6e450f19daa794/Reconstruction-for-development.pdf
226. НУБіП України. (2023). Вплив воєнних дій на ґрунт. URL: <https://nubip.edu.ua/node/121607>
227. ОБСЄ, Державне агентство водних ресурсів України. (2021). Артерія сходу України. Резюме аналізу проблем Сіверського Дінця та програми заходів для їхнього вирішення. К.: Видавництво «Компанія ВАІТЕ». 102 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/6/509504.pdf>
228. Омельченко, Н. В. (2018). Урбанізація в контексті якості життя населення (на прикладі Херсонської області): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Ін-т географії НАН України. Київ, 20 с
229. Омельчук, О. & Садогурська, С. (2022). Природа та війна: як військоове вторгнення Росії впливає на довкілля України. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>
230. Опендатабот. (2023). Куди переїжджає український бізнес під час великої війни?]. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2> (15.08.2024).
231. Офіс Президента України. (2023). Повна відповідальність – це те, що привчає агресора до миру – Володимир Зеленський під час участі в Бучанському саміті. URL: <https://www.president.gov.ua/news/povna-vidpovidalnist-ce-te-sho-privchaye-agresora-do-miru-vo-82009> (31.03.2023).
232. Офіційний сайт Ізюмської міської ради (а). (2023). В Ізюмі відновлюють центральний парк. URL: <https://city-izyum.gov.ua/v-iziumi-vidnovliuiut-tsentralnyy-park/>
233. Офіційний сайт Ізюмської міської ради (б). (2024). Школи естетичного виховання. URL: <https://city-izyum.gov.ua/shkoly-estetichnoho-vykhovannia/> (05.11.2024).
234. Офіційний сайт «Нової пошти». (2024). Пошук відділення за номером або за населеним пунктом. URL: <https://novaposhta.ua/office/list> (22.11.2024).
235. Офіційний сайт «Укрпошти». (2024). Відділення. URL: <https://offices.ukrposhta.ua/> (22.11.2024).
236. Охтирка. Оцифрування зруйнованої інфраструктури. (2024). RebuildUA. URL: <https://rebuildua.net/okhtyrka>

237. Охтирський міський портал. (2024). Охтирка: 2 роки повномасштабної війни в цифрах. URL: <https://www.okhtyrka.net/content/view/14380/236/> (16.04.2024).
238. Охтирська міська рада (а). (2024). В Охтирці триває капітальний ремонт пошкоджених під час війни будинків. URL: <https://okhtyrkamr.gov.ua/%D0%B2-%D0%BE%D1%85%D1%82%D0%B8%D1%80%D1%86%D1%96-%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%94-%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%82-%D0%BF-2/>
239. Охтирська міська рада (б). (2020). Історія. URL: <https://okhtyrkamr.gov.ua/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F/> (26.12.2022).
240. Охтирська міська рада (с). (2014). На ВАТ «Охтирсільмаш» з людьми розраховались повністю. URL: <https://okhtyrkamr.gov.ua/content-view-7949/> (27.05.2023).
241. Охтирська міська рада (д). (2024). Паспорт громади. URL: <https://okhtyrkamr.gov.ua/%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%82-%d0%b3%d1%80%d0%be%d0%bc%d0%b0%d0%b4%d0%b8/> (15.10.2024).
242. Охтирська міська рада (е). (2024). Програма економічного і соціального розвитку Охтирської міської територіальної громади на 2025 рік. URL: https://docs.google.com/document/d/18UFBc5jl4XT8ojE6wzkw9DpnJVjFk7_b/edit (18.12.2024).
243. Охтирська міська рада (ф). (2009). Рішення виконавчого комітету: № 61 Про стан погашення заборгованості із заробітної плати на підприємствах міста. URL: <https://www.doc.okhtyrkamr.gov.ua/%E2%84%96-61-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96/> (22.05.2024).
244. Охтирська міська рада (г). (2024). Рішення сесій міської Ради: № 1153-МР – Про затвердження переліку назв площ, вулиць та провулків Охтирської міської

територіальної громади Охтирського району Сумської області. URL: <https://docs.google.com/document/d/12hOndHTiOqAnY0s-n6N2NWXswDiXC3De/edit>. (15.11.2024).

245. Охтирська міська рада (h). (2022). Скільки переселенців зафіксовано в Охтирці? URL: <https://okhtyrkamr.gov.ua/%D1%81%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D1%84%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE-%D0%B2-%D0%BE/> (18.03.2023).
246. Пальчук, О. І. (2018). Якість життя населення: грані проблем у фокусі перетворень // Глобальні та національні проблеми економіки, 21, с. 96. URL : <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/20.pdf>
247. Панашенко, В. В. (2010). Охтирський полк. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 728 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Okhtyrskyj_polk
248. Петровська, А. & Запотоцький, С. (2024). Стратегії післявоєнного розвитку українських міст в контексті міжнародного досвіду. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya* / Економічна та соціальна географія, 92, 26–37, DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.92.26-37>
249. Петровська, А. О. (a). (2022). Особливості відновлення економіки монофункціональних міст у повоєнний період. У *Реґіон – 2022: стратегія оптимального розвитку: міжнародна науково-практична конференція (2022; Харків): матеріали* (С. 142-145). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
250. Петровська, А. О. (b). (2024). Руйнування міської інфраструктури як загроза цілям сталого розвитку. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень*, 380-382.

251. Петровська, А. О. (с). (2023). Сталий розвиток та якість життя населення повоєнної України. Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень. 180-182.
252. Плаксіна О. (2021). Як ожили старі фото. Ірпінське народне училище. Bucha.Life. URL: <https://bucha.life/2021/09/27/yak-ozhyly-stari-foto-irpinske-narodne-uchylyshhe/>
253. Податкова карта України. (2024). Податкові надходження до місцевого бюджету. URL: <https://map.tax.gov.ua/main>
254. Погорільчук, Н. М. (2011). Ізюмець, Мокрий Ізюмець. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, НТШ. URL: <https://esu.com.ua/article-13860>
255. Поліщук, А. (2018). Ландшафтний заказник «Мужеловський»: чому Ірпінь має захистити 4 га лісу на БТР від знищення. Громада Приірпіння. URL: <https://kotsubynske.com.ua/2018/07/23/landshaftnyj-zakaznyk-muzhelovskyj-chomu-irpin-maje-zahystyty-4-ha-lisu-na-btr-vid-znyschennya/>
256. Поліщук, У. (2022). РФ обстріляла завод у Тростянці: є жертви. Главред. URL: <https://glavred.net/ukraine/rf-obstrelyala-zavod-v-trostyance-est-zhertvy-10351772.html>
257. Пономаренко, Б. (2024). В Бучі планують звести ще один великий ТРЦ – містяни непокояться щодо зрубаних дерев. inforator.ua. URL: <https://kiev.inforator.ua/uk/v-buchi-planuyut-zvesti-shche-odin-velikiy-trc-mistyani-perokoyatsya-shchodo-zrubanih-derev>
258. Постанова Верховної Ради України № 3434-IV. (2006). «Про віднесення селища міського типу Буча Ірпінської міської ради Київської області до категорії міст обласного значення» від 09 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3434-15#Text> (31.01.2023).
259. Постанова Верховної Ради України 807-IX. (2020). «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20/ed20200717#Text> (05.01.2023).

260. Постанова Кабінету Міністрів України № 940. (2024). «Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» від 13 серпня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#n328> (17.08.2024).
261. Постанова Кабінету Міністрів України № 1318. (2023). «Про затвердження переліку автомобільних доріг загального користування державного значення» від 15 грудня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1318-2023-%D0%BF#n6> (15.06.2024).
262. Постанова Кабінету Міністрів України № 878. (2001). «Про затвердження Списку історичних населених місць України» від 26 липня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-п#Text> (15.08.2023).
263. Постанова Кабінету Міністрів України № 382. (2023). «Про реалізацію експериментального проєкту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 25 квітня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2023-%D0%BF#Text> (25.07.2024).
264. Примостка, О. О. (2016). Методичні підходи до оцінки індикаторів якості життя населення України. Регіональна економіка, №2(80). С. 80-88. URL: https://re.gov.ua/re201602/re201602_080_PrymostkaOO.pdf
265. Природно-заповідний фонд Києва. (2024). Пам'ятки природи. URL: <https://pryroda.in.ua/kyiv-pzf/category/pamyatky-pryrody/>
266. Природно-заповідний фонд України. (2024). Області. URL: <https://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-10.html>
267. Проскурний, В. П. (2011, 2023). Ізюмський казенний приладобудівний завод. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, НТШ. URL: <https://esu.com.ua/article-13864>
268. Пулятова, К. (2022). Як виїхати з Сум 10 березня: маршрут евакуації та місце збору. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/yak-evakuyuvatisya-z-sum-10-bereznya-marshruti-evakuaciji-misce-zboru-novini-ukrajina-11738236.html>
269. Пунтусов, І. (2022). Вцілілий пам'ятник Шевченку та зруйнована переправа. Як виглядає Ізюм після звільнення (фоторепортаж). Фокус. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/530168-kak-vyglyadit-izyum-posle-osvobozhdeniya-foto>

270. Ракута, А. (2023). Довоєнна кількість населення Ірпеня відновлюється – уже повернулися 85% мешканців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3713872-oleksandr-markusin-miskij-golova-irpena.html>
271. Рибак, Г. І. (2018). Соціально-економічні засади підвищення якості життя населення регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 - розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Х. : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 22 с.
272. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 599-р. (2022). «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету для фінансування будівництва водогрійної котельні зруйнованого підприємства «Охтирські теплові мережі» (Охтирська ТЕЦ) Сумської області» від 13 липня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-%D1%80#Text> (06.06.2024).
273. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 723-р. (2020). «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Сумської області» від 12 червня 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proviznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-sumskoyi-oblasti-723-120620> (05.01.2023).
274. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 725-р. (2020). «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Харківської області» від 12 червня 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proviznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-harkivskoyi-oblasti-i120620-725> (05.01.2023).
275. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р. (2014). Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення від 7 листопада 2014 р. URL: <https://minre.gov.ua/2022/12/22/pro-zatverdzhennya-pereliku-naselenyh-punktiv-na-terytoriyi-yakyh-organy-derzhavnoyi-vlady-tymchasovo-ne-zdijsnyuyut-svoyi-povnovazhennya-ta-pereliku-naselenyh-punktiv-shho-roztashovani-na-liniyi-z/> (15.09.2024).

276. Романовська, Ю. А. (2023). Соціально-економічна безпека міста: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.05 / Київ, 43 с. URL: <https://dspace.snu.edu.ua/handle/123456789/695> (10.04.2025).
277. Романюк, І. (2014). «Якість життя» як соціально-економічна категорія та об'єкт статистичного дослідження. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Вип. 4, С. 91-98. URL: https://www.researchgate.net/publication/291060646_QUALITY_OF_LIFE_AS_A_SOCIAL_AND_ECONOMIC_CATEGORY_AND_AS_AN_OBJECT_OF_STATISTICAL_RESEARCH/fulltext/57a9a4f908ae659d1823b2c0/QUALITY-OF-LIFE-AS-A-SOCIAL-AND-ECONOMIC-CATEGORY-AND-AS-AN-OBJECT-OF-STATISTICAL-RESEARCH.pdf
278. Рудич Ф. М. та ін. (1971). Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Київська область. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 791 С. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009360>
279. Садощук О. П. (2011). Зоря. Редкол.: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, НТШ. URL: <https://esu.com.ua/article-14470>
280. Скрипняк, А. (2022). На Сумщині ЗСУ зруйнували міст через Ворсклу, щоб завадити пересуванню російських військ. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/210979-na-sumsini-zsu-zrujnuvali-mist-cerez-vorsklu-sob-zavaditi-peresuvannu-rosijskih-vijsk/>
281. Синявський, А. (2022). Голова Сумської ОДА: «Російські вороги сьогодні бачили пекло наяву». New Voice. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyna-rosiji-proti-ukrajini-ohirskiy-rayon-16-bereznya-vidbivali-zsu-50225745.html>
282. Ситник, Л. С. (2022). Особливості розвитку і напрями відродження старопромислових регіонів Східної України. Економіка і організація управління, 2(46). С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2022.2.3>
283. Смочко, Н. М. (2019). Монорозвиток територій у сучасному геопросторі: теорія та методологія. Львів: Видавництво ННБК «АТБ», с. 29-38.
284. Сова, К. (2022). Ірпінь 2022. Місто-герой. Київська Школа Фотографії. URL: <https://photoschool.ua/ua/club/gallery/1438-irpin>

285. Солодовник, М., Кривко, Р. & Кривоніс, Т. (2024). Як відновлюється Ізюм на Харківщині попри знеструмлення. Суспільне Харків. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/731047-ak-vidnovluetsa-izum-na-harkivsini-popri-znestrumlenna/>
286. Стасюк, І. (2022). Росіяни пошкодили модерністський вокзал у Тростянці. Архітектори можуть допомогти відновленню. Хмарочос. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/05/18/rosiyany-poshkodyly-modernistskyj-vokzal-u-trostyanczi-arhitektory-mozhut-dopomogty-vidnovlennyyu/>
287. Стешенко, А. (а). (2022). В Ізюмі загинула щонайменше тисяча цивільних внаслідок збройної агресії окупантів. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2022/09/12/529121_izyumi_zaginula_shchonaymenshe_tisyacha.html
288. Стешенко, А. (б). (2022). Мер Тростянця Юрій Бова: «Кожного дня ми знаходимо тіла убитих або закатованих». LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2022/03/30/511663_mer_trostyantsya_yuriy_bova_kozhnogo_dnya.html
289. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. (2024). Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/> (01.09.2024).
290. Стрельцов, І., Марковська, Ю. (2022). 10 млн доларів збитків. У Тростянці підраховують наслідки дій окупантів на шоколадній фабриці. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/229160-10-mln-dolariv-zbitkiv-u-trostantci-pidrahovuut-naslidki-dij-okupantiv-na-sokoladnij-fabrici/>
291. Сумська обласна військова адміністрація (а). (2022). Екологічний паспорт Сумської області за 2022 рік. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/11/Sumska-obl_2021.pdf
292. Сумська обласна військова адміністрація (б). (2023). Програма економічного і соціального розвитку Охтирського району на 2023 рік. URL: https://oht.sm.gov.ua/images/docs/doc2023/doc/pr_ek_2023.doc
293. Сумська обласна військова адміністрація (с). (2024). Програма економічного і соціального розвитку Охтирського району на 2024 рік. URL: <https://www.oht.sm.gov.ua/images/docs/doc2024/doc/09011.doc>

294. Суптело, О.С. (2019). Передумови постіндустріального розвитку міст (на прикладі міста Харків). Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». Вип. 10, С. 96-100
295. Тараненко, В. (а). (2022). Забави бучанських катів. Названо перших 10 злочинців з Росії (фото). Главком. URL: <https://glavcom.ua/publications/zabavi-buchanskih-kativ-rozshukuyutsya-pershi-10-zlochinciv-z-rosiji-foto-842240.html>
296. Тараненко, В. (б). (2022). У звільненому від окупантів Ірпені пошкоджено 50% будинків. Главком. URL: <https://glavcom.ua/news/u-zvilnenomu-vid-okupantiv-irpeni-poshkodzheno-50-budinkiv-mer-833921.html>
297. Тодорова, О. (2022). В Ізюмі окупанти знищили завод, на якому виробляли оптичні прилади для «Стугни». Харків Times. URL: <https://times.kharkiv.ua/2022/04/08/v-izyumi-okupanti-znishhili-zavod-na-yakomu-viroblyali-optichni-priladi-dlya-stugni/>
298. Токарева, Є. (2022). На Сумщині розслідують загибель дитини та пенсіонерки під час артобстрілу Тростянця. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/228658-na-sumsini-rozsliduut-zagibel-ditini-ta-pensionerki-pid-cas-artobstrilu-trostanca/>
299. Толуб, Н. (2024). Битва за аеропорт «Антонов» у Гостомелі: лють та сила українців. Київщина 24/7. URL: <https://kyivschina24.com/news/bytva-za-aeroport-antonov-u-gostomeli-lyut-ta-syla-ukrayincziv/>
300. Топчієв О. Г. (2005). *Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика*. О.: Астропринт, 632 с.
301. Тростянець. Оцифрування зруйнованої інфраструктури. (2024). RebuildUA. URL: <https://rebuildua.net/trostanets>
302. Тростянецька міська рада (а). (2024). Пояснювальна записка до проєкту бюджету Тростянецької міської територіальної громади на 2024 рік. URL: <https://trostanets-miskrada.gov.ua/byudzhzet> (29.11.2024).
303. Тростянецька міська рада (б). (2024). Соціальний паспорт Тростянецької міської територіальної громади. URL: <https://trostanets-miskrada.gov.ua/wp-content/uploads/soczahyst/%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%20%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82.pdf> (25.09.2024).

304. Тростянецька міська рада (с). (2019). Стратегія розвитку Тростянецької об'єднаної територіальної громади до 2030 року. URL: <https://trostyanets-miskrada.gov.ua/strategiya-rozvytku-trostyanczya> (19.03.2023).
305. Тростянецька міська рада (д). (2024). Установи. Заклади культури. URL: <https://trostyanets-miskrada.gov.ua/zaklady-kultury> (05.11.2024).
306. Тростянецька міська рада (е). (2024). Установи. Охорона здоров'я. URL: <https://trostyanets-miskrada.gov.ua/knp-ohorony-zdorovya#> (05.11.2024).
307. Тростянецька міська територіальна громада. Виставка-форум Rebuild Ukraine 2023. (2023). Матеріали виступу громади. Rebuild Ukraine. URL: <https://rebuildukraine.in.ua/trostianetska-hromada-1.0>
308. Туча, О. (2023). Хронологія стійкості Сумщини: згадуємо цей нескінченний лютий 2022 року. Цукр. URL: <https://cukr.city/city/2023/february-24/>
309. Указ Президії Верховної Ради Української РСР №3568-08. (1975). «Про утворення районів у містах і віднесення деяких міст Української РСР до категорії міст обласного підпорядкування» від 3 березня 1975 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3568-08#Text> (08.04.2023).
310. Указ Президії Верховної Ради Української РСР №3191-IX. (1978). «Про розширення меж міст Путивля та Тростянця Сумської області » від 27 березня 1978 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/UP783191?an=2> (12.12.2023).
311. Указ Президента України №164/2022. (2022). «Про присвоєння почесної відзнаки «Місто-герой України» від 24 березня 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1642022-41797> (22.12.2022).
312. Україна. Атлас залізниць. М-б 1:750 000. (2008). ДНВП «Картографія», С. 80.
313. Україна. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 17 (10 березня – 11 квітня, 2024). (2024). МОМ. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo?close=true>
314. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. (2024). Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research
315. Український інститут. (2022). Охтирська залізнична станція. URL: <https://ui.org.ua/postcard/okhtyrka-railway-station/>

316. Український центр суспільних даних. (2021). Рідні мови в об'єднаних територіальних громадах України. URL: [https://socialdata.org.ua/projects/mova-2001/\(06.008.2023\)](https://socialdata.org.ua/projects/mova-2001/(06.008.2023)).
317. Укрзалізниця. (2024). Розклад руху приміських поїздів між станціями \ регіонами. URL: <https://swrailway.gov.ua/timetable/eltrain/> (20.11.2024).
318. Укрінформ (а). (2022). Буча, Ірпінь, Гостомель і Ворзель: що відбувається в найгарячіших точках Київщини. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3421055-buca-irpin-gostomel-i-vorz-el-so-vidbuvaetsa-v-najgaracisih-tockah-kiivsini.html>
319. Укрінформ (b). (2022). Ірпінь на 70 відсотків контролюють ЗСУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3436975-irpin-na-70-vidsotkiv-kontroluut-zsu.html>
320. Харківська обласна військова адміністрація (а). (2022). Екологічний паспорт Харківської області за 2021 рік. URL: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1182/118158/Attaches/ekologichniy_pasp_ort_harkivskoyi_oblast_za_2021_rik.pdf
321. Харківська обласна військова адміністрація (b). (2014). Ізюмський тепловозоремонтний завод планує зайнятися капітальним ремонтом двигунів для Південної залізниці. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/71568>
322. Харківська обласна рада. (2023). Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2024 рік. URL: <https://oblrada-kharkiv.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/programa-1-chastyna-zi-zminamy-1.pdf> (11.11.0224).
323. Хвесик, М. А. та ін. (2014). Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі: [монографія] (за наук. ред. Акад. НААН України, д-ра екон. наук, проф. М. А. Хвесика). Нац. Акад. наук. України, Держ. Установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку»
324. Христенко, Л. (а). (2022). До переліку територій, де тривають бойові дії, включили ще одну громаду Сумської області. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/249749-do-pereliku-teritorij-de-trivaut-bojovi-dii-vklucili-se-odnu-gromadu-sumskoi-oblasti/>
325. Христенко, Л. (b). (2022). Засмічення річки Боромля на Сумщині: екологи нарахували 12,6 мільйона гривень збитків. Суспільне Суми. URL:

<https://suspilne.media/sumy/301752-zasmicenna-ricki-boromla-na-sumsini-ekologi-narahuvali-126-miljona-griven-zbitkiv/>

326. Христенко, Л. (с). (2022). У Тростянці на Сумщині війська РФ зайняли залізничний вокзал, йде стрільба. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/212302-u-trostanca-na-sumsini-vijska-rf-zajnali-zaliznicnij-vokzal-jde-strilba/>
327. Цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням [DREAM]. (2024). Проєкти. URL: <https://dream.gov.ua/ua/pipeline>
328. Члек, К. (2022). Пам'ятки Тростянця та Охтирки на Сумщині потрапили у проєкт відновлення культурної спадщини. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/273908-pamatki-trostanca-ta-ohtirki-na-sumsini-potrapili-u-proekt-vidnovlenna-kulturnoi-spadsini/>
329. Чудновцев, С. (2022). Українські військові звільнили від окупантів також Боромлю Сумської області, у Тростянці заміновано лікарню. New Voice. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyna-rosiji-proti-ukrajini-zvilнено-trostyances-i-boromlya-novini-ukrajini-50228681.html>
330. Шатило, В. (а). (2023). Мікрорайон «Мельники»: де кордони і як тут живуть мешканці. The Bucha City. URL: <https://thebuchacity.com/mikrorajon-melnyku-chym-vidomyj-kraj/>
331. Шатило, В. (b). (2023). Шлях перешкод, або екстремальна безпека. The Bucha City. URL: <https://thebuchacity.com/shlyah-pereshkod-abo-ekstremalna-bezpeka/>
332. Шевченко, О. (2021). У Бучі річку засипають будівельним та побутовим сміттям. GreenPost Media. URL: <https://greenpost.ua/news/u-buchi-richku-zasypayut-budivelnym-ta-pobutovym-smittyam-foto-i34382>
333. Шпилевський, І.І., Економов, А.О., Маслова, М.О., Тваровська, К.В. (2021). Внесення змін до Генерального плану м. Буча Київської області. Пояснювальна записка. ДП УДНДІПМ «Діпромiсто» імені Ю. М. Білоконя. Київ. URL: https://bucha-rada.gov.ua/sites/default/files/poyasnyuvalna_zapyska_1.pdf
334. Шпилевський, І.І., Муха, В. Г., Економов, А.О., Губенко, Т. В., та ін. (2019). Звіт про стратегічну екологічну оцінку документу державного планування – Генерального плану м. Ірпінь Київської області. ДП УДНДІПМ «Діпромiсто» імені Ю. М. Білоконя. Київ. URL: <https://imr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/19->

%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2-%D0%BF%D1%80%D0%BE-
%D0%A1%D0%95%D0%9E-
%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83-
%D0%BC.-%D0%86%D1%80%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-1.pdf

335. Шпилевський, І.І., Сугак Н.В., Маслова, М.О., Тваровська, К.В., Економов, А.О. та ін. (2021). м. Буча. Розділ «Охорона навколишнього природного середовища» (Звіт про стратегічну економічну оцінку проекту «Внесення змін до Генерального плану міста»). ДП УДНДІПМ «Діпромісто» імені Ю. М. Білоконя. Київ. URL: https://bucha-rada.gov.ua/sites/default/files/zvit_pro_seo.doc
336. Юхта, Т. (2024). У Тростянці на Сумщині реконструюють залізничний вокзал. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/697994-u-trostandi-na-sumsini-rekonstruuut-zaliznicnij-vokzal/>
337. Яковенко, І. (2024). У Бучі облаштували укриття для двох дитячих садочків. URL: <https://www.village.com.ua/village/life/edu-news/351199-u-buchi-oblashtuvali-ukrittya-dlya-dvoh-dityachih-sadochkiv>

ДОДАТКИ

**Статус монофункціональних міст, розташованих в регіонах, в яких
відбуваються воєнні дії**

Таблиця А.1.

Адміністративно-територіальна одиниця України	Малі монофункціональні міста	Статус на 2014-2015 рр.	Статус на 2022-2024 рр.
Донецька область	Вуглегірськ, Хрестівка, Моспине, Бунге, Докучаївськ, Кальміуське, Зугрес, Амвросіївка, Дебальцеве, Іловайськ	Тимчасово окуповані міста	Тимчасово окуповані міста
	Залізне, Білицьке, Білозерське, Вугледар, Гірник, **Торецьк, Добропілля, Українськ, Родинське, Соледар, Волноваха, Часів Яр	Зона АТО, **лінія зіткнення	Тимчасово окуповані міста та міста, які на 1.10. 2024 р. знаходяться на /близько лінії фронту
Луганська область	Кипуче, Боково-Хрустальне, Голубівка Зимогір'я, *Золоте, Зоринськ, Отаманівка, Сокологірськ, Суходільськ, Вознесенівка, Міусинськ, Олександрівськ	Тимчасово окуповані, *частково тимчасово окуповані міста	Тимчасово окуповані Міста
	Гірське, Перевальськ, Привілля, **Золоте, **Щастя, **Попасна	Зона АТО, **лінія зіткнення	Тимчасово окуповано
Херсонська область	Олешки	—	Тимчасово окуповано
Запорізька область	Дніпрорудне, Токмак, Кам'янка Дніпровська, ***Оріхів	—	Тимчасово окуповано, *** на лінії фронту

Продовження Таблиці А.1

Адміністративно-територіальна одиниця України	Малі монофункціональні міста	Статус на 2014-2015 рр.	Статус на 2022-2024 рр.
АР Крим	Яни Капу	Тимчасово окуповано	Тимчасово окуповано

Складено за даними (DeepStateMAP, 2024; Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, 2024; Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р, 2014; Zapototskyi & Petrovska, 2025).

**Концепція визначення якості життя від дослідницько-аналітичної
групи «Economist Intelligence Unit»**

Таблиця Б.1.

Категорія, за якими розраховується оцінка	Напрями	Приклади індикаторів
Матеріально-побутові умови	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Доходи;</i> • <i>Споживання</i> (обмежене споживання, неринкове споживання та надання державних послуг); • <i>Матеріальні умови</i> (житлові умови, деривація за доходами) 	Чисельність матеріально депривованих людей; задоволеність умовами проживання; середні та медіанні доходи за віком і статтю; ризик бідності за порогом бідності, віком та статтю та ін.
Продуктивна чи основна діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Зайнятість</i> (кількісний вимір) (безробіття, неповна зайнятість в якісному та кількісному вимірах); • <i>Якість зайнятості</i> (доходи та ін. винагороди від зайнятості, тимчасова робота, баланс роботи та відпочинку, здоров'я та безпека під час, оцінка якості зайнятості) 	Рівень безробіття, за статтю; відсоток вимушеної неповної зайнятості як відсоток загальної неповної зайнятості за статтю та віком; нещасні випадки на робочому місці, проблеми із здоров'ям та небезпечний вплив; зайнятість у незручний час (заміни – вихідні дні – вечірній та нічний час) тощо.
Здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Основні показники</i> (очікувана тривалість життя, захворюваність і стан здоров'я); • <i>Здорова та нездорова поведінка;</i> • <i>Доступ до закладів охорони здоров'я</i> 	Очікувана тривалість життя при народженні; самооцінка незадоволеності потреб у медичному обстеженні; індекс маси тіла (за статтю, віком, рівнем освіти), самооцінка психічного здоров'я; тривалість здорового життя ті ін.

Категорія, за якими розраховується оцінка	Напрями	Приклади індикаторів
Освіта	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Компетенції та навички</i> (рівень освіти, самооцінка навичок, оцінені навички); • <i>Навчання протягом всього життя</i>; • <i>Можливості для освіти</i> 	Рівень освіти (початкова, середня, вища); особи, які припинили навчання (за статтю); програма міжнародної оцінки компетенцій дорослих тощо.
Дозвілля та соціальна взаємодія	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Дозвілля та відпочинок</i> (кількісна оцінка дозвілля, якість відпочинку, доступ до дозвілля); • <i>Соціальні комунікації (взаємодія)</i> (спілкування з людьми, з урахуванням почуття самотності, взаємовідносини підтримки, діяльність для людей, соціальна згуртованість) 	Частота контактів або зустрічей з друзями, родичами або колегами по роботі; доступ до кіно, театру чи культурного центру; задоволеність використанням часу; самооцінка доступу до діяльності, в якій зацікавлені люди тощо.
Економічна та фізична безпека	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Економічна безпека і вразливість</i> (багатство (активи), борг, нестабільність доходів (у тому числі роботи)); • <i>Фізична і особиста безпека</i> (сприйняття фізичної безпеки, злочинність) 	Населення, яке не витримає несподіваних фінансових витрат; злочинність, насильство або вандалізм; ймовірність втрати роботи, стандартизований за віком рівень вбивств / 100 000 чоловік тощо.
Природа та середовище існування	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Забруднення</i> (у тому числі шумове); • <i>Доступ до зелених і рекреаційних зон</i>; • <i>Ландшафт і антропогенне середовище</i> 	Задоволеність і рекреаційними зеленими зонами; забруднення, бруд або інші екологічні проблеми; шум від сусідів або з вулиці та ін.

Категорія, за якими розраховується оцінка	Напрями	Приклади індикаторів
Державне управління та основні права	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Інституції та громадські послуги (довіра та задоволення діяльністю установ, довіра або задоволення у сфері громадських послуг);</i> • <i>Дискримінація та рівні можливості;</i> • <i>Активна громадянська позиція</i> 	Гендерний розрив в оплаті праці у не скоригованій формі; задоволеність громадськими послугами; право голосу та підзвітність тощо.
Загальне сприйняття життя	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Задоволеність життям;</i> • <i>Впливи;</i> • <i>Сенс і мета</i> 	Загальна задоволеність життям; негативні та позитивні впливи; оцінка того, чи життя є гідним тощо.

Складено за даними Е. Лібанової, О. Гладуна, Л. Лісогора та ін. (2013).

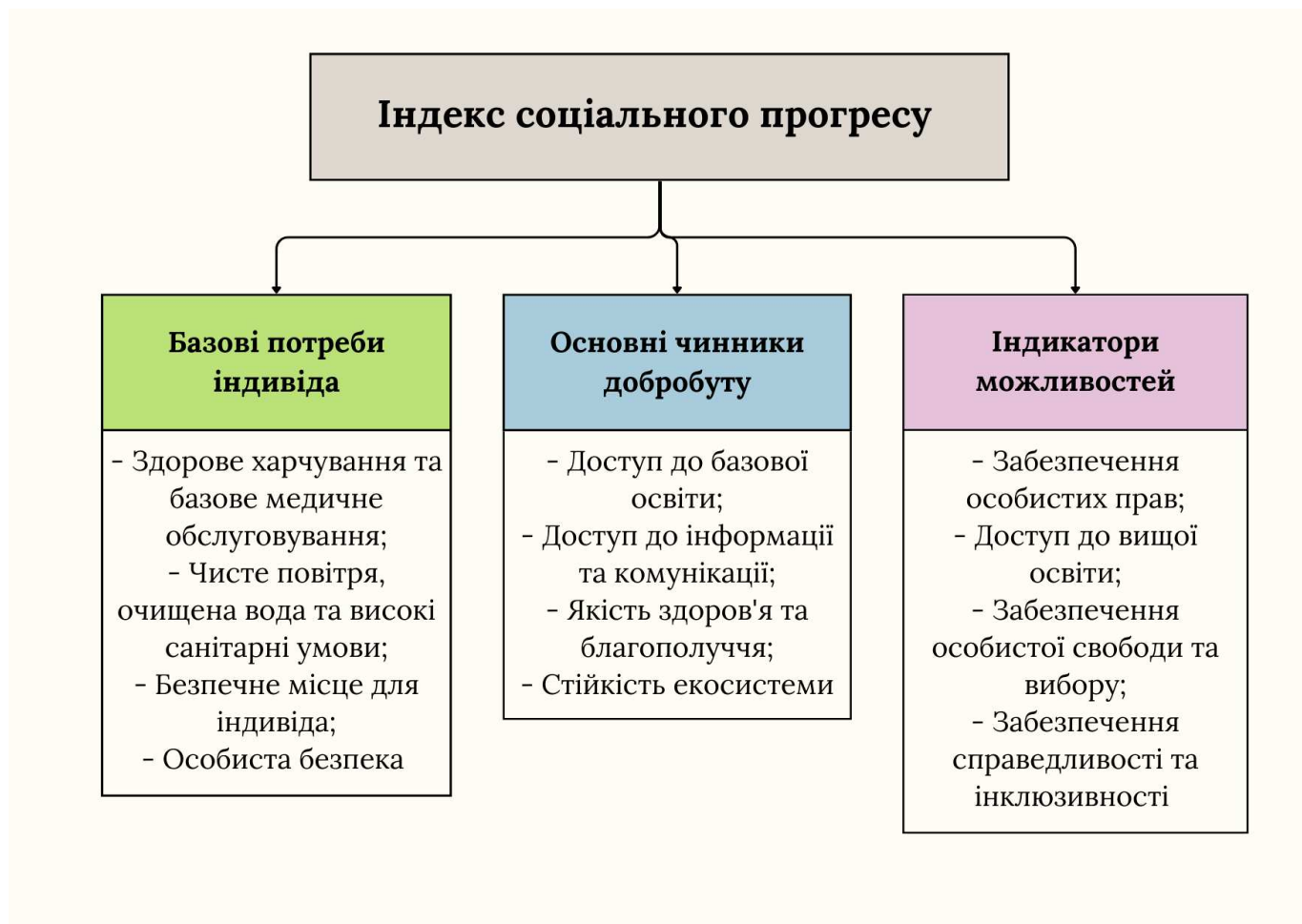

Рис. В.1. Структура Індексу соціального прогресу (Social Progress Index)

Створено за даними (Social Progress Imperative, 2013).

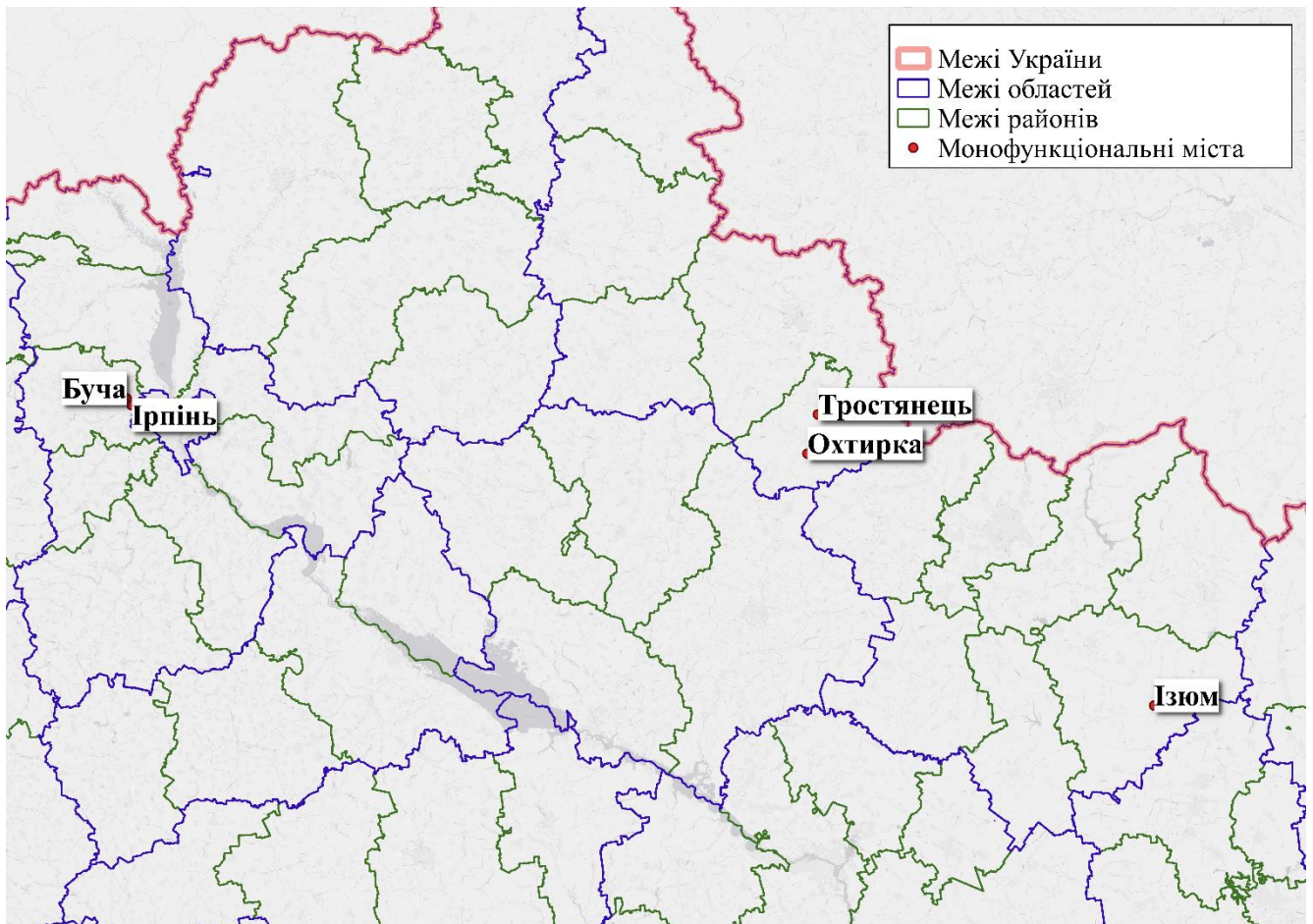

Рис. Г.1. Географічне розташування обраних для дослідження

деокупованих міст

Створено автором

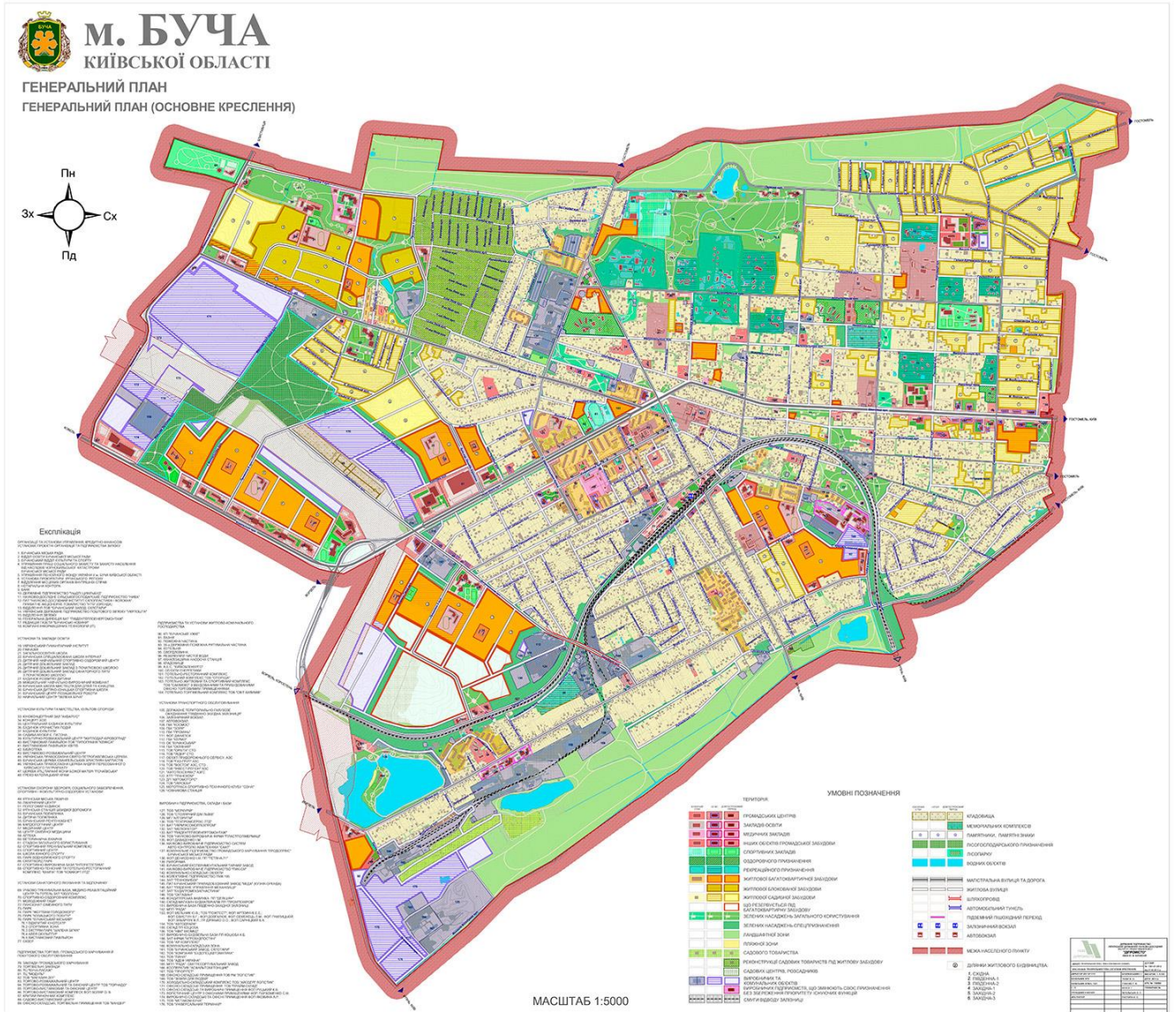

Рис. Д.1. Генеральний план м. Буча Київської області (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

Рис. Д.2. Генеральний план м. Ірпінь Київської області (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

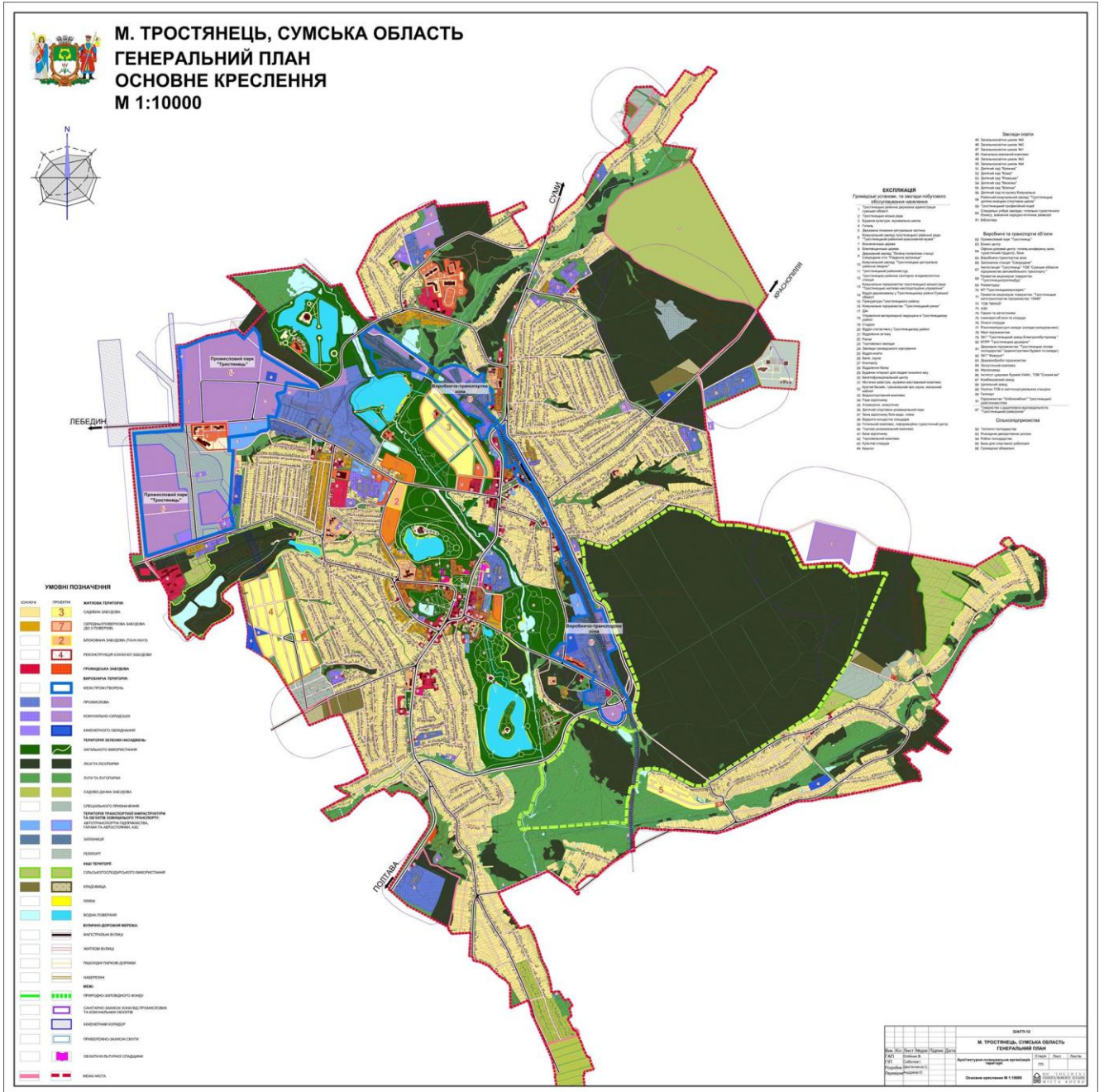

Рис. Д.5. Генеральний план м. Тростянець Сумської області (Міністерство цифрової трансформації України, 2024).

**Рис. Ж.1. Розбита російська техніка на одній з вулиць Бучі. Фото: Сергій
Нужненко (Кулаковська та ін., 2022).**

Рис. Ж.2. Наслідки руйнувань Центрального будинку культури м. Ірпінь, які були завдані російською армією на початку весни 2022 р. Фото: авторське

Рис. Ж.3. Наслідки влучання російської авіабомби в багатоквартирний будинок за адресою вул. Пам'яті (колишня Першотравнева), 2. Фото: І. Пунтусов (Пунтусов, 2022).

Рис. Ж.4. Наслідки російських авіаударів у 2022 р. на одній з вулиць м. Охтирка. Фото: Т. Кошман (Кошман, 2023).

Рис. Ж.5. Вид з вокзалу Тростянець, який використовувався як військова позиція російських солдатів. Фото: А. Taylor-Lind (Walker, 2022).

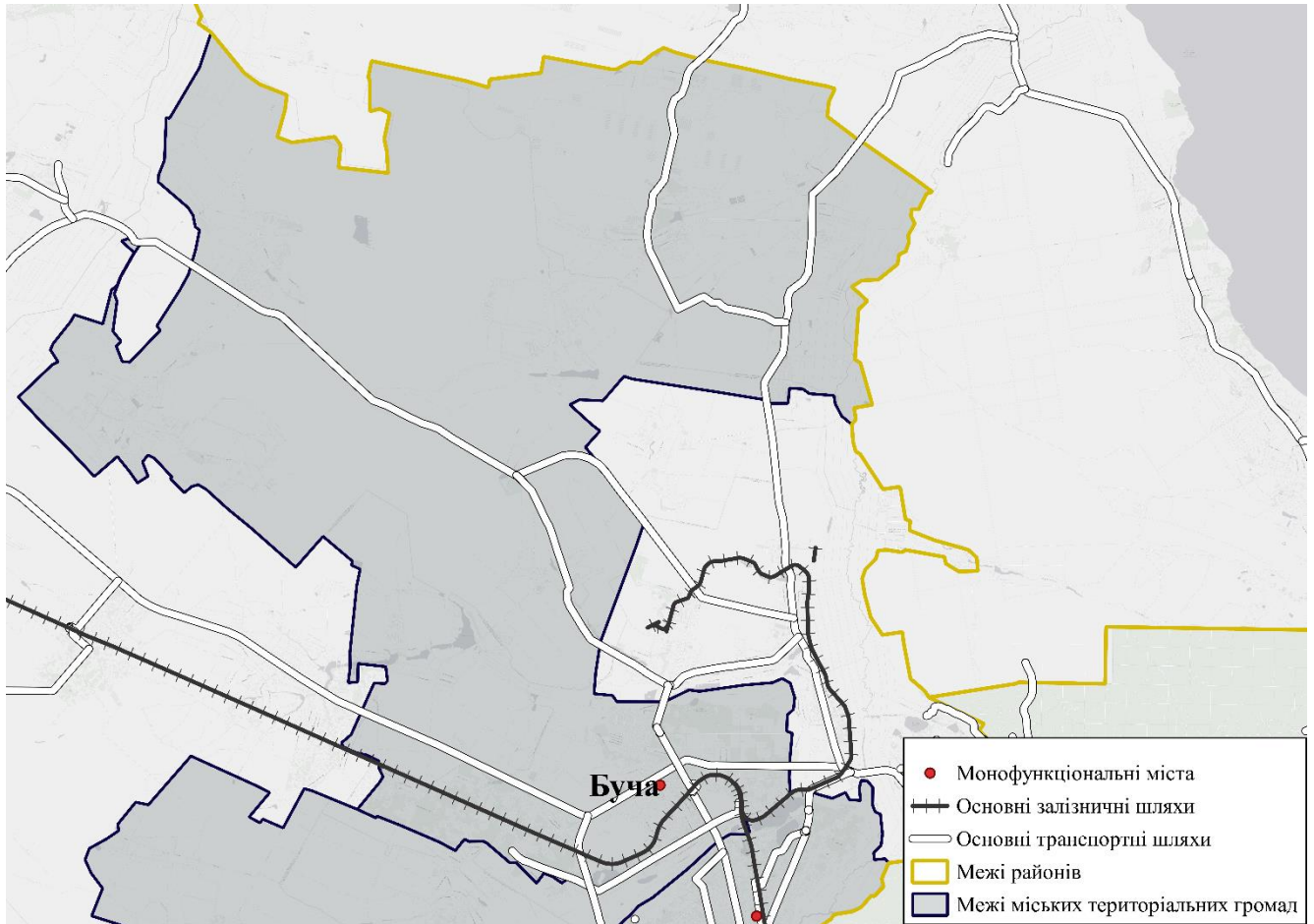

Рис. Е.1. Основні транспортні та залізничні шляхи на території Бучанської міської територіальної громади

Створено автором

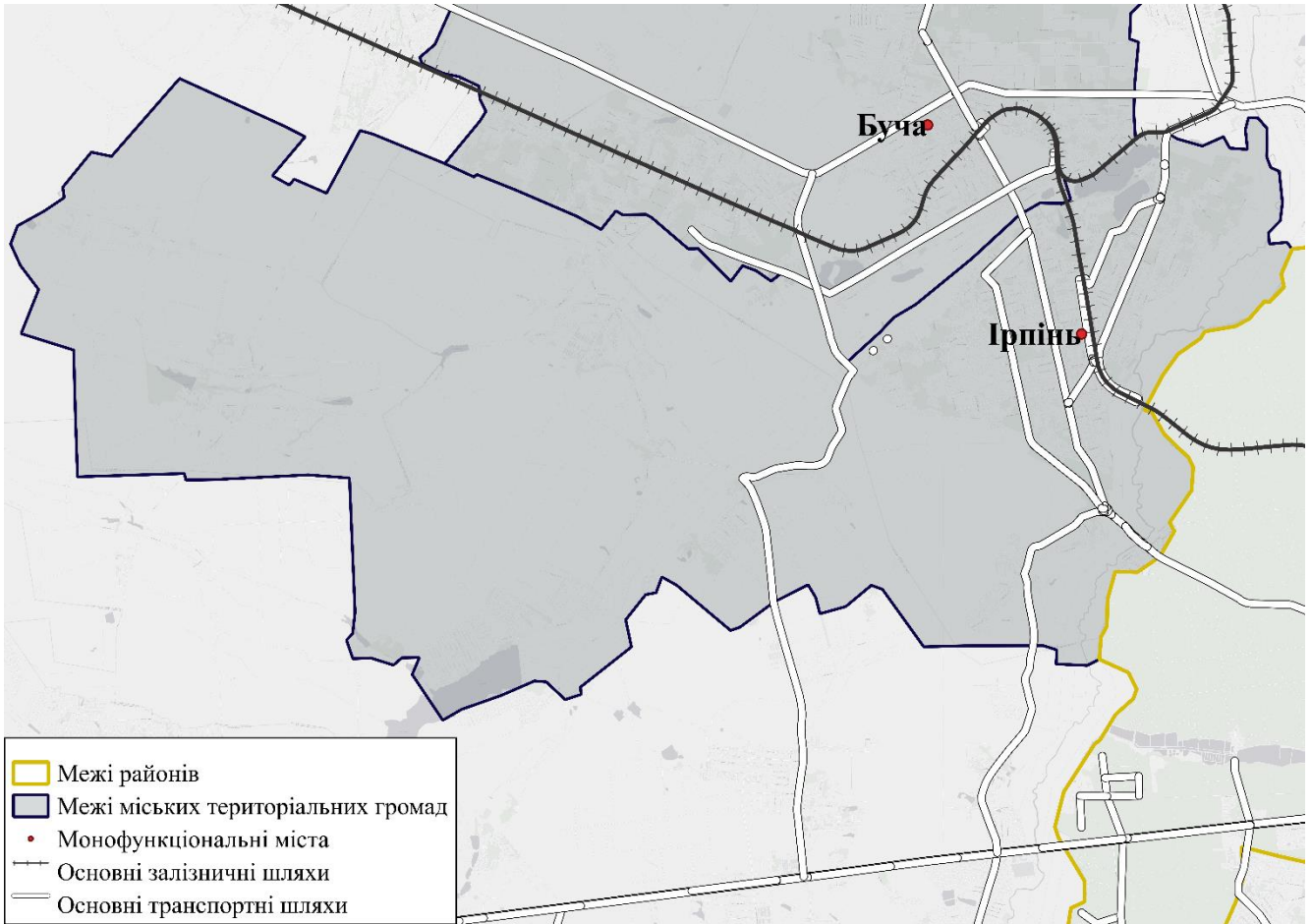

Рис. Е.2. Основні транспортні та залізничні шляхи на території Ірпінської міської територіальної громади

Створено автором

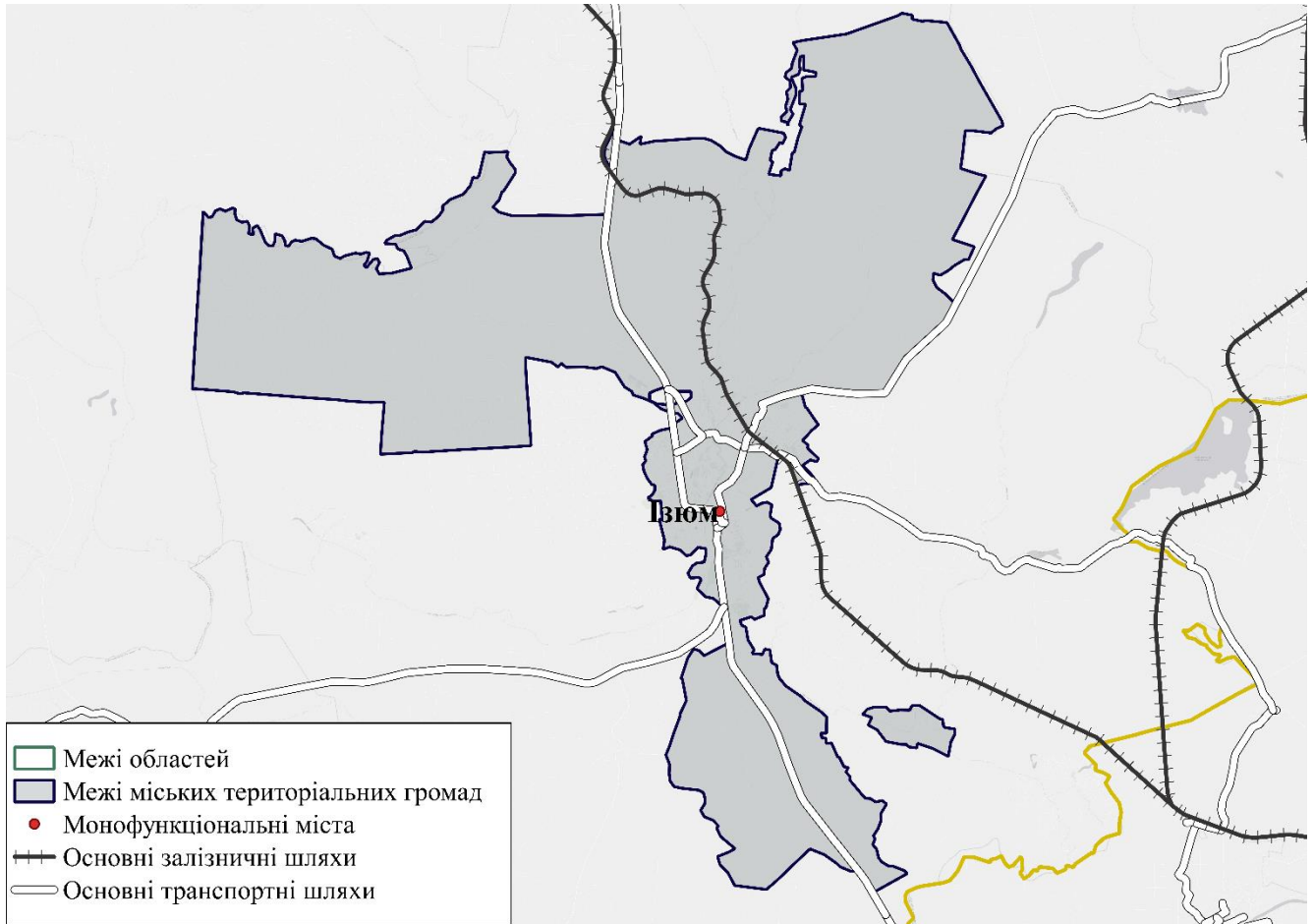

Рис. Е.3. Основні транспортні та залізничні шляхи на території Ізюмської міської територіальної громади

Створено автором

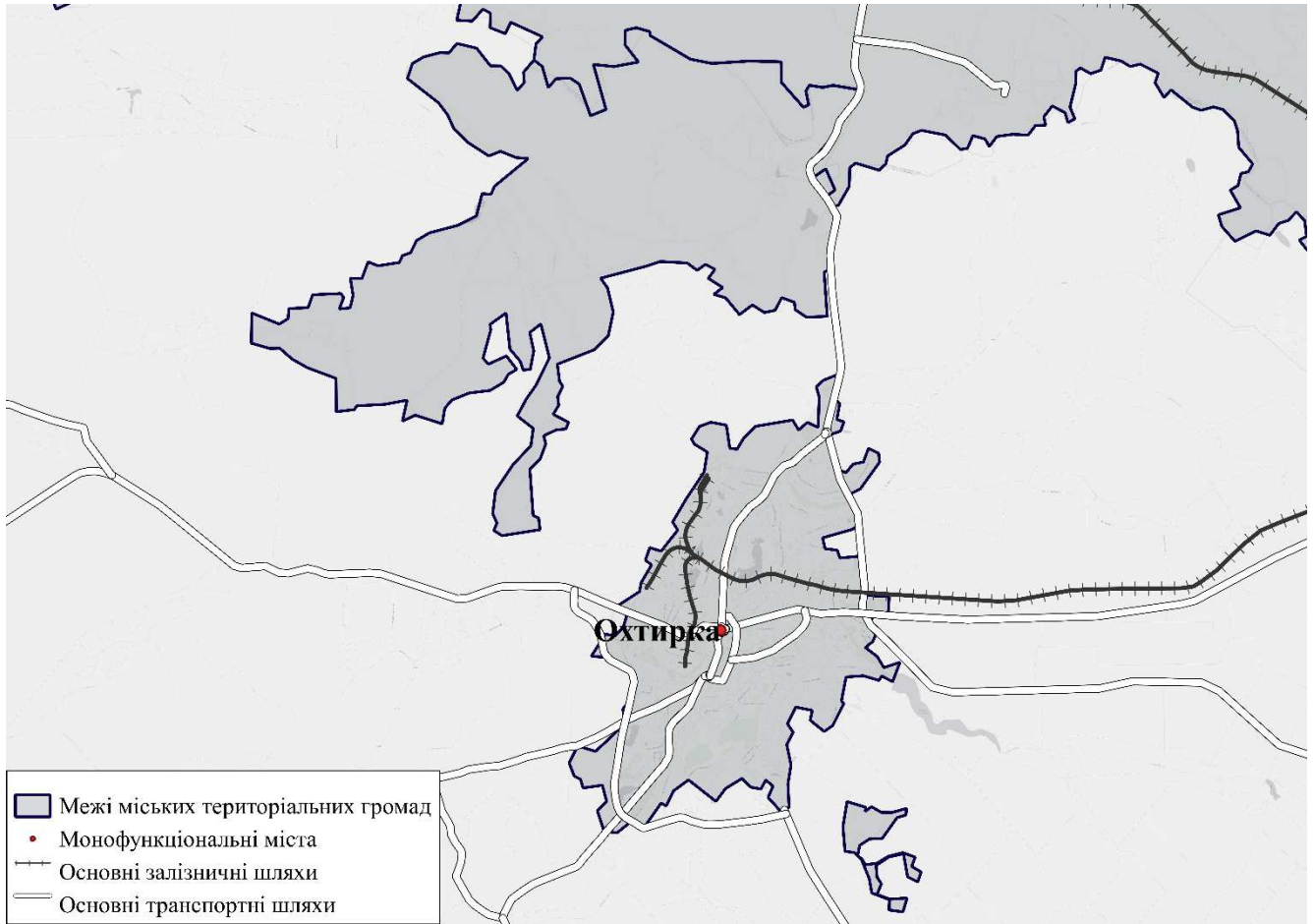
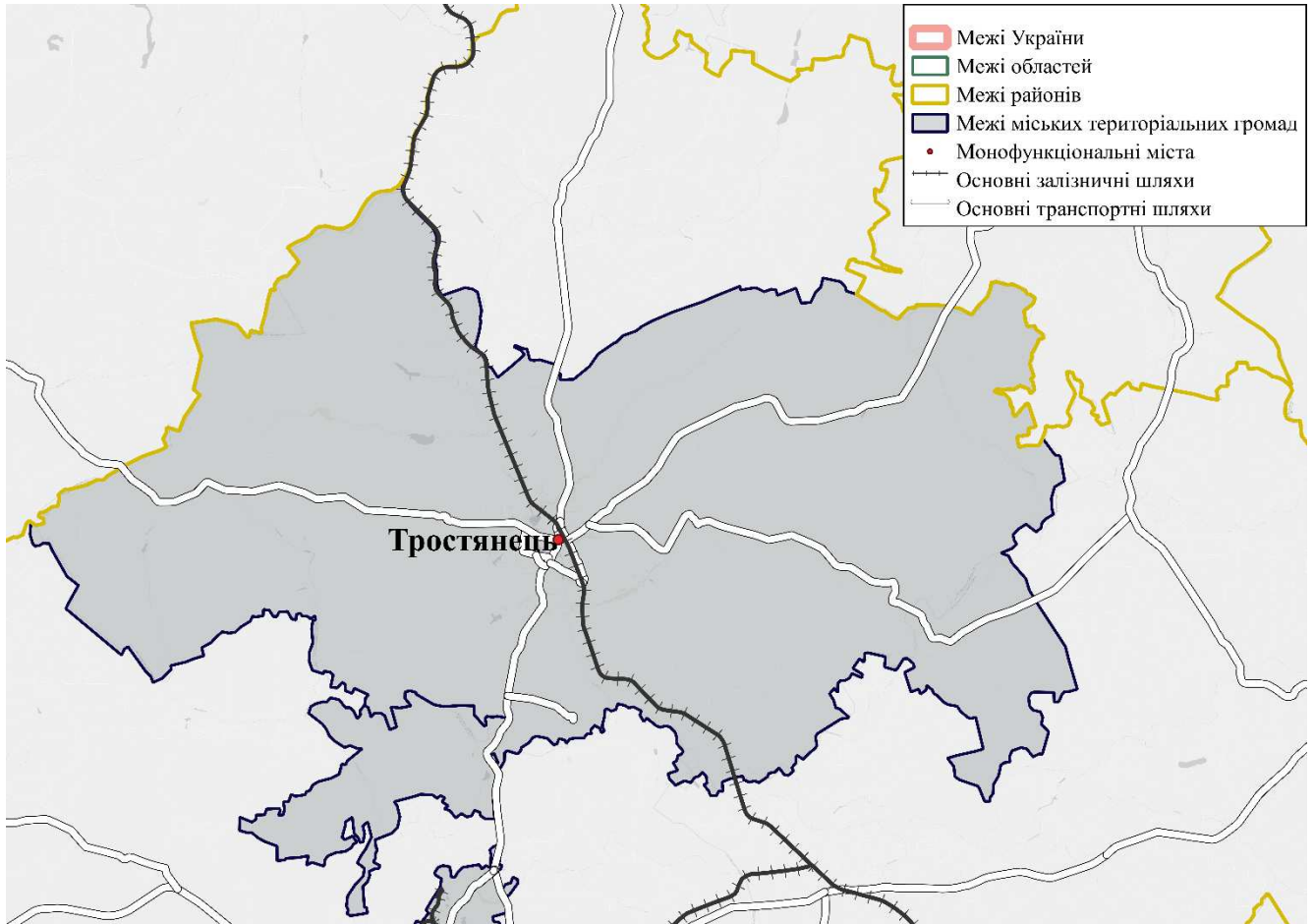

Рис. Е.4. Основні транспортні та залізничні шляхи на території Охтирської міської територіальної громади

Створено автором

Продовження Додатку Е

**Рис. Е.5 Основні транспортні та залізничні шляхи на території
Тростянецької міської територіальної громади**

Створено автором

Основні характеристики податкових надходжень до бюджетів міських територіальних громад

Таблиця К.1.

№	Міська територіальна громада	Податкові надходження до бюджету станом на грудень 2024 р.	Податкові надходження до бюджету на 1 мешканця	Податкові надходження до бюджету на 1 платника податків
1	Бучанська міська територіальна громада	46 млн 101 тис. 931 грн	807 грн	1895 грн
2	Ірпінська міська територіальна громада	71 млн 490 тис. 45 грн	1022 грн	2594 грн
3	Ізюмська міська територіальна громада	18 млн 79 тис. 639 грн	369 грн	1777 грн
4	Охтирська міська територіальна громада	30 млн 143 тис. 651 грн.	625 грн	2 474 грн
5	Тростянецька міська територіальна	23 млн 537 тис. 24 грн	824 грн	3 тис. 220 грн

Складено за даними (Податкова карта України, 2024).

Додаток Л

Розподіл балів, виставлених містам, які перебували в окупації або в оточенні, за кожним з попередньо відібраних критеріїв

Таблиця Л.1.

Критерій	м. Буча	м. Ірпінь	м. Ізюм	м. Охтирка	м. Тростянець
K1	2	2	1	1	1
K2	1	1	2	2	2
K3	2	2	1	1	1
K4	3	3	1	2	2
K5	3	3	2	2	2
K6	2	2	1	1	1
K7	2	2	1	1	1
K8	3	3	1	2	2
K9	3	3	1	2	2
K10	3	3	1	2	2
K11	1	1	1	1	1
K12	1	1	1	1	1
K13	2	2	2	1	1
K14	2	2	1	1	2
Сума	30	30	17	20	21

Створено автором

**Основні показники, які характеризують рівень руйнувань в визначених
закордонних містах**

Таблиця М.1.

Місто / країна	Роки в які місто потерпало від руйнувань	Обсяги руйнувань міста	Людські жертви
Варшава, Польща	Вересень 1939 – Січень 1945 рр.	Місто зруйновано на 84% (з них промислові об'єкти та пам'ятки на 90%, житло – на 72%)	Від 550 до 850 тис. вбитих; близько 500 тис. містян вивезено
Бірмінгем, Велика Британія	Серпень 1940 – Квітень 1943 рр.	Зруйновано близько 12400 будівель, 302 промислових об'єктів та близько 240 інших споруд	Близько 2,3 тис. осіб вбито, близько 6,7 тис. осіб поранено
Сараєво, Боснія і Герцеговина	Квітень 1992 – Лютий 1996 рр.	Зруйновано щонайменше 35 тис. будівель; практично всі споруди зазнали пошкоджень різного ступеня	Близько 14 тис. осіб вбитих під час облоги, близько 70 тис. поранено
Дубровник, Хорватія	Вересень 1991 – Листопад 1995 рр.	Пошкоджено в Старому місті близько 70% будинків (563 будівель), повністю зруйновано 9 споруд	Близько 92 осіб вбитих під час облоги, близько 140 поранено. Понад 32 тис. містян стали біженцями

Складено за даними (Piątek, 2020; Kozicki, 2020; Cherry, 1994; United Nations, 1994, Петровська, Запотоцький, 2024; Іщенко, 2024; Grad Dubrovnik (a), 2018).

Рис. Н.1. Виїзд із тунелю траси W-Z, неподалік Королівського замку у Варшаві. Фото: А. Петровська, 2024.

Рис. Н.2. Вшанування пам'яті Варшавського повстання 1944 р. біля залишків фасаду Польського банку. Фото: А. Петровська, 2024.

Основні характеристики респондентів, які взяли участь в глибинних інтерв'ю

Таблиця П.1.

Респондент	Стать	Вік	Вид діяльності	Місце розміщення до 2014 р.	Місце розміщення до 24 лютого 2022 р.	Місце розміщення після 24 лютого 2022 р.	Перспективи повернення до місця першочергового розміщення (так, ні, скоріше так, скоріше ні)
1	жін.	48	Журналіст	Харцизьк, Донецька обл.	Київ	Польща	Ні
2	чол.	50	Підприємець	Костянтинівка, Донецької обл.	Костянтинівка, Донецької обл.	Кам'янське Дніпропетровської обл., Київ	скоріше так
3	жін.	20	Студент	Харків	Харків	Вінниця, Польща, Харків, Київ	скоріше так
4	жін.	52	Банківський працівник	Харцизьк, Донецької обл.	Київ	Київ	Ні
5	жін.	45	Залізничник	Київська обл.	Київська обл.	Польща	Ні
6	чол.	41	Програміст	Донецьк	Київ	Київ	скоріше ні
7	жін.	53	Медпрацівник	Чернігів	Чернігів	Франція	скоріше так
8	жін.	63	Пенсіонер	Зугрес, Донецької обл.	Городня, Чернігівської обл.	Городня, Чернігівської обл.	Ні
9	жін.	29	Юрист	Донецьк	Київ	Київ	Ні
10	жін.	38	Викладач	Макіївка, Донецької обл.	Київ	Німеччина	Ні

Продовження Таблиці Н.1

Респондент	Стать	Вік	Вид діяльності	Місце розміщення до 2014 р.	Місце розміщення до 24 лютого 2022 р.	Місце розміщення після 24 лютого 2022 р.	Перспективи повернення до місця першочергового розміщення (так, ні, скоріше так, скоріше ні)
11	жін.	26	У декретній відпустці	Лиман, Донецької обл.	Лиман, Донецької обл.	Дніпро	скоріше ні

Створено за даними (Petrovska, 2024).